

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Karistusõiguse osakond

Elise Altroff

KANNATANU ÕIGUSTE MÕJU ÜLDMENETLUSE VÕISTLEVUSELE

Magistritöö

Juhendaja:
M.A. Markus Kärner

Tallinn
2022

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. VÕISTLEV KRIMINAALKOHTUMENETLUS	7
1.1. Võistleva kriminaalmenetluse olemus.....	7
1.2. Võistleva kriminaalkohtumenetluse kujunemine Eestis.....	9
1.3. Võistlevuse printsiip EIÕK kohaselt ja Euroopa Liidu õiguses.....	13
1.3.1. EIÕK ja Strasbourg'i kohtupraktika.....	13
1.3.2. Euroopa Liidu õigus	17
1.4. Võistlevuse printsiip Eesti kriminaalkohtumenetluses.....	18
1.5. Vahekokkuvõte.....	24
2. KANNATANU VÕISTLEVAS KRIMINAALKOHTUMENETLUSES	25
2.1. Kannatanu roll kriminaalmenetluses	25
2.2. Kannatanu sobitumine võistlevasse kriminaalkohtumenetlusse	29
2.3. Kannatanu õigused EIÕK kohaselt ja Euroopa Liidu õiguses	33
2.3.1. EIÕK ja Strasbourg'i kohtupraktika.....	34
2.3.2. Euroopa Liidu õigus	36
2.4. Kannatanu õigused Eestis.....	38
2.4.1. Kannatanu õigused enne kriminaalmenetluse reformi	38
2.4.2. Kannatanu õigused pärast kriminaalmenetluse reformi	39
2.4.3. Kannatanu õigused kehtivas kriminaalmenetluse seadustikus	42
2.5. Vahekokkuvõte.....	44
3. VÕISTLEVUSE RIIVED	46
3.1. Kannatanu õigus esitada tõendeid	46
3.1.1. Kannatanu iseseisvad tõendid.....	46
3.1.2. Kannatanu tõendite esitamise reguleeritus	48
3.1.3. Kannatanu tõendite esitamise võimalik kord ja tähtajad.....	51
3.1.4. Ettepanekud kriminaalmenetluse seadustiku muutmiseks	55
3.2. Kannatanu õigus esitada kriminaalmenetluses tsiviilhagi.....	57

3.2.1. Tsiviilhagi esitamise mõju süüküsimuse lahendamisele	58
3.2.2. Ettepanekud kriminaalmenetluse seadustiku muutmiseks	61
3.3. Kannatanu õigus risküsitleda tunnistajaid.....	62
3.4. Juriidilisest isikust kannatanu õigused	66
3.4.1. Menetlusõigused tsiviilhagi esitamata jätmisel	66
3.4.2. Edasikaebeõigus tsiviilhagi esitamata jätmisel.....	69
3.4.3. Ettepanekud kriminaalmenetluse seadustiku muutmiseks	71
KOKKUVÕTE	72
The Impact of Victims' Rights on the Adversarial Nature of General Proceedings.....	75
KASUTATUD ALLIKAD	79

SISSEJUHATUS

Eesti kriminaalmenetlus võttis 2004. aastal jõustunud reformiga suuna võistlevale kohtumenetlusele¹, mis tugineb kriminaalmenetluse seadustiku² (KrMS) §-s 14 sätestatud süüdistus- ja kaitsefunktsioonide piiritlemisel: prokuratuuri ülesanne on esindada riiklikku süüdistust ning kaitsja kohustuseks on selgitada kaitsealust õigustavad, mittesüüstavad ja karistust kergendavad asjaolud. Sellega üheaegselt on Eestis kriminaalmenetluse pooleks ka kannatanu, kellel ei ole süüküsimuse lahendamiseks funktsionaalset ülesannet, kuid kellel on ulatuslikud võimalused nii kriminaalmenetluses osalemiseks kui ka üldmenetluse suunamiseks, nt õigus esitada tõendeid ja taotlusi, õigus küsitleda tunnistajaid, õigus vaidlustada otsust jpm. Seega on kujunenud olukord, kus võistleva menetlusmudeli ajalooline käsitus peab silmas üksnes riigi ja süüdistatava omavahelist pörkumist, samas kui tänapäevane materiaals- ja menetlusõigus rõhutab selle kõrval ka kannatanu õiguspoliitilist rolli ning vaatab normirikkumist kui konkreetset isikut puudutavat reaalkonflikti³.

Võistleva menetluse kõrval on võrdlevas õigusteaduses eristatud inkvisitsioonilist kriminaalmenetlust. Ehkki mõlema menetlusmudeli eesmärk on süüdlaste karistamine ning süütute õigeksmõistmine, ei olda üksmeelel selle osas, milline menetlusosaliste funktsionaalne tööjaotus selleni jõudmise kindlustab. Kui veel sada aastat tagasi määras menetlusmudeli valiku riigi ajalooline kujunemislugu ning mudeleid võis tõepoolest olla võimalik jaotada valdavalt kaheks, siis viimastel aastakümnetel on toimunud nende märkimisväärne lähenemine, mida saadavad püüded kombineerida kummastki mudelist parim. Üheks paljudest lähenemise ajenditest on olnud mh teemapüstitus kannatanu õigustest, millega seoses on tõstatunud vajadus leida kriminaalmenetluses oma roll ka kannatanule. Samas ei saa hübriidmudelite vormimisel unustada, kumma mudeli aluspõhimõtetest parasjagu juhitudakse – vastasel juhul võib uute elementide ülevõtmine päädida väärtuskonfliktiga. Nii on ka kannatanu õiguste menetlusmudelisse sobitamisel oluline hinnata, millises ulatuses on kannatanu kaasamine kooskõlas muude selle mudeli põhijoontega.

Käesoleva magistr töö uurimisküsimuseks on, kas kannatanule üldmenetluses tagatud õigused on ühildatavad võistleva menetluse olemusega ning tagavad mõistliku tasakaalu süüdistatava ja kannatanu õiguste vahel. Sellele vastamiseks on töö jaotatud kolmeks peatükiks. Esimeses peatükis uurib autor, millised on puhta võistleva menetlusmudeli põhitunnused ning kuidas on

¹ Käesolevas magistr töö on võistlevuse ja võistleva menetluse mõistet kasutatud võistlevale menetlusmudelile viitavalt. Ainsaks erandiks on käesoleva töö peatükk 1.3 (võistlevuse printsiip EIÖK kohaselt ja Euroopa Liidu õiguses), kus võistlevuse mõiste mitmetähenduslikkuse tõttu lisab autor mudelile viidates ka vastava täpsustuse.

² Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 22.12.2021, 45.

³ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Sanktsiooniõigus. Tallinn: Juura 2017. Karistus ja kannatanu, III/29-30.

menetluse võistlevust käsitletud rahvusvahelisel tasandil ja Eesti õiguses. Selle abil vastab autor, mil määral on Eesti kriminaalmenetlus üldse võistlev ning milles see väljendub. Teises peatükis analüüsib autor, millistel kaalutlustel on kannatanu kriminaalmenetlusse kaasamine vajalik või oluline ning kuidas ühilduvad kannatanu eesmärgid puhta võistleva menetlusmudeli kontseptsiooniga. Lisaks uurib autor kannatanu õiguste tagatust Eestis ja rahvusvahelises õiguses ning vastab küsimusele, kas võistlevale menetlusele üleminek on kannatanute õiguste kujunemist piiranud. Kolmandas peatükis analüüsib autor, kuidas suhestuvad kannatanutele üldmenetluses tagatud õigused võistleva menetlusmudeliga Eestis ning kas nende õiguste sellisel kujul tagamine on põhjendatud. Selleks on lähemalt uuritud neid kannatanu õigusi, mis võivad võistlevat menetlust autori hinnangul enim mõjutada: (i) kannatanu õigus esitada tõendeid; (ii) kannatanu õigus esitada tsiviilhagi kriminaalmenetluses; (iii) kannatanu õigus risküsitleda tunnistajaid ning (iv) juriidilisest isikust kannatanu menetlusõigused. Seejuures hindab autor, kas kannatanu võimalused eelloetletud õiguste aktiivseks rakendamiseks on võistlevuse seisukohalt põhjendatud ning pakub võimalusel omapoolse lahenduse.

Käesoleva töö esimesed kaks peatükki on võrdlemisi referatiivsed, kaardistades võistleva menetlusmudeli ja kannatanu osavõtuõiguste teoreetilisi lähtepunkte, nende kujunemist ja nendega tagatavaid väärtusi. Nimetatu annab vajalikud eelteadmised analüüsima nende ühildatavust ning hindamaks kolmandas peatükis kajastatud praktilisi probleeme läbi väärtuspõhise analüüsi. Kuigi käesolevas töös leidub viiteid teiste riikide kriminaalmenetlustele, ei ole selle töö eesmärgiks erinevate riikide õigussüsteemide võrdlemine. Puhaste menetlusmudelite kõrvutamise leiab käsitlemist üksnes osas, mis on vajalik menetluspoolte ja kannatanu omavaheliste seoste paremaks mõistmiseks ning Eesti kriminaalmenetluse reformi ja kannatanu õiguste ulatuse hindamiseks. Samuti ei otsi autor vastuseid küsimustele, milline menetlusmudel võimaldaks kannatanu õigustega paremat arvestamist ning kas see oleks vajalik, vaid lähtub tõdemusest, et Eesti kriminaalkohtumenetlus on (valdavalt) võistlev ning ühe menetlusosalise ja -poolena käsitleb kriminaalmenetluse seadustik ka kannatanut.

Eestikeelset õiguskirjandust, mis analüüsiks kannatanu rolli sobitumist võistlevasse menetlusmudelisse, on võrdlemisi vähe, et mitte öelda üldse. Ehkki kannatanute õigustest kriminaalmenetluses on kirjutatud mitu magistritööd, on nendes sisalduvad viited võimalikele võistlevuse, poolte võrdsuse ja kaitseõiguse riivetele marginaalsed. Põhjus, miks kannatanu osavõtuga kriminaalkohtumenetlusega seonduv pole märkimisväärset kõlapinda leidnud, võib peituda tõdemuses, et kohtuliku üldmenetluseni jõudvaid kannatanu osalusega kaasuseid on

vähe. Esiteks jõuab I ja II astme kohtutesse üldmenetluses lahendamiseks vähem kui 10%⁴ kriminaal-asjadest; teiseks ei ole paljude kuritegude puhul võimalik rääkida kannatanust. Lisaks on kannatanu aktiivse (või vähemalt efektiivse) menetlusõiguste realiseerimise eeltingimuseks menetlusseadustiku ja enda õiguste hea tundmine, ent Eestis läbi viidud uuringute järgi jääb kannatanu õiguste rakendamine reeglina just teadmiste puudumise taha.⁵ Niisiis pole kannatanu õiguste ja võistlevuse põhimõtete konflikt praktikas kuigi sage tekkima ning autor mõnab, et kuigi osa kolmandas peatükis uuritud võistlevuse riivetest on praktikas realiseerunud, on osa alles hüpoteetilisemat laadi.

Samas näitavad kriminaalpoliitilised arengud püüdlusi kannatanute kaasatuse suurendamiseks, seda mh põhjusel, et see suurendab ühiskonna üleüldist rahulolu kriminaalõigussüsteemiga.⁶ Kannatanute paremaks kaitsmiseks ja informeerimiseks otsitakse aina uusi meetodeid: nt 2021. aastal algatati Eestis kuriteoohvrite kaitse projekt, mida juhib üle-euroopaline kuriteoohvrite kaitsev katusorganisatsioon *Victim Support Europe* ning mille üheks eesmärgiks on suurendada ühiskonna teadlikkust kuriteoohvrite õiguste kohta.⁷ Viimasel aastakümnel on kriminaalmenetluse seadustikus sisalduvaid kannatanu õigusi lisandunud erinevatest Euroopa Liidu direktiividest, kuid eeskujuga on nähtavasti saadud kaugemaltki. Näiteks 2019. aastal lisandus kannatanu õiguste hulka *common law* maadele omane võimalus avaldada menetluses arvamust selle kohta, kuidas on kuritegu kannatanut mõjutanud (KrMS § 38 lg 5 p 5).

Seega on kannatanu õiguste arvestamise ja realiseerimise trend kõikide eelduste kohaselt jätkuv ja kasvav, mistõttu on sellega kaasnevate võimalike kitsaskohtade mõtestamine vähemalt tulevikku vaadates igal juhul vajalik.

Tööd iseloomustavad märksõnad: kriminaalkohtumenetlus, menetlusõigus, pooled (jur.), kuriteoohvrid.

⁴ Kohtute menetlusstatistika. 2021. aasta menetlusstatistika. Esimese ja teise astme kohtute menetlusstatistika koondandmed. 2021.a jooksul saabunud asjade arv ja lahendatud asjade arv ning keskmine menetlusaeg ja asjade lahendamise jõudlus. – <https://www.kohus.ee/dokumendid-ja-vormid/kohtute-menetlusstatistika> (17.04.2022).

⁵ Soo, A. Espenberg, K. Protection of Victims in Estonia: A Survey Determining the Status Quo After Implementation of the Directive 2012/29/EU. – *Journal of Victimology and Victim Justice* 2(1)/2019, lk 47–65.

⁶ Doak, J. Enriching trial justice for crime victims in common law systems: Lessons from transitional environments. – *International Review of Victimology* 21(2)/2015, lk 139–160.

⁷ Kuriteoohvrite kaitse Eestis. Justiitsministeerium. <https://www.just.ee/kuritegevus-ja-selle-ennetus/ohvrite-toetamine/kuriteoohvrite-kaitse-eestis> (25.04.2022).

1. VÕISTLEV KRIMINAALKOHTUMENETLUS

1.1. Võistleva kriminaalmenetluse olemus

Analüüsimeks, kas ja mil määral võib Eesti kriminaalkohtumenetlust pidada võistlevaks (või vähemalt võistlevusele suunatuks), tuleb esmalt vastata küsimusele, millist menetlust on sellise nimetusega võimalik iseloomustada.

Võrdlevas õigusteaduses on eristatud kahte kriminaalmenetluse mudelit: inkvisitsioonilist ja võistlevat. Mõlema puhul on kriminaalmenetluse toimetamise eesmärk sama: kindlustada süüdlaste süüdimõistmine ja süütute õigegsmõistmine.⁸ Menetlusmudelite erisused väljenduvad aga selles, kuidas seda ideaali saavutada, sh milliseid meetodeid peab riik süü väljaselgitamiseks sobilikuks ning milline roll on selle tõe tuvastamisel kohtul.⁹ Traditsiooniline inkvisitsiooniline süsteem, mis on endiselt kasutusel paljudes Mandri-Euroopa riikides, tugineb kohtuniku püüdlustele koguda süüteoga seonduvaid tõendeid seadusega lubatud ulatuses ise. Kohtu pühendunut ja samas sõltumatut uurimist peetakse asjakohaste faktide tuvastamise optimaalseimaks meetodiks, kuivõrd kohtunik ei tee mitte ainult otsust ja ei mõista karistust, vaid on kohustatud ka oma otsustust kirjalikult põhjendama.¹⁰

Alles 18. sajandil väljakujunenud¹¹ ning *common law* õigussüsteemiga riikidele iseloomuliku võistleva menetluse teooria kohaselt ei saa aga kohus jääda tõendite kogujana kunagi erapooletuks, mistõttu pole võimalik ka objektiivse tõe tuvastamine.¹² Küll aga saab tõe väljaselgitamine (või pigem asjakohaste minevikusündmuste võimalikult täpne rekonstrueerimine) realiseeruda üksteisele vastanduvate poolte (süüdistaja ja kaitsja) võistluses. Kui mõlemal poolel on võimalik esitada enda positsiooni toetavaid seisukohtasid ja fakte ning seada kahtluse alla teise poole tõendeid, kujuneb lõpptulemusena tõe nn tervikpilt¹³, ehkki tegemist on sellisel juhul pigem tõlgendusliku (*interpretive*) kui objektiivse tõega.¹⁴ Kohtuniku kui passiivse vaatleja roll seisneb võistlevas menetluses pooltele kohalduvatest menetlusreeglitest kinnipidamise kontrollimises ning menetluse raskuskese nihkub vaidlusele, millised poolte esitatavad tõendid on lubatavad ja milliste vastuvõtmisest tuleb kohtul

⁸ Case, S., Johnson, P., Manlow, D., Smith, R., Williams, K. *Criminology*. Oxford: Oxford University Press 2017, lk 103.

⁹ Heger, M. Võistlevad ja inkvisitsioonilised elemendid Euroopa Liidu liikmesriikide kriminaalmenetluse seadustikes – väljakutse kriminaalmenetlusõiguse euroopastumise jaoks. – *Juridica* 1/2013, lk 43.

¹⁰ Weigend, T. Truth in Criminal Law and Procedure: The Erosion of a Fundamental Value. – *Juridica International* 28/2019, lk 29.

¹¹ Landsman, S. A Brief Survey on the Development of the Adversary System. – *Ohio State Law Journal*. 44(3)1983, lk 713-742.

¹² Grande, E. Legal Transplants and the Inoculation Effect. – *The American Journal of Comparative Law*, 64(3)/2016, lk 589.

¹³ Weigend, T., lk 29.

¹⁴ Grande, E., lk 589.

keelduda.¹⁵ Võistleva ja inkvisitsiooniliste menetlusmudelite erinevused peegeldavad seeläbi ka ühiskonna ootusi eesmärkidele, mida kohtumenetlus peab saavutama. Kui võistlevas menetluses väärtustatakse eelkõige tõendite ja menetlusliku poolega seonduvaid aspekte, siis mitte-võistlevas menetluses on tõe leidmist takistavad reeglid ebasoovitavad (seda isegi juhul, kui tõendi päritolus või selle saamise seaduslikkuses võib olla küsitavusi).¹⁶

Võrdleva õiguse professor Mirian Damaška on kirjeldanud võistlevat menetlust horisontaalse ja poolte juhitud kohtumenetlusena, inkvisitsioonilist mudelit aga vertikaalse ning ametkonnale tuginevana. Võistlev kohtumenetlus kujuneb välja kahe vastanduva poole võistlusest või vaidlusest, mille pinnalt on võrdlemisi passiivseks jääval kohtunikul üksnes üks eesmärk – teha otsus. Mitte-võistlev mudel on aga üles ehitatud kui ametlik uurimine. Esimese puhul suunavad menetluse kulgemist vastaspoole ise, teisel juhul teostab enamikke toiminguid ametkond.¹⁷

Ehkki nn puhtaid menetlusmudeleid hinnates näib võistleva ja inkvisitsioonilise menetluse eristamine lihtne, on vaieldav, kas mõni üldaktsepteeritav standard võistleva menetluse tuvastamiseks praktikas üldse eksisteerib.¹⁸ Kriminaalmenetluse mudelite kaheks jaotamine tuleneb asjaolust, et läänemaailmas on levinud eelkõige kaks erinevat õigussüsteemi: angloameerikalik ja mandriuroopalik. Selline lähenemine põhineb aga valearusaamal, nagu oleks kriminaalmenetluse mudelid seotud rahvuslike traditsioonide ja ajalooa niivõrd lahutamatu, et nende reformimine või asendamine on võimatu või vähemalt väga keeruline.¹⁹ Tegelikult on viimastel aastakümnetel toimunud eelkirjeldatud menetlusmudelite oluline lähenemine. Euroopa kontekstis pälvis laiialdast tähelepanu 1989. aasta Itaalia kriminaalmenetluse reform, millega muudeti sügavalt juurdunud inkvisitsiooniline kohtumenetlus peaaegu täielikult võistlevaks.²⁰ Ehkki Saksa menetlusmudel põhineb tänaseni inkvisitsioonilisel baasil, võib sealgi märgata võistlevale menetlusele iseloomulike elementide kaasamist. Nii on kohtunik kohustatud toimetama kohtulikku uurimist ning selgitama välja materiaalselt tõde, kuid võib kokkuleppe ja selle alusel antava süüdistatava ülestunnistuse puhul asjaolude väljaselgitamisest praktiliselt loobuda.²¹ Püüdlusi muuta menetlust võistlevamaks on

¹⁵ Lõhmus, U. Tõendi lubatavus ja välistamine kriminaalmenetluses. – *Juridica* 9/2014, lk 691.

¹⁶ Wilson, M., Nagorcka, F., Stanton, M. Stranded between Partisanship and the Truth? A Comparative Analysis of Legal Ethics in the Adversarial and Inquisitorial Systems of Justice. – *Melbourne University Law Review* 29(2)/2005, lk 448-477.

¹⁷ Damaška, M. *The Faces of justice and State Authority. A Comparative Approach to the Legal Process.* New Haven : Yale University Press, 1986, lk 3.

¹⁸ Kergandberg, E. Kohtuvälised avaldused tõendina kriminaalkohtumenetluses. – *Juridica* 2011/8, lk 589 ja seal viidatud Roberts, P., Zuckerman, A. *Criminal Evidence.* OUP: New York 2004, lk 43.

¹⁹ Auersperger Matic, A. The Origins of Adversary Criminal Procedure. – *Zbornik Znanstvenih Razprav*, 61/2001, lk 169.

²⁰ Amodio, E. The Accusatorial System Lost and Regained: Reforming Criminal Procedure in Italy. – *The American Journal of Comparative Law*. Vol. 52, nr. 2 (kevad 2004), lk 489-500.

²¹ Heger, M., lk 44.

tehtud veel näiteks Poolas.²² *Common law* õigussüsteemiga riikides, eriti Austraalias, võib seevastu märgata teatavat suundumust läheneda inkvisitsioonilisele menetlusele (nt kohtuistungite avalikkuse ja konfrontatsiooniõiguse piiramise osas).²³ Enamik Euroopa riike on tänapäeval seega võrdlemisi erinevad segasüsteemid.²⁴

Üheks inkvisitsioonilise ja võistleva menetlusmudeli lähenemise põhjuseks on peetud rahvusvahelise kuritegevuse suurenemist.²⁵ Ehkki menetlusmudeli reformimiseks jääb sellest eesmärgist üksi ilmselt väheks, pakub riikide kriminaalmenetluste sarnasus kuritegevusega võitlemisel mitmeid praktilisi eeliseid. Teiseks oluliseks mõjutajaks on olnud Euroopa inimõiguste konventsioon (EIÕK) ja Strasbourg'i kohtu lahendid (*supra*, ptk 1.3.1).²⁶

Seoses menetlusmudelite lähenemise ja erinevate hübriidmenetluste tekkega on vältimatult kaasnenud ka nende seniste piiride hägustumine.²⁷ Kuna paljudes lääneliku õigussüsteemiga riikides on tänaseks põimunud nii inkvisitsioonilised kui võistlevuse elemendid, on keeruline koondada üksnes võistlevale menetlusele iseloomulikke tunnuseid, mille esinemine oleks absoluutselt välistatud mõnes (põhijoontelt) inkvisitsioonilises mudelis. Üldistatult võib aga võistleva menetluse iseloomustamisel nimetada vähemalt järgmiseid tunnuseid: kohtuistungite käigu määravad pooled; kohtunik on võrdlemisi passiivne; kohtupidamine on suuline, katkestusteta ja avalik; riigi ja süüdistatava vahelise ebavõrdsuse tasandamiseks on kasutusel erinevad menetlusreeglid ja printsiibid; kriminaalmenetluse peamiseks eesmärgiks on saada legitiimne kohtuotsus, mis lahendab asjas vaidluse all olevad küsimused.²⁸

1.2. Võistleva kriminaalkohtumenetluse kujunemine Eestis

2004. aastal jõustunud kriminaalmenetluse seadustiku eelnõus²⁹ nähti ette inkvisitsioonilise kohtueelse menetluse mudeli ja sellele järgneva võistleva kohtumenetluse ühildamine. Kohtuniku neutraalsuse ning menetluse staadiumite eraldatuse vahendina nähti eelnõu

²² Ryan, A. Comparative procedural traditions: Poland's journey from socialist to adversarial system. – *International Journal of Evidence & Proof*, Vol. 20, nr 4 (2016), lk 305-325.

²³ Grey, A. The Right to Confrontation in Common Law Systems: A Critical Comparison. – *New Criminal Law Review: An International and Interdisciplinary Journal*. Vol. 18, nr. 1 (talv 2015), lk 137.

²⁴ Lõhmus, U. Peajoonest kõrvalekalduvaid mõtteid kriminaalmenetluse eesmärgi ja legitiimsuse kohta. – *Juridica* 3/2013, lk 203.

²⁵ Ligeti, K. European Community Criminal Law. – *Acta Juridica Hungarica*. 39(1-2)/1998, lk 55-92.

²⁶ Pradel, J. Mõned tähelepanekud Eesti kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu kohta. – *Juridica* 9/2000, lk 565.

²⁷ Pradel, J., lk 564.

²⁸ Ehkki ka sellises üldistuses ei olda pikema võistleva menetluse ajalooga riikides üksmeel: Kangur, A. Kohtuvälised avaldused tõendina kriminaalkohtumenetluses. – *Juridica* 2011/8, lk 589 ja seal viidatud Roberts, P., Zuckerman, A. *Criminal Evidence*. OUP: New York 2004, lk 43. E. Kergandbergi hinnangul peaks puhtalt võistlevale menetlusele omaste tunnuste loetelus sisalduma ka vandemeeste kohus: Kergandberg, E., Pikamäe, P. Kriminaalmenetluse seadustik: kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012, § 14, komm. 8.

²⁹ Seletuskiri kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu SE 594 I juurde (edaspidi: „594 SE“). – <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/3cbbe022-95f6-32ec-be3c-9c4aa0001f34/Kriminaalmenetluse%20seadustik> (22.04.2022).

algversioonis nn kahetoimiku süsteemi (mis pidi seisnema neutraalsete materjalide eraldamises kriminaaltoimikust, kuid mis seaduse teksti lõpuks ei jõudnud), loodi eeluurimiskohtuniku instituut ja kohtuliku risküsitlemise võimalus. Samuti piiritleti konkreetsemalt kriminaalmenetluse subjektide funktsionaalsed rollid – võistlevuse eesmärkide juurutamisel juhinduti põhimõttest, et süüküsimuse üle otsustamisel lähtub kohus eelkõige prokuröri ja kaitsja tööst kohtusaalis. Uue kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu väljatöötamise eesmärk oli võimalikult efektiivse, kiire ja ökonoomse kriminaalmenetluse kujundamine. Ökonoomsuse pidi tagama menetlejate rolli täpne piiritlemine ja ametnike koolitamine. Efektiivsust pidi tõstma võistleva kohtumenetluse mudel, kus prokurör süüdistab, kaitsja kaitseb ja kohus lahendab asja poolte esitatavate tõendite pinnalt.³⁰ Menetluse kiirust pidi lisaks ökonoomsusele tõstma ka n-ö moodsale kriminaalmenetlusele omaste lihtmenetluste kasutuselevõtt ning prokuröri õigus kohaldada oportunitaeti, erinevaid mõjutusvahendeid või menetlus lõpetada.³¹

H. Sepp on pidanud Eesti võistleva kriminaalkohtumenetluse nn vanemateks Euroopa inimõiguste konventsiooni ja selle kohtupraktikat ning *common law* maadele omast menetlust.³² Sellise järeldusega ei ole nõustunud eelnõu koostamisest osa võtnud E. Kergandberg, kes on korduvalt viidanud teistele, mitte täielikult võistlevate kriminaalmenetlusega Euroopa riikide eeskujudele.³³ Taustsüsteemi näidisenäi oli kõige suurem mõju Itaaliale³⁴, kus 1989. aastal jõustunud kriminaalmenetluse koodeksit peeti 20. sajandi kriminaalmenetluse arengu üheks tähelepanuväärsemaks sündmuseks.³⁵ Lisaks erinevate kriminaalmenetluse alternatiivide ülevõtmisele, nagu lühi- ja kokkuleppemenetlus, viitab Itaalia mõjudele (täpsemalt siiski anglo-ameerika mõjudele) näiteks kaudsete ütluste välistamine (eelnõu § 63). Ka suulisuse ja vahetuse põhimõtteid kaitsva kahe toimiku süsteemi idee oli inspireeritud Itaaliast.³⁶ Rootsi eeskujul võeti kasutusele risküsitluse instituut³⁷; samuti võib märgata sarnasusi veel teatavate Saksa, Anglo-Ameerika, Vene ja Prantsuse kriminaalmenetluste elementidega.³⁸

³⁰ Eelnõu autorid on täiendavalt kommenteerinud, et kollektiivne töö peaks olema efektiivne siis, kui igaüks teeb oma tööd ja püüab teha seda ise teha võimalikult hästi: Kergandberg, E., Pikamäe, P. Eesti uue kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu lähtekohad. – *Juridica* 2000/9, lk 555.

³¹ SE 594 I, lk 102.

³² Sepp, H. Varasemad teistsugused ütlused tõendina võistlevas menetluses. Kriminaalmenetluse seadustiku, *common law* ja Strasbourg kohtu praktika võrdlus. – *Juridica* 8/2011, lk 612-613.

³³ Kergandberg, E., Pikamäe, P. Kriminaalmenetluse seadustik: kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012, § 14, komm. 7.

³⁴ Kergandberg, E., Pikamäe, P. Eesti uue kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu lähtekohad. – *Juridica* 2000/9, lk 556.

³⁵ P. Pikamäe. Itaalia kriminaalmenetluse mudel – võimalik lähtepunkt Eesti kriminaalmenetluse reformiks. – *Juridica* 2/1999, lk 82–86.

³⁶ Pradel, J., lk 565.

³⁷ SE 594 I, lk 108.

³⁸ Pradel, J., lk 564-568.

Samas jättis Eesti, sarnaselt Itaaliale, alles mitmed sätted, mis klassikalisele võistlevale menetlusele iseloomulikud ei ole.³⁹ Nii jäeti kohtunikule õigus sekkuda kohtulikul uurimisel toimuvasse ülekuulamisse, nt jätta teatud tunnistajale esitatud küsimused kõrvale.⁴⁰ Rootsist inspireeritud riskküsitluse võimalus jättis erinevalt anglo-ameerikalikust risküsitlusest kohtule arvestatava pädevuse ka ise küsimusi esitada (eelnõu § 289). Võistlevuse taotluslikuks piiramiseks ning objektiivse tõe tuvastamise eesmärgil⁴¹ nägi eelnõu ette, et pärast kohtumenetluse poolte esitatud tõendite uurimise lõpetamist võib kohus otsustada täiendavate tõendite kogumise ka omal algatusel (§ 298).⁴²

Võistleva menetlusmudeli ülevõtmistele järgnevatel aastatel ilmnisid hübriidmudeli esimesed kitsaskohad ning 2011. kriminaalmenetluse seadustiku muutmise eelnõu, mida võib pidada pärast 2004. aasta reformi ilmselt tähtsusetult järgmiseks, seadis eesmärgiks võistlevuse elementide veelgi kindlama juurutamise. Vaadates tagasi võistleva menetlusmudeli valikule, on eelnõus järeldatud, et võistleva menetluse all peeti ka 7 aastat varem silmas siiski *common law* süsteemi. Ühena mitmest võistlevust soodustavast abinõust plaaniti eelnõuga lisada kohtueelsesse menetlusse ütluste deponeerimise võimalus; samuti peeti vajalikuks läheneda anglo-ameerika võistleva menetluse tõendusreeglitele, sh täpsustada riskküsitluse ja suunavate küsimuste regulatsiooni, ning parandada kaitseõigust ja poolte võrdsust kohtueelse menetluse lõpuleviimisel ja kohtulikus eelmenetluses. Kui seni oli prokuratuuril kohustus esitada kohtu alla andmisel süüdistusakt, siis poolte võrdsuse eesmärgil ja kooskõlas võistleva menetluse traditsioonidega loodi 2011. aastal selle kõrvale ka kaitsja kohustus esitada kaitseakt.⁴³ Üks olulistest täiendustest seisnes ka kahe toimiku süsteemi juurutamises, mida oli (küll veidi teisel kujul) püütud sisse tuua juba 2004. aastal. Nüüdsest ei antud kriminaaltoimikut kohtule üle tervikuna, vaid mõlemad kohtumenetluse pooled pidid andma oma tõendid kohtu käsutusse kohtuliku uurimise käigus võrdsetel alustel.⁴⁴

Eelkirjeldatud püüdluste valguses tekib paratamatult küsimus, miks pidas Eesti võistlevale menetlusele üleminekut üldse vajalikuks. Riigikohtunik H. Sepp on arutlenud, et pingutused, mida on Eesti kriminaalmenetluse-alases õigusloomes nõudnud *common law* ja Mandri-

³⁹ „Tuleb rõhutada, et eelnõu ei näe siiski ette üleminekut puhtakujulisele võistlevale kohtumenetlusele, vaid jätab kohtunikule üsna suured volitused ise menetlusse sekkuda ja vajadusel korraldada ka täiendavate tõendite kogumist“. –SE 594 I, lk 108.

⁴⁰ Pradel, J., lk 566.

⁴¹ Võistleva menetluse puhtas mudelis ei saagi objektiivse tõe tuvastamine olla saavutatav ega kujutada kriminaalmenetluse eesmärki, mille poole püüelda. Vt ka Lõhmus, U. Peajoonest kõrvalekalduvaid mõtteid kriminaalmenetluse eesmärgi ja legitiimsuse kohta. – Juridica 3/2013, lk 204.

⁴² SE 594 I, lk 108.

⁴³ Seletuskiri kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse juurde (SE 599), lk 3-4.

⁴⁴ *Ibid.*, lk 29.

Euroopa menetlusreeglite kombineerimine, on võrreldavad püüdlustega panna jõed vastassuunas voolama.⁴⁵ Võimalikke vastuseid on sellele mitu.

Esiteks oli juba 1990. aastatel selge, et mingit laadi muutusi oli kriminaalmenetlusõiguses vaja teha. Kriminaalmenetluse koodeks, mis koosnes nii nõukogudeaegsetest normidest kui neid täiustada püüdvatest uutest sätetest oli vastuoluline ja raskesti kohaldatav.⁴⁶ Seejuures peeti võistleva menetluse elemente selleks, mis pidid aitama saavutada kriminaalmenetluse seadustiku eelnõus (594 SE) seatud eesmärki tõhustada menetluslikku protsessi. Nagu eelnevalt mainitud, omistati kriminaalmenetluse efektiivsuse ja ökonoomsuse jöudmisel eriline tähtsus just kriminaalmenetluse subjektide rollide piiritlemisele.⁴⁷

Teiseks on menetlusmodelite valik on alati seotud teatavate õiguspoliitiliste kaalutlustega ning Eesti kriminaalmenetluse arenguid ei saa vaadelda eraldiseisvana taasiseseisvunud Eesti laiematest eesmärkidest. Inkvisitsiooniline ja võistlev menetlus tuginevad ajalooliselt erinevatele nägemustele valitsuse rollist ja õigusemõistmisest. Algupäraselt on võistlevat menetlust seostatud liberaalse lähenemisega, kus riik loob kodanikele omavaheliste vaidluste rahumeelse lahendamise platvormi. Mitte-võistleva menetlusega riike on seevastu iseloomustanud aktivistlikum valitsus, kes jõustab avalikku poliitikat läbi robustse ja bürokraatliku struktuuri ja rohkete menetlustoimingute.⁴⁸ Ehkki tänapäevaste menetlusmodelite puhul pole selline üldistus kaugeltki kohane, tähistas võistleva menetluse ülevõtmine Eesti jaoks nõukogudeaegsele õiguspärandile vastandumist ja läänelik-liberaalse õigustee valimist.⁴⁹

Kolmandaks mõjutas võistlevuse eelistamist asjaolu, et juba varakult pärast taasiseseisvumist püüdis Eesti Euroopa Nõukogu ja Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste konventsiooni (EIÕK) liikmesuse poole. Nõuetele vastamiseks oli kriminaalmenetluse reformi sihiks võtta arvesse konventsiooni nõuded ning neid juba 50 aastat täpsustanud Euroopa Inimõiguste Kohtu (EIK) kohtupraktika.⁵⁰

Eelnevat silmas pidades ei ole võistlev menetlusmudel mitte eraldiseisev põhiseaduslikku järku väärtus, vaid kriminaalpoliitiline valik, mida on selle erinevate eeliste tõttu mõistlikuks peetud.

⁴⁵ Sepp, H. Kriminaalmenetluse arengud. 23.10.2013 kriminaalpoliitika konverentsi ettekanne. <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/kriminaalpoliitika-osakond/kriminaalpoliitika-konverents-2013> (15.03.2022).

⁴⁶ Kergandberg, E., Pikamäe, P. (viide 34), lk 555.

⁴⁷ SE 594 I, lk 102.

⁴⁸ Krajewski, M. Relative Authority of Judicial and Extra-Judicial Review: EU Courts, Boards of Appeal, Ombudsman. Bloomsbury 2021, lk 51.

⁴⁹ Heger, M, lk 42.

⁵⁰ Heger, M, lk 42.

1.3. Võistlevuse printsiip EIÕK kohaselt ja Euroopa Liidu õiguses

1.3.1. EIÕK ja Strasbourg'i kohtupraktika

Eesti ratifitseeris Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni⁵¹ (EIÕK) 1996. aastal. Üks kriminaalmenetluse kesksemad põhimõtteid sisaldub EIÕK artiklis 6, mille kohaselt on igatühel õigus õiglasele ja avalikule kohtumenetlusele mõistliku aja jooksul sõltumatus ja erapooletus, seaduse alusel moodustatud kohtus. Vaatamata sellele, et artikli 6 lg-s 3 toodud loetelu käsitleb süüdistatava nn miinimumõigusi kriminaalmenetluses, ei kujuta õiglase kohtumenetlus suletud kataloogi⁵², vaid on avatud EIK-i tõlgendustele. Seetõttu hõlmab õiglase kohtumenetluse põhimõtte endas arvukalt teisi printsiipe, mis EIÕK artiklis 6 kirjas ei ole, kuid mis on sellega lahutamatult seotud: õigus kohtupidamisele, õigus osavõtule kohtumenetlusest, õigus keelduda enese süüstamisest, õigus relvade võrdsusele, õigus võistlevale menetlusele ning õigus põhistatud otsusele.⁵³

Esimeseks õiglase menetluse kohtupraktikast võrsunud printsiibiks oli relvade võrdsuse põhimõtte (*equality of arms*), millesse põimuvad hiljem juurde õigus menetluse võistlevusele (*adversial proceedings*) ning konfrontatsiooniõigus (*confrontational right* või ka „vastandamisõigus“⁵⁴).⁵⁵ Võistleva menetluse terminit ei kasuta EIK samas menetlusmudelile viitavalt: EIK-i kohaselt peab menetluse võistlevus tagama selle, et kohtumenetluse pooled on informeeritud ning saavad kommenteerida kõiki kogutud tõendeid või seisukohtasid.⁵⁶ Menetluse võistlevuse tagamiseks peaksid seega võimalikud paljud menetlustoimingud toimuma mõlema poole juuresolekul ning andma võimaluse oma argumentide ja positsiooni esitamiseks. Lisaks võistlevuse faktilisele tagamisele on EIK rõhutanud, et menetlus peab võistlevana ka näima.⁵⁷ Eelnevat silmas pidades kasutab autor käesolevas alapeatükis võistlevuse mõistet EIK-i praktikale vastavas tähenduses, viidates võistlevusele kui menetlusmudelile vastava täpsustusega.

On leitud, et konventsioonis sätestatud menetluslikud garantiid kalduvad kõnelema olemuslikult võistleva menetlusmudeli kasuks.⁵⁸ Samas on EIK osutanud, et konventsioonist ei

⁵¹ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II 2010, 14, 54.

⁵² EIKo 27.02.1980, 6903/75, *Deweer vs. Belgia*, p 56.

⁵³ Mole, N., Harby, C., *The Right to a fair Trial, A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights*, Human rights handbooks, No. 3. <https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/human-rights-handbooks> (17.03.2022).

⁵⁴ Termin on välja pakkunud U. Lõhmus: Lõhmus, U. Süüdistatava põhiõigus küsitleda tunnistajaid. – *Juridica* 5/2013, lk 300

⁵⁵ Mrčela, M. Adversarial principle, the equality of arms and confrontational right – *European Court of Human Rights recent jurisprudence. EU and Comparative Law Issues and Challenges Series (ECLIC)*, 1, lk 16.

⁵⁶ EIKo 23.06.1993, 12952/87, *Ruiz-Mateos vs. Hispaania*, p 63.

⁵⁷ EIKo 30.10.1991, 12005/86, *Borgers vs. Belgia*, p 24.

⁵⁸ Heger, M, lk 44.

tulene riikidele ettekirjutusi menetlusmudeli valimiseks.⁵⁹ Konventsioonist tulenevaid õigusi, sh võistlevust, tõlgendab EIK viisil, mis sobitub nii võistleva kui mitte-võistleva menetlusega.⁶⁰ Artikkel 6 valguses on EIK pädev uurima, kas riigisisene kohus oli sõltumatu ja erapooletu ning kas tal oli õigus teha asjas otsus ning vastu võtta asjakohaseid tõendeid. Menetluse poole pealt keskendub kohus küsimustele, kas see oli võimalikult võistlev, kas see tagas süüdistaja ja kaitse võrdsed võimalused ning kas kaitse huvide tagamiseks on tehtud mõistlikke jõupingutusi.⁶¹ Seega ei ole EIK juurutanud võistlevuse põhimõtet tulenevalt üldõigusele omasest võistlevast menetlusmudelist, vaid püüdnud kahte menetlusmudelit omavahel n-ö lepitada.⁶²

Sellest, kuidas paigutub nn inkvisitsioonilise-võistlevuse menetlusmudeli skaalale mõni konkreetne kriminaalmenetlus, sõltuvad omakorda menetluslikud garantiid, millised peab riik menetluse praktiliseks toimimiseks kehtestama. Võistleva mudeli fookusseeritus vaidlusele ja konfrontatsioonile eeldab menetluslike tagatise, mis kindlustavad menetluspoolte reaalse võimaluse seisukohtade esitamiseks ja nendele vastu vaidlemiseks. Teisisõnu – süsteem, mis põhineb argumentide kokkupõrkumisel, peab võimaldama seda teostada areenil, kus seda on võimalik teha õiglaselt. Seega peetakse võistleva menetluse üheks olulisemaks tagatiseks võrdsete relvade põhimõtet.⁶³

Võrdsete relvade põhimõte

Võrdsete relvade põhimõtte kohaselt peab kohtumenetluse õigluse tagamiseks olema mõlemal poolel mõistlik võimalus esitada oma argumente sellistel tingimustel, mis ei pane teda teise poolega võrreldes halvemasse olukorda. Samuti peab kaitsja ja süüdistaja vaheline informeeritus olema võrdne.⁶⁴ Võistleva menetluse ja võrdsete relvade üheks eesmärgiks on välistada poolte õigus (ja ka võimalus) üksteise menetluslikuks üllatamiseks (n-ö *trial by ambush*).

Kuigi võrdsete relvade põhimõtte, nagu ka võistlevuse põhimõtte, kohaldub võrdselt mõlema menetluspoole suhtes, siis prokuratuuri menetluslikku eelispositsiooni silmas pidades tähendab võrdne kohtlemine eelkõige seda, et menetlusõigused peavad olema tagatud süüdistatavale prokuratuuri suhtes, kuna riik ei ole põhiõiguste kandja. Inimõiguste konventsiooni põhiidee on tagada inimõiguste kaitse rahvusvaheliselt ning reeglistikuga, mis kaitseb kodanikke

⁵⁹ EIKo 12.03.2003, 46221/99, *Öcalan vs. Türgi*, p 166.

⁶⁰ EIKo 28.08.1991, 11170/84, *Brandstetter vs. Austria*, p 67.

⁶¹ EIKo 16.02.2000, 29777/96, *Fitt vs. Ühendkuningriik*, p 48-50.

⁶² Lõhmus, U. Põhiõigustest kriminaalmenetluses. Tallinn: Juura 2012, lk 22.

⁶³ Decaigny, T. Inquisitorial and Adversarial Expert Examinations in the Case Law of the European Court of Human Rights. – *New Journal of European Criminal Law*. Vol 5, nr 2 (2014), lk 153.

⁶⁴ EIKo 09.08.2003, 59506/00, *Papageorgiou vs. Kreeka*, p 36.

riigivõimu omavoli eest.⁶⁵ Eriti oluline on see menetlusmudelites, kus ka kohtueelset uurimist viib läbi prokuratuur, misjuhul ei olegi võimalik rääkida prokuratuuri ja kaitsja vahelisest tegelikust võrdsusest (ning selline võrdsus osutuks ilmselt ka tõhusat uurimist takistavaks). Samal põhjusel on osa õigusteadlasi seisukohal, et näiteks Saksa inkvisitsioonilises menetlusmudelil on võrdsete relvade mõiste („Waffengleichheit“) eksitav. Küll aga on võimalik rääkida võrdsetest võimalustest („Chancegleichheit“), mis keelavad ühe menetluspoole ebavõrdse kohtlemine juhul, kui seda ei õigusta sellise kohtlemise tavapärase roll kriminaalmenetluses.⁶⁶ Siiski peab võrdsete relvade põhimõtte kui funktsionaalne põhimõtte kindlustama EIK-i kohaselt, et kriminaalmenetluses osalejatel on võrdsed võimalused mõjutada selle kulgemist ja tulemust ning et prokuratuuri eeliste tasakaalustamiseks eksisteerivad efektiivsed kaitsevõimalused.⁶⁷

Üks osa selliste kaitsevõimaluste tagamisest väljendub poolte (eelkõige prokuratuuri) eelteadmiste õigeaegses teatavakstegemises (*disclosure*).⁶⁸ Kohtuasjas *Foucher vs. Prantsusmaa*⁶⁹ osutas EIK, et kaitsjal, aga teatud juhtudel ka süüdistataval endal, peab olema võimalik tutvuda kriminaalasja materjalidega. Toimikule ligipääsu puudumine ei võimalda kujundada adekvaatset kaitsestrateegiat ega tagada võrdsete relvade põhimõtet art 6 lg 3 ja art 6 lg 1 tähenduses. Sama põhimõtte kohaldub ka juhul, kui märkimisväärne osa kriminaalasja materjalidest või dokumentidest on kinni kaetud.⁷⁰ Samas ei kujuta materjalide kättesaadavaks tegemine absoluutset õigust.⁷¹ Mis tahes kriminaalmenetluses võib esineda võistlevaid huviseid (nt riigi julgeolek või vajadus kaitsta tunnistajaid kättemaksu eest või hoida saladuses politsei meetodeid kuriteo uurimisel), mida tuleb arvestada süüdistatava õiguste vastukaaluna.⁷² Sellegipoolest eeldab artikkel 6, et kaitseõiguse kitsendamise põhjused on eriliselt kaalukad ning et õiglase kohtumenetluse tagamiseks tasakaalustatakse kaitseõiguste piiramisega põhjustatud raskusi piisaval määral.⁷³

Lisaks sellele, et prokuratuur peab võimaldama uurimisasutuste poolt kogutud teabega tutvumist, laieneb võrdsete relvade põhimõtte mh sellele, milliseid pingutusi peab prokuratuur tegema teiste isikute valduses oleva teabe kättesaadavaks tegemiseks. Ühes märgilisemas

⁶⁵ Heger, M., lk 44.

⁶⁶ Wasek-Wiaderek, M. The Principle of "equality of Arms" in Criminal Procedure Under Article 6 of the European Convention on Human Rights and Its Functions in Criminal Justice of Selected European Countries: A Comparative View. Leuven: Leuven University Press 2000, lk 49.

⁶⁷ Mrčela, M., lk 17-18.

⁶⁸ Heger, M., lk 44.

⁶⁹ EIKo 18.03.1997, 22209/93, *Foucher vs. Prantsusmaa*, p 34-38.

⁷⁰ EIKo 24.04.2007, 38184/03, *Matyjek vs. Poola*, p 60 jj; EIKo 09.10.2008, 62936/00, *Moiseyev vs. Venemaa*, p 217; EIKo 18.03.2014, 40107/04, *Beraru vs. Rumeenia*, p 70; EIKo 12.05.2005, 46221/99, *Öcalan v. Türgi*, p 140.

⁷¹ EIKo 16.12.1992, 13071/87, *Edwards vs. Ühendkuningriik*, p 30 jj.

⁷² EIKo 06.03.2012, 59577/08, *Leas vs. Eesti*, p 78.

⁷³ EIKo 16.02.2000, 28901/95, *Rowe ja Davis vs. Ühendkuningriik*, p 61; EIKo 06.03.2012, 59577/08, *Leas vs. Eesti*, p 78.

lahendis *Jespers vs Belgia*⁷⁴ osutas EIK, et võrdsete relvade printsiip kohustab prokuratuuri ja uurimisasutusi tegema kättesaadavaks ka materjale, mis ei ole nende valduses, kuid millele neil on võimalik ligi pääseda ning mis võivad süüdistatava positsiooni kergendada. Selline materjal võib mh seonduda mõne prokuratuuri tunnistaja usaldusväärusega. Avaldamata kaitsjale tõendeid, mis sisaldavad informatsiooni, mille abil saab süüdistatav tõendada enda süütust või aidata kaasa karistuse vähendamisele, on tegemist kaitse ettevalmistamiseks vajalike vahendite võimaldamata jätmisega ning seega konventsiooni artikli 6 lõike 3 punktiga b tagatud õiguse rikkumisega.⁷⁵ Seejuures võib aga nõuda, et süüdistatav vastava tõendi võimaldamist põhjendaks⁷⁶ ning riigisisestel kohtutel on õigus uurida nende argumentide asjakohasust.⁷⁷ Ehkki kannatanu või tunnistaja kaitse huvides võib osa materjalidele (nt terviseandmetele) ligipääsu piiramine olla põhjendatud, ei kaalu need huvid reeglina üles süüdistatava õigust olla kaitse ettevalmistamisel võimalikult igakülgsest informeeritud.⁷⁸

Täiendavalt kätkeb võrdsete relvade printsiip riigi kohustust kehtestada kriminaalmenetluse reeglid. Menetluslike tähtaegade ja korra eesmärk on kaitsta süüdistatavat riigivõimu kuritarvituste ja omavoli eest ning menetluslike reeglite puudumisel kannatab enim just kaitsepool.⁷⁹

Konfrontatsiooniõigus

Ühes eelnimetatutega (ja nendega läbipõimunult) on süüdistatava miinimumõiguseks ka konfrontatsiooniõigus, mis on sätestatud konventsiooni artikli 6 lg 3 punktis d. Ehkki säte kasutab sõna „tunnistaja“, peetakse selle all silmas EIK-i poolt välja töötatud autonoomset tõlgendust, mille kohaselt on mõistega hõlmatud kõik tõendid (olenemata riigisiseste õigusaktide terminoloogiast), mida võidakse süüdimõistmise alusena kasutada.⁸⁰ Seega kohustab konfrontatsiooniõigus võimaldama kaitsel vähemalt ühel korral menetluse käigus (ideaalis kohtumenetluse ajal) vastandada mistahes prokuratuuri dokumenti või kannatanu, tunnistaja, kaassüüdistatava või eksperdi ütlusi ning seada neid kahtluse alla.⁸¹ Olukorda, kus süüdistus tugineb kas täielikult või olulises osas kohtueelses menetluses antud ütlustele, mille andjat ei ole süüdistataval olnud võimalik kohtuistungil või kohtueelses menetluses küsitleda, on peetud EIÕK art 6 rikkumiseks.⁸² Ehkki reeglina tähendab konfrontatsiooniõigus

⁷⁴ EIKo 14.12.1981, 8403/78, *Jespers vs Belgia*, p-d 55-58.

⁷⁵ EIKo 06.03.2012, 59577/08, *Leas vs Eesti*, p 81.

⁷⁶ EIKo 24.02.1994, seeria A nr 284, *Bendenoun vs. Prantsusmaa*, p 52.

⁷⁷ EIKo31.03.2009, 21022/04, *Natunen vs. Soome*, p 43; EIKo 08.12.2009, 28552/05, *Janatuinen vs. Soome*, p 45.

⁷⁸ Vt ka Epp, J. *Building on The Decade of Disclosure In Criminal Procedure*. Routledge 2013, lk 150-151.

⁷⁹ EIKo 22.06.2000, 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 ja 33210/96, *Coëme jt vs. Belgia*, p 102.

⁸⁰ EIKo 24.09.2021, 1413/05, *Damir Sibgatullin vs. Venemaa*, p 45; EIKo 02.07.2002, 34209/96, *S.N. vs. Rootsi*, p 45.

⁸¹ Mrčela, M., lk 18-19.

⁸² EIKo 27.02.2001, 33354/96, *Luca vs. Itaalia*, p 41.

süüdistatavale endale antavat võimalust prokuratuuri tunnistaja küsitlemiseks, on EIK pidanud võimalikuks tagada konfrontatsiooniõigus ka kaitsja vahendusel.⁸³

1.3.2. Euroopa Liidu õigus

Pärast Lissaboni lepingu⁸⁴ jõustumist 2009. aastal muutus Eestile õiguslikult siduvaks Euroopa Liidu põhiõiguste harta⁸⁵ ning kriminaalmenetlusõiguse põhimõtteliste reeglite kujundajana tekkis Euroopa Inimõiguste Kohtu kõrvale ka Euroopa Kohus.⁸⁶ Õigus õiglasele menetlusele tuleneb harta VI jaotisest, mille artikkel 47 käsitleb õigust tõhusale õiguskaitsevahendile ja õiglasele kohtulikule arutamisele. Põhiõiguste harta artikli 52 lõike 3 kohaselt on EIÕK ja EIK-i praktika põhiõiguste tagamise absoluutne miinimumstandard, millest võib hälbida üksnes ulatuslikuma kaitse suunas.⁸⁷ Seeläbi on võistlevuse ning süüdistuse ja kaitse relvade võrdsuse nõue sätestatud ka Euroopa Liidu õiguses.⁸⁸

Pärast Lissaboni lepet on vastu võetud mitmeid olulisi kaitseõiguse direktiive, mille eesmärgiks on ühtlustada liikmesriikides inim- ja põhiõiguste järgimise taset, näiteks direktiivid õigusest saada kriminaalmenetluses teavet⁸⁹, õigusest kaitsjale⁹⁰, õigusest tõlkele kriminaalmenetluses⁹¹ jt. Euroopa Liidus peab Euroopa Liidu toimimise lepingu⁹² artikli 82 lõike 2 alusel järgima kriminaalmenetlusõiguse osalisel ühtlustamisel EIÕK-s sätestatud, mistõttu peavad liikmesriigid kujundama vastavad sätted oma õiguses nii, et tagatud oleks aus menetlus.⁹³ Lisaks sellele ei ole direktiivid mõeldud üksnes EIK-i otsuste kordamiseks, vaid eelkõige nende täpsustamiseks ja edasiarendamiseks.⁹⁴

Seda, kuivõrd on riigisiseses kriminaalkohtumenetluses arvestatud kohtumenetluse võistlevuse põhimõttega, on Euroopa Kohus, sarnaselt EIK-le, hinnanud läbi kaitseõiguse tagatuse. Euroopa Kohus on korduvalt osutanud, et võttes arvesse võistlevuse põhimõtet, mis kuulub harta artiklis 47 viidatud kaitseõiguste hulka, peab menetluse pooltel olema õigus tutvuda kõigi

⁸³ EIKo 04.10.2016, 29187/10, Šmajgl vs. Sloveenia, p 63.

⁸⁴ Lissaboni leping, millega muudetakse Euroopa Liidu lepingut ja Euroopa Ühenduse asutamislepingut sõlmitud Lissabonis 13.12.2007. – ELT C 326, 17.12.2007.

⁸⁵ Euroopa Liidu põhiõiguste harta. – ELT C 326, 26.10.2012.

⁸⁶ Heger, M., lk 42.

⁸⁷ Soo, A. Milliseks kujuneb Euroopa Kohtu roll kaitseõiguste tagamisel kriminaalmenetluses? – Juridica 9/2016, lk 700.

⁸⁸ Heger, M., lk 45.

⁸⁹ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2012/13/EL, 22. mai 2012, milles käsitletakse õigust saada kriminaalmenetluses teavet. – ELT L 142, lk 1–10.

⁹⁰ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2013/48/EL, 22. oktoober 2013, mis käsitleb õigust kaitsjale kriminaalmenetluses ja Euroopa vahistamismäärusega seotud menetluses ning õigust lasta teavitada vabaduse võtmisest kolmandat isikut ja suhelda vabaduse võtmise ajal kolmandate isikute ja konsulaarasutustega. – ELT L 294, lk 1–12.

⁹¹ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2010/64/EL, 20. oktoober 2010, õiguse kohta suulisele ja kirjalikule tõlkele kriminaalmenetluses. – ELT L 280, lk 1–7.

⁹² Euroopa Liidu toimimise leping (konsolideeritud versioon). – ELT C 326, 26.10.2012.

⁹³ Heger, M., lk 45.

⁹⁴ Soo, A. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses Teekond direktiivideni ning direktiivid 2010/64/EL ja 2012/13/EL. – Juridica 5/2018, lk 307.

tõendite ja seisukohtadega, mis on kohtule esitatud, et mõjutada kohtu otsust ning nende üle vaielda.⁹⁵ Võistlevuse põhimõtet kohaldatakse igas menetluses, mille tulemusel võib ühenduse institutsioon teha otsuse, mis mõjutab tuntaval määral isiku huve. Juhul, kui kohtuotsus põhineb asjaoludel ja dokumentidel, millega pooled või üks nendest neist ei ole saanud tutvuda ja mille suhtes nad ei ole seetõttu saanud seisukohta võtta, on kohtu hinnangul tegemist elementaarsete õiguspõhimõtete rikkumisega.⁹⁶ Nii tuleb võistlevuse ja poolte võrdsuse põhimõttest juhinduvalt anda pooltele piisav tähtaeg direktiivi 2012/13 (õigus saada kriminaalmenetluses teavet) artikli 6 lõikes 3 nimetatud teabega⁹⁷ tutvumiseks, et valmistada ette tõhus kaitse, esitada oma seisukohad ja mis tahes taotlused.⁹⁸ Viidatud direktiivi 2012/13/EL artikkel 6 lõike 3 ja harta artikli 47 tõlgendustega on mh vastuolus riigisisised õiguskorraldused, mis ei võimalda kõrvaldada süüdistusakti sisus esinevaid ebatäpsusi ja puudusi ning mistõttu rikutakse süüdistatava õigust saada süüdistuse kohta üksikasjalikku teavet.⁹⁹

1.4. Võistlevuse printsiip Eesti kriminaalkohtumenetluses

Alljärgnevalt uurib autor, milliste elementide osas on Eesti kriminaalkohtumenetlus võistlev ning milliste osas on tehtud puhta võistleva mudeliga võrreldes järeleandmisi. Kuivõrd võistleva kohtumenetluse toimeala piirdub eelkõige üldmenetlusega¹⁰⁰, ei käsitle autor selle alternatiive, nagu liht- või lühimenetlus. Olgu selguse huvides mainitud seegi, et väärteomenetluses, kus peab küll tagama menetlusaluse isiku kaitseõiguse¹⁰¹, võistlevuse põhimõtet ei rakendata.¹⁰² Võistlevuse põhimõtte eeldab poolte võrdsust ning seeläbi mõlema poole esindajate õiguslaseid süvateadmisi, mistõttu ei ole väärteomenetluses, kus kaitsja nõue puudub, see printsiip rakendatav.¹⁰³ Sarnaselt EIK-ile¹⁰⁴ on võistlevuse põhimõtte nn täieulatuslikku kohaldumist eitatud vahistamismenetluses, mis ei kujuta endast kriminaalasja sisulist arutamist ega isiku süüküsimuse lahendamist.¹⁰⁵ Kriitikat pälvinud Riigikohtu lahendis selgitas kolleegium, et üldpõhimõttena peab kahtlustatavalegi olema tagatud võimalus tutvuda mõjutada teda puudutava otsuse tegemist, kuid õigus tutvuda kahtlustuse aluseks olevate

⁹⁵ EKO C-300/11, *ZZ versus Secretary of State for the Home Department*, ECLI:EU:C:2013:363, p 55; EKO C-472/11, *Banif Plus Bank Zrt versus Csaba Csipai, Viktória Csipai*, ECLI:EU:C:2013:88, p 30.

⁹⁶ EKO C-89/08 P, *Euroopa komisjon vs. Irimaa jt*, ECLI:EU:C:2009:742, p 52.

⁹⁷ Artikkel 6 lg 3: „Liikmesriik tagab, et hiljemalt süüdistuse asjaolude esitamisel kohtule antakse üksikasjalikku teavet süüdistuse kohta, sealhulgas kuriteo olemuse ja liigi ning süüdistatava isiku kuriteos osalemise laadi kohta.“

⁹⁸ EKO C-646/17, *Moro*, EU:C:2019:489, p 53.

⁹⁹ EKO C-282/20, *XZ*, ECLI:EU:C:2021:874, p 24 jj.

¹⁰⁰ Kergandberg, E., Pikamäe. Kriminaalmenetluse seadustik: kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012, § 14 komm. 5.4.

¹⁰¹ RKKKo 08.03.2017, 3-1-1-84-16, p 23.

¹⁰² RKKKo 21.03.2007, 3-1-1-1-07, p 7.1.

¹⁰³ RKKKo 06.03.2008, 3-1-1-2-08, p 7.2.

¹⁰⁴ Vt nt EIKo 27.06.1968, 1936/63, *Neumeister vs. Austria*, p-d 24-25.

¹⁰⁵ RKKKm 01.02.2012, 3-1-1-105-11, p 17; RKKKm 11.12.2006, 3-1-1-103-06 p-s 19

tõenditega pole absoluutne ega kehti piiramatult.¹⁰⁶ Tulenevalt käesoleva töö eesmärkidest, ei käsitle autor lähemalt tõendi lubatavusega seonduvaid küsimusi.

Eesti põhiseadus¹⁰⁷ (PS) konventsiooni artiklile 6 sarnast õiglase kohtumenetluse põhimõtet ei sisalda, kuid Riigikohus on põhiseaduses otsesõnu nimetamata menetluspõhiõigusi tunnustanud läbi üldisemate põhimõtete, nagu õigus korraldusele ja menetlusele.¹⁰⁸ Ka kriminaalmenetluse seadustikust ei leia mõisteid, nagu võrdsete relvade põhimõte, poolte võrdsus või konfrontatsiooniõigus. Samas on Riigikohus osutanud, et EIÕK ja selle kohaldamise praktika on KrMS § 2 punkti 2 kohaselt kriminaalmenetlusõiguse allikaks¹⁰⁹ ning leidnud seetõttu korduvalt viitamist ka riigisisises praktikas.

Keskseim norm, mis sätestab Eestis kriminaalkohtumenetluse võistlevuse, on KrMS § 14. KrMS § 14 lõike 1 kohaselt täidavad kohtumenetluses süüdistus- ja kaitsefunktsioone ning kriminaalasja lahendamise funktsioone eri menetlussubjektid. Lõike 2 kohaselt on süüdistusest loobumine õigeksmõistmise alus (v.a kui süüdistusest loobutakse põhjusel, et tegu vastab väärteo tunnustele, misjuhul kriminaalmenetlus lõpetatakse). Seega tuleneb sättest nii poolte funktsionaalne tööjaotus (kaitsmine, süüdistamine, kohtumõistmine) kui ka kohtu keeld asuda süüdistaja rolli.¹¹⁰

Poolte selgepiirilistele rollijaotustele viitavad eelnimetatu kõrval veel paljud teised sätted. Esiteks sätestab KrMS § 45 lg 4, et kaitsja osavõtt üldmenetlusest on kohustuslik ning KrMS § 42 kohaselt on kaitsja advokaat (või kohtu loal ka muu magistrikraadiga jurist). KrMS § 30 lõike 1 kohaselt esindab riiklikku süüdistust kohtus prokuratuur. Seega on võistlevuse tagamiseks ette nähtud, et mõlemal kohtumenetluse poolel on (vähemalt üks) professionaalne õigusteadmistega isik. Kohtuliku uurimise alguseks peab prokuratuur esitama kohtumenetlusega taotletavaid eesmarke piiritleva süüdistusakti (KrMS § 154), kaitsja seevastu kaitseakti (KrMS § 227). Kohtu ja kohtumenetluse poolte omavahelist tööjaotust ilmestavad aga KrMS § 211 koostoimes § 60 lg-ga 2: kui kohtueelse menetluse eesmärk on tõendusteabe kogumine ning kohtul on pädevus hinnata seisukohtade tõendatust, siis järelikult tegelevad tõendamisega vaid kohtumenetluse pooled, mitte kohus.¹¹¹ Tõendid, millele kohtumenetluse pooled tugineda plaanivad, peavad seejuures olema nimetatud juba eelviidatud süüdistus- ja kaitseaktis. Lisaks tagab võistlevuse põhimõtte järgimise KrMS § 268, mis sätestab kohtuliku

¹⁰⁶ RKKKm 04.05.2016, 3-1-1-110-15, p 11 jj. Vt selle kohta ka Lõhmus, U. Vahistamise aluseks olevate tõendite kättesaadavaks tegemine kahtlustatavale Riigikohtu kriminaalkolleeegiumi 4. mai 2016. a määrus kohtuasjas 3-1-1-110-15. – Juridica 6/2016, lk 423-430.

¹⁰⁷ Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 15.05.2015, 2

¹⁰⁸ RKÜKo 22.03.2011, 3-3-1-85-09; RKÜKo 30.08.2011, 3-3-1-15-10; RKÜKo 31.08.2011, 3-3-1-35-10.

¹⁰⁹ RKÜKo 22.03.2011, 3-3-1-85-09, p 79.

¹¹⁰ RKKKo 19.03.2007, 3-1-1-113-06, p 14.

¹¹¹ Kergandberg, E., Pikamäe. Kriminaalmenetluse seadustik: kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012, § 14 komm. 5.2.

arutamise piirid. KrMS § 268 lg-te 1 ja 5 kohaselt toimub kriminaalasja kohtulik arutamine süüdistatava suhtes ainult süüdistusakti järgi ning kohus ei või tugineda faktilistele asjaoludele, mis oluliselt erinevad süüdistuses või muudetud või täiendatud süüdistuses kirjeldatud tõendamiseseme asjaoludest. Otsust tehes ei või kohus tugineda faktilisele asjaolule, mida ei ole menetluses arutatud.¹¹²

Suur osa võistlevuse põhimõtet käsitlevatest Riigikohtu lahenditest on suunatud puudulike süüdistusaktide kritiseerimisele ning rõhutavad, et kohtul puudub pädevus süüdistuse täiendamiseks, kuna isikut süüstavate või õigustavate tõendite esitamise kohustus lasub kohtumenetluse pooltel.¹¹³ Nii on kohus selgitanud, et süüdistuse omal algatusel muutmine või täiendamine, aga ka prokurörielt uue süüdistuse esitamise või olemasoleva süüdistuse muutmise nõudmine, on KrMS § 14 lg-st 1 tuleneva võistlevuse põhimõtte tõttu välistatud.¹¹⁴ Samuti ei tohi uue süüdistuse esitamise vajalikkusele viidata asja maakohtusse uuele arutamisele saatmisel, kusjuures kohtu ettepanek parema süüdistuse esitamiseks on lisaks võistlevuse põhimõttele vastuolus ka EIÕK artikkel 6 lg-st 1 tuleneva kohtu erapooletuse nõudega.¹¹⁵ Osa KrMS §-le 14 viitavatest lahenditest selgitab seevastu kohtu õigust anda süüdistatava käitumisele uus, prokuratuuri esitatud süüdistusest erinev õiguslik hinnang. Kohtumenetluse võistlevus ei eelda kohtu täielikku seotust kohtumenetluse poolte õiguslike väidetega ning jätab kohtule pädevuse ja aktiivse rolli materiaalõigusliku olukorra väljaselgitamisel.¹¹⁶

Võistlevuse põhimõtte rikkumiseks peetakse ka olukorda, kus prokuratuur esitab oma seisukohad suulisel kohtuistungil kirjalikult ega võimalda kaitsjal esitada nendele vastuväiteid. Selliselt seatakse kaitsja ebasoodsamasse olukorda ning kaitsja repliigiõigus muutub sisutühjaks.¹¹⁷ Samuti on võistlevuse (§ 14) ja menetlusosaliste õiguste tagamise (§ 8) põhimõtte rikkumisega tegemist juhul, kui kohtumenetluse pool jäetakse teavitamata teise poole kaebusest, mistõttu kaob võimalus sellele vastuväidete esitamiseks.¹¹⁸ Kirjaliku menetluse kontekstis tähendab see mh kohtumenetluses osalemise takistamist.¹¹⁹

Märkimisväärne hulk võistleva menetluse võimalikke riiveid käsitlevast kohtupraktikast seondub süüdistuspoole tunnistaja või kaassüüdistatava käsitlemise õigusega. Menetluse võistlevust ja konfrontatsiooniõigust käsitleb KrMS § 15, mille lõige 1 sätestab

¹¹² RKKKm 06.10.2015, 3-1-1-70-15, p 11.1.

¹¹³ RKKKo 31.01.2014, 3-1-1-7-14, p 11.1; RKKKo 26.09.2006, 3-1-1-67-06, p 7.1.

¹¹⁴ RKKKo 01.04.2008, 3-1-1-101-07, p 16.1; RKKKm 23.12.2005, 3-1-1-139-05, p 18; RKKKm 06.10.2015, 3-1-1-70-15, p 11.1; RKKKo 04.12.2014, 3-1-1-55-14, p 164.

¹¹⁵ RKKKm 23.12.2005, 3-1-1-139-05, p 18.

¹¹⁶ RKKKo 28.11.2019, 1-17-5210/59, p 34; RKKKo 11.06.2018, 1-17-1629/44 p 33; RKKKo 12.12.2008, 3-1-1-46-08, p 37; RKKKo 01.04.2008, 3-1-1-101-07, p 16.2; RKKKo 22.12.2006, 3-1-1-96-06, p 15;

¹¹⁷ RKKKo 11.12.2015, 3-1-1-98-15, p 30, p 51 jj.

¹¹⁸ RKKKm 23.11.2012, 3-1-1-105-12, p 5.2.

¹¹⁹ RKKKm 04.06.2012, 3-1-1-50-12, p 11.

kriminaalmenetluse olulise põhimõttena kohtuliku arutamise vahetuse ja suulisuse printsiibi. Normi kohaselt võib maakohtu lahend tugineda vaid tõenditele, mida on kohtulikult arutamisel esitatud ja vahetult uuritud ning mis on protokollitud. Tõendite uurimine eeldab, et kohtumenetluse pooltel on võimalik esitada seisukoht vastaspoole tõendite asjakohasuse, sisu või lubatavuse osas ning nn filtreerida seeläbi kohtutoimikusse jõudvad tõendid (kahetoimikusüsteem). Isikuliste tõendiallikate kontekstis viitab KrMS § 15 sellele, et nende ülekuulamine toimub reeglina kohtuliku risküsitluse formaadis (KrMS § 287 ja 288) ning et vastaspoolel on võimalik kahtluse alla seada nii tunnistaja ütluste sisu kui usaldusväärust.

Riigikohus on selgitanud, et tõendite vahetu ja suulise uurimise põhimõttel on oluline roll kaitseõiguse ja ausa kohtumenetluse tagamisel – selle kaudu on süüdistatavale kindlustatud võimalus tutvuda vahetult tema vastu esitatud tõenditega, esitada vastuväiteid ja küsitleda tunnistajaid. Konfrontatsiooni eesmärk on kindlustada kriminaalmenetluses faktiliste asjaolude tuvastamise usaldusväärsus, mida peab tagama tunnistaja vahetu küsitlemine kohtus.¹²⁰ Samas on Riigikohus märkinud, et õigus süüdistuspoole tunnistajate küsitlemises kuulub küll õiglase menetluse miinimumstandardite hulka, kuid ei kujuta endast keeldu varasemate ütluste avaldamiseks.¹²¹ Seega ei ole tegemist absoluutse õigusega, vaid selle piiramisel peab arvestama kaitseõigusega.¹²² Vahetuse ja suulisuse põhimõtte piiramine eeldab PS §-s 11 sätestatud tingimustega arvestamist, st kõik põhiõiguste ja -vabaduste riived peavad olema esiteks kooskõlas põhiseadusega, vajalikud ega tohi moonutada piiratavate põhiõiguste olemust. Seda silmas pidades peab ka tunnistaja kohtulikust ülekuulamisest loobumisel ja kohtueelses menetluses antud ütluste avaldamiseks (KrMS § 291) alati esinema põhjendatud alus. Tunnistaja kohaloleku kindlustamiseks peab riik tegema mõistlikke pingutusi ja vajadusel selgitama välja tema puudumise põhjusi ning püüdma neid kõrvaldada.¹²³ Lisaks eelnimetatule on Riigikohus EIK praktikast üle võtnud ja alates 2011. aastast ka kriminaalmenetluse seadustiku § 15 lg-s 3 sätestatud põhimõtte, mille kohaselt ei tohi süüdimõistev otsus tugineda täielikult või määravas ulatuses sellise isiku ütlustele, keda süüdistataval ei olnud võimalik küsitleda. Vastasel juhul ületab kaitseõiguste kitsendamine EÕIK art-s 6 lubatava piiri.¹²⁴

Võistlevusele vastanduvatest sätetest väärivad esmajoones nimetamist kohtu õigus määrata pärast kohtumenetluse poolte esitatud tõendite uurimise lõpetamist oma algatusel täiendavate

¹²⁰ RKKKo 18.02.2013, 3-1-1-89-12, p 6.

¹²¹ RKKKo 26.05.2010, 3-1-1-22-10, p 17; RKKKo 08.05.2009, 3-1-1-37-09, p 7.

¹²² RKKKo 08.05.2009, 3-1-1-37-09, p 7.

¹²³ RKKKo 18.02.2013, 3-1-1-89-12, p 7.

¹²⁴ RKKKo 26.05.2010, 3-1-1-22-10, p 17; RKKKm 07.03.2007, 3-1-1-127-06, p 9; RKKKo 08.05.2009, 3-1-1-37-09, p 7; RKKKo 05.12.2008, 3-1-1-63-08, p 18; RKKKo 13.03.2020, 1-17-11682/102, p 23; RKKKo 15.12.2021, 1-19-10054/101, p 13.

tõendite kogumise (KrMS § 297 lg 1) ning kohtu õigus uuendada kohtulikku uurimist (KrMS § 307).

KrMS § 297 lõike 1 osas on Riigikohus selgitanud, et ehkki kohtul on õigus algatada täiendavate tõendite kogumine, tuleb seda KrMS §-s 14 reguleeritud menetluse võistlevust ja KrMS § 64 lõiget 2 silmas pidades tõlgendada võimalikult kitsalt. Kuna tõendite esitamise kohustus lasub ennekõike süüdistajal ja kaitsjal, peab kohus tegema üldjuhul otsuse talle esitatud tõendite pinnalt. Omaalgatuslikku kogumist tuleks pidada aktsepteeritavaks selliste asjaolude tuvastamiseks, mis ei ole teokoosseisu, õigusvastasuse ega ka süü tuvastamisel esmase tähtsusega, kuid mida ei saa tulenevalt §-des 306 ja 311–314 kohtuotsusele esitatavatest nõuetest kohus ka tähelepanuta jätta.¹²⁵ Riigikohus on veel täpsustanud, et tõendamisesemesse kuuluvate asjaolude tuvastamisel on kohus olulisel määral seotud poolte tegevusega ning mingi tõendamiseseme lugemine tõendatuks ja sellele kohtuotsuses tuginemine saab KrMS § 60 lõike 2 kohaselt toimuda vaid tuginevalt kohtumenetluse poolte tegevusele (s.o tõendamisele). „KrMS §-s 297 sätestatud kohtu võimalusel koguda tõendeid ka omal algatusel saab võistlevas kohtumenetluses olla vaid selgelt erandlik ja subsidiaarne tähendus ja kohtuotsus ei saa ainuüksi või määravas ulatuses tugineda kohtu enda algatusel kogutud tõenditele.“¹²⁶

Esimeses eelviidatud lahendis toodud seisukohtade puhul on seejuures viidatud ka KrMS §-le 307, mis jätab kohtule pädevuse kohtuliku uurimise uuendamiseks. Kuivõrd KrMS § 307 lg 1 p-s 1 nimetatud olukord seondub lähedalt tõendamise küsimusega, on õiguskirjanduses leitud, et sellegi kasutamine peaks kohtule jääma erandlikuks – juhul, kui kohtu hinnangul ei ole prokuratuur kogunud piisavalt süüstavaid tõendeid, tulekski kohtualune õigeks mõista.¹²⁷ KrMS § 307 lg 1 p-s 2 nimetatud asjaolu¹²⁸ esinemist võib aga pidada võistlevuse põhimõttega vastuolus olevaks põhjusel, et jättes kohtule pädevuse kvalifitseerida isiku süütegu raskema sätte järgi, võiks kohtu tegevus kujutada endast süüdistusfunktsiooni ülevõtmist, mis on KrMS § 14 lg 2 järgi aga absoluutselt välistatud. Võimatu pole seegi, et uus tegu kvalifitseeritakse süüdistatavale kasulikult, asetades ebasoodsamasse positsiooni hoopis prokuröri. Seetõttu on kaitseõiguse ja võistlevuse (mõnetiseks) kompenseerimiseks KrMS § 268 lõike 6 kohaldamisel

¹²⁵ RKKKo 26.09.2006, 3-1-1-67-06, p 7.1.

¹²⁶ RKKKo 12.02.2008; 3-1-1-91-07, p 6.4.

¹²⁷ Kergandberg, E., Pikamäe. Kriminaalmenetluse seadustik: kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012, § 307 komm. 2.1.

¹²⁸ KrMS § 307 lg 1 p 2: „Kohus võib kohtuotsust tehes kohtuliku uurimise või kohtuvaidluse määrusega uuendada, kui ilmnevad käesoleva seadustiku § 268 lõikes 6 sätestatud alused.“

KrMS § 268 lg 6: „Kohus võib kohtulikult uurimisel tuvastatud faktilistest asjaoludest lähtuvalt muuta kuriteo kvalifikatsiooni, kui süüdistataval on olnud küllaldane võimalus ennast sellise kvalifikatsiooni vastu kaitsta. Vajaduse korral teeb kohus kohtumenetluse pooltele ettepaneku avaldada oma seisukoht kvalifikatsiooni kohta, mida süüdistusaktis ei käsitleta. Kohus peab andma pooltele võimaluse oma seisukoha avaldamiseks ka juhul, kui ilmnevad süüdistusaktis nimetatud karistust raskendavad asjaolud või asjaolud, mis tingivad mittekarakteristlike mõjutusvahendite kohaldamise. Süüdistatava või kaitsja taotlusel kuulutab kohus kaitseõiguse tagamiseks välja vaheaja.“

eraldi ette nähtud, et süüdistataval peab olema küllaldane võimalus end uue kvalifikatsiooni vastu kaitsta ning et menetluse pooltele peab jääma võimalus uue kvalifikatsiooni osas seisukohtade esitamiseks.¹²⁹

KrMS § 307 lg 1 p-s 3 nimetatud kohtu õigust uuendada menetlust põhjusel, et kohus tuvastab menetluses vea, mis on kohtuotsuse tegemisel oluline ja mille saab kõrvaldada, on õiguskirjanduses tõlgendatud sarnaselt tsiviilmenetlusele ning mõeldud kohalduma juhul, kui menetlusliku rikkumise laad viiks kaebuse esitamise korral tõenäoliselt kohtuotsuse tühistamisele.¹³⁰ Näitena võib selleks pidada olukorda, kus süüdistatavale on jäetud andmata viimane sõna või võimalus esitada tsiviilhagi osas vastuväiteid; samuti kui kohtulik uurimisel on alusetult keeldutud mingi kohtumenetluse poole esitatud tõendi vastuvõtmisest või kogumisest ja selle tõendi kogumine on veel võimalik.¹³¹ Ka eelnimetatud olukorrad on tavaliselt ühte menetluspoolt rohkem soodustavad. Mh ning koostoimes KrMS § 268 lg-ga 2 kujutab menetluse uuendamine prokuratuurile ka võimalust süüdistusakti muutmiseks ja täiendamiseks¹³², kuid sellise olukorra nn ära kasutamise initsiatiiv (või isegi sellisele võimalusele viitamine) ei saa igal juhul pärineda kohtult ega täita eesmärki uue süüdistuse esitamise tagamiseks.¹³³

Kohtunikurolli hälbimine klassikalisest võistlevast menetlusest väljendub veel asjaolus, et tulenevalt KrMS § 288 lõikest 6 on kohtul õigus küsitleda tunnistajat pärast riskküsitlust. Autorile teadaolevalt ei ole nimetatud õigust või selliste küsimuste teemaderingi õiguskirjanduses või kõrgeima astme kohtupraktikas täiendavalt kitsendatud. Küll aga on nimetatud küsimust käsitletud korduvalt ringkonnakohtutes, leides nii seda, et kohtu küsitlemisõigust ei ole piiratud ajaliselt¹³⁴ ega kujuta endast kindlasti mitte kohtu kohustust nimetatud võimalust kasutada.¹³⁵ Tallinna Ringkonnakohtus on seejuures öelnud järgmist: „See, et kohus ei küsi riskküsitluse järel ühtki küsimust, võiks olla reegel – vähemalt siis, kui pooled on teinud riskküsitlusel oma töö korralikult.“¹³⁶ Lisaks on mitmes ringkonnakohtu lahendis viidatud asjaolule, et kohtu õigus tunnistajat küsitleda kohaldub üksnes ja ainult *pärast* riskküsitlust, st KrMS § 288 lg-st 6 ei anna kohtule õigust riskküsitlusele sekkuda.¹³⁷ Teatavad piirangud seavad võistlevusele ka alaealise ülekuulamisest tulenevad erisused (KrMS § 290 ja

¹²⁹ Kergandberg, E., Pikamäe. Kriminaalmenetluse seadustik: kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012, § 307 komm. 4.

¹³⁰ *Ibid.* Vt ka RKTko 22.11.2011, 3-2-1-113-11, p 66.

¹³¹ Kergandberg, E., Pikamäe. Kriminaalmenetluse seadustik: kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012, § 307 komm. 4.

¹³² RKKKo 10.11.2009, 3-1-1-87-09, p 8.

¹³³ RKKKo 25.09.2002, 3-1-1-95-02, p-d 5-6; RKKK, 23.12.2005, 3-1-1-139-05, p 18.

¹³⁴ TrtRnKo 31.05.2017, 1-16-513, p 11.1.

¹³⁵ TlnRnKo 09.11.2017, 1-16-4875, p 7.10.3.

¹³⁶ TlnRnKo 11.01.2021, 1-20-6197, p 39.

¹³⁷ TrtRnKo 20.03.2018, 1-16-7539, p 9.2; TrtRnKo 17.09.2015, 1-15-899, lk 4.

§ 290¹⁾ ning KrMS § 288 lg 7, mis annab kohtule õiguse keelata tunnistaja vaimset või füüsilist seisundit arvestades risküsitleda ja küsitleda tunnistajat omal algatusel või kohtumenetluse poolte koostatud kirjalike küsimuste alusel.¹³⁸

Õiguskirjanduses on võistlevusele vastu rääkivaks peetud veel asjaolu, et ekspertiisi korraldamise õigus on kriminaalmenetluses üksnes menetlejal (KrMS § 105 lõiked 1 ja 2) – teisisõnu kohtueelses menetluses prokuröri või uurimisasutusel ning kohtumenetluses kohtunikul (KrMS § 16 lg 1). Samas on Anglo-Ameerika menetluses kui klassikalises võistlevas menetluses võimalik ekspert kaasata kummalgi menetluspoolel omal algatusel ning menetleja poolt nimetatava n-ö ametliku ja neutraalse asjatundja kaasamine on traditsiooniliselt iseloomulik pigem inkvisitsioonilisele menetlusele.¹³⁹

1.5. Vahekokkuvõte

Ehkki kõnekäibes nimetatakse Eesti kriminaalkohtumenetlust võistlevaks, on juba aastakümneid mööndud, et selline üldistus ei ole päris täpne. Võistleva kohtumenetluse tunnustele viitavad elemendid, nagu risküsitlus, kahe toimiku süsteem, kaitsja kohustuslik osavõtt kohtumenetlusest jmt, ei tarvitse muuta kriminaalmenetlust veel võistlevaks.¹⁴⁰ Samas pole puhtalt võistleva menetlusmudelini jõudmist Eestis ka taotletud. 2004. aastal jõustunud kriminaalmenetluse seadustiku reformiga võetud suund menetluse võistlevusele on igal juhul realiseerunud. Lisaks kriminaalmenetluse seadustiku sätetele kinnitab seda Riigikohtu kriminaalkolleegiumi kohtupraktika, mis on võistleva menetlusmudelis sisustamisel järginud usinalt ka EIK-i suuniseid menetluse võistlevuse, võrdsete relvade ja konfrontatsiooniõiguse tagamisest. Eesti hübriidmudelisse jäänud kohtuniku pädevus iseseisvaks tõendite kogumiseks on kohtupraktika suunanud pigem äärmuslikuks meetmeks ning ka kohtu pädevust tunnistajate küsitlemiseks ei näida praktikas kuritarvitavat. Seega võib nõustuda J. Tehveriga, et õiguslikke takistusi võrdsete relvade (ja autori hinnangul ka võistlevuse) ulatuslikumaks rakendamiseks on Eestis vähe ning praktika loomine sõltub üksnes menetluse subjektide tahtest ja võimest oma tahe menetlustes maksta panna.¹⁴¹

¹³⁸ Vt ka RKKKo 21.12.2016, 3-1-1-104-16, p-d 11-18 ja RKKKo 22.12.2017, 1-15-9213/80, p-d 34-37.

¹³⁹ Tehver, J. Relvade võrdsus eriteadmiste kasutamisel kriminaalmenetluses. – *Juridica* 7-8/2021, lk 495.

¹⁴⁰ Sillaots, M. Võistlev kohtumenetlus või võistlevate elementidega looritatud kohtumenetlus kriminaalmenetluse seadustiku eelnõus. – *Juridica* 9/2000, lk 576.

¹⁴¹ Tehver, J., lk 494-495.

2. KANNATANU VÕISTLEVAS KRIMINAALKOHTUMENETLUSES

2.1. Kannatanu roll kriminaalmenetluses

Kui veel enne 19. sajandit oli süüdistusfunktsiooni kandjaks peaaegu alati kannatanu, siis valgustusajastu õigusteooria nurgakivi kohaselt kannatab kuriteo toimepanemisest ennekõike riik.¹⁴² Kannatanu vabaduste (õigus elule, füüsilisele turvalisusele, omandile jne) rikkumist vaadatakse ühiskondlike väärtuste rikkumisena, mistõttu pole kannatanule osaks saav ebaõiglus üksnes eraisikute vaheline konflikt, vaid avalik asi, mis vajab riikliku karistusõiguse sekkumist. Seega kaitseb karistusõigus klassikaliselt abstraktseid õigushüvesid, mitte konkreetseid isikuid.¹⁴³ Riigi-keskse kriminaalõigussüsteemi evolutsiooni kujutatakse seejuures võiduna kogukondlike õigusemõistmiste üle ning arvatakse ohjeldavat kättemaksuhimu, verivaenu ohtu ning meelevaldseid, julmasid ja ülemääraseid karistusi.¹⁴⁴

See, millised võimalused kriminaalmenetluses osalemiseks jäävad kannatanule riikliku karistusmonopoliga õigussüsteemis, on riigiti erinev. Samuti ei ole universaalset definitsiooni, keda kannatanuna käsitlema peaks. Pidades silmas, et suur osa kriminaalmenetlusi saab alguse kannatanu kuriteoteatest, on esmalt määrav isiku subjektiivne tõlgendus kannatanuks olemisest või talle osaks saanud ebaõiglusest. Ametliku menetlusstaatuse saamine sõltub omakorda sellest, millist käitumist peab riik karistusõiguslikku sekkumist vajavaks, milline on isiku suhtes toimepandud kuriteo iseloom ja selle läbi tekkinud (kas otsene või kaudne) kahju; samuti võib kannatanu staatus olla otseses sõltuvuses kannatanu teovõimelisusest või vanusest. Selge on see, et kõikides õigussüsteemides kannatanu eksisteerib ning et kriminaalmenetluses peegelduvad selle rolli täitmise võimalused eelkõige selles, millised õigused kannatanuks tunnistamisega kaasnevad.

Euroopas võib kannatanu õigusi jaotada üldistatult kolmeks. Esimesel juhul on kannatanul õigus esitada erasüüdistus või vähemalt olla riiklikku süüdistust toetavas rollis; teisel juhul on kannatanu õigused piiratud tema võimalusega nõuda kahju hüvitamist; kolmanda variandi puhul seisneb kannatanu roll aga üksnes tunnistajaks olemises.¹⁴⁵

Viimastel aastakümnetel väärtustatakse kannatanu kaasamist aina enam ning rohkete teadustööde ja uuringute valguses saadab kannatanute jäika kriminaalprotsessist lahutamist

¹⁴² Herman, J., L. Justice From the Victim's Perspective. – Violence Against Women, 11/2005, lk 571-602.

¹⁴³ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Karistus ja kannatanu, III/28.

¹⁴⁴ Herman, J., L, lk 576.

¹⁴⁵ Joutsen, M. Listening to the victim: the victim's role in European criminal justice systems – Wayne Law Review, 34(1)/1987, lk 107.

terav kriitika. Kuriteoohvrite olukorda kriminaalõigussüsteemis on laialdaselt dokumenteeritud alates 1970. aastatest ning kannatanu huvidega arvestamine on muutunud oluliseks nii riigisisel kui rahvusvahelisel kriminaalpoliitilisel tasandil. Juba 20. sajandil kehtestati paljudes riikides erinevaid meetmeid, mille eesmärk on tugevdada kannatanu sotsiaalseid õigusi, sh kannatanu ligipääsu teabele ning õigust hüvitisele; samuti on ette nähtud erimeetmeid eriti haavatavate kuriteoohvrite ülekuulamiseks või koduvägivalla ohvrite toetamiseks.¹⁴⁶ Kannatanu õiguste laiendamist on suunanud inimõiguste standardite tõus kannatanu suhtes (nii EIK-i praktikas kui EL tasandil), rahvusvahelise kriminaalõiguse normide eeskjuju (nt kannatanu osavõtuõigus Rahvusvahelises Kriminaalkohtus) ning terapeutilise õiguse trend (mille eesmärgiks on hinnata õigussüsteemi mõju inimeste psühholoogilisele heaolule ning leida lahendusi anti-terapeutiliste järelduste ja aspektide leevendamiseks).¹⁴⁷

Samas on õiguskirjanduses leitud sedagi, et enamik 1980. ja 1990. aastate kannatanu õiguste reforme on olnud olemuslikult karistuslikud ning teeninud süüdistatava õiguste kaitsmisele vastanduvaid eesmärgi.¹⁴⁸ Õiglasele menetlusele omasest süütuse presumptsioonist lähtumine võib kannatanule näida ebaausa lähtepunktina süüdistatava ja kannatanu huvide võrdlemisel, tekitades kannatanus tunde, et süüdistatava süüs kahtlemine tähendab paratamatult temas kahtlemist.¹⁴⁹ Kannatanu õigusi käsitlev avalik (ja poliitiline) debatt taandub sageli tõdemusele, et kannatanu õiguste laiendamise eesmärk on süüdistatavate õiguste tasakaalustamine: et süüdistatavate heaolule, kaitsele, kohtlemisele ja õigustele on pühendatud liigselt tähelepanu ning et vastavad õigused tuleks vastukaaluna võimaldada ka kannatanutele. Selline mõttekäik on aga lünklik, kuivõrd tasakaalust rääkimine eeldab positsioonide duaalsust ning vastandumist. Näiteks kaitseõiguse tagamine süüdistatavale kindlustab õiglase menetluse ilma riigivõimu kuritarvitusteta, samas kui kannatanu menetluspositsioon selliste riskidega arvestamist ei nõua.¹⁵⁰ Seega ei ole kannatanu kriminaalmenetluses kaasamine õigustatav väitega, nagu see teeniks kriminaalmenetluse tasakaalustamise eesmärgi, ning osavõtuõiguste tagamisel tuleb juhinduda muudest väärtustest, mida selline osalemine kannatanu (või ühiskonna) jaoks teenida võib

Kõige pragmaatilisem kannatanu kriminaalmenetluses osalemise õigustus seisneb kannatanu võimaluses nõuda talle tekitatud kahju hüvitamist, st põhjusel, et kriminaalmenetluses võidakse

¹⁴⁶ Doak, J. Victims' rights in criminal trials: prospects for participation. *Journal of Law and Society*, 32(2)/2005, lk 295.

¹⁴⁷ Doak, J., Henhram, R., & Mitchell, B. Victims and the sentencing process: developing participatory rights. –*Legal Studies*, 29(4)/2009, lk 665.

¹⁴⁸ Edwards, I. An Ambiguous Participant: The Crime Victim and Criminal Justice Decision Making. – *The British Journal of Criminology*, vol. 44, nr. 6 (november 2004), lk. 970-972.

¹⁴⁹ Orth, U. Secondary Victimization of Crime Victims by Criminal Proceedings. – *Social Justice Research*, 15(4)/2002, lk 316.

¹⁵⁰ Edwards, I. An Ambiguous Participant: The Crime Victim and Criminal Justice Decision Making. – *The British Journal of Criminology*, vol. 44, nr. 6 (november 2004), lk. 970-972.

otsustada tema õiguste ja kohustuste üle.¹⁵¹ Sarnaselt Eestile on mitmes Mandri-Euroopa riigis kannatanul võimalus esitada kriminaalmenetluse raames tsiviilhagi. Selles nähakse võimalust kergendada kannatanule kuriteoga tekkinud negatiivsete tagajärgede kõrvaldamist ning hõlbustada tõendite kogumist.¹⁵² Kriminaalasja lahendamist ühes tsiviilnõude lahendamise võimalusega peetakse otstarbekaks ka kohtusüsteemi kui terviku seisukohalt – süüküsimuse ja kuriteoga tekitatud kahju käsitlemine samas menetluses on soodsam nii riigile kui menetlusosalistele; samuti on sellel üldpreventiivne mõju, kuivõrd süüdimõistmisele võib koheselt järgneda ka varaline vastutus. Kui aga kannatanule on juba tagatud tsiviilnõude esitamise võimalus, peaks see seejuures olema tagatud vähemalt sama laialdaselt nagu tsiviilkohtusse pöördumise puhul – vastasel juhul ei täidaks selle võimaldamine oma eesmärke.¹⁵³

Kannatanu suuremas kaasamises kriminaalmenetlusesse – nii läbi õiguse taotleda kriminaalasja alustamist, vaidlustada lõpetamist või vaidlustada kohtuotsust kui ka õiguses suunata kohtumenetluse kulgemist – on teatav roll ka legaliteedipõhimõtte järgimise ning korruptsiooni vältimise kontrolli näol. Kannatanu aktiivse osavõtu puhul on prokuratuur vähemtõenäoline sõlmima n-õ kaheldava väärtusega kokkuleppeid või juhinduma ülemääraselt menetlusökonomilistest kaalutlustest.¹⁵⁴ Samuti ei saa mööda vaadata asjaolust, et kannatanul on tähtis roll kurjategijatest teavitajana, tõendiallikana ja seeläbi õiguskaitse süsteemis tervikuna.¹⁵⁵ Liigvähese kaasamise puhul võib väheneda kannatanu rahulolu kriminaalõigussüsteemiga ning seeläbi ka valmidus teha õiguskaitseorganitega koostööd tulevikus (nt teavitada kuritegudest).

Täiesti eraldiseisev väärtus kannatanu kriminaalmenetlusesse kaasamisel ja osavõtuõiguste tagamisel seisneb aga mõjus, mida see evib kannatanu jaoks moraalselt ja hingeliselt.

Esiteks võib kriminaalmenetluses osalemine taastada kannatanu turvatunde, vabaneda abitusest, mis ohvri staatusega reeglina kaasneb, ning taastada usalduse ühiskonna ja õiguskaitseasutuste vastu.¹⁵⁶ Teiseks kujutab kriminaalmenetlus kannatanu jaoks võimalus saada teada tõde. Erinevate uuringute kohaselt aitab minevikusündmuste organiseeritud läbimõtlemine ning tagantjärele analüüsimine leppida minevikusündmustega ning saada

¹⁵¹ Ploom, T., Kärner, M. Kannatanu huvide realiseerimine kriminaalmenetluses. – *Juridica* 7/2015, lk 508.

¹⁵² Pikamäe, P., Kergandberg, E. (viide 33), § 38, komm. 1.2.

¹⁵³ Tampuu, T. Tsiviilhagi kriminaalmenetluses. – *Juridica* 1996/ I, lk 7.

¹⁵⁴ Robinson, P. H. Should the victims' rights movement have influence over criminal law formulation and adjudication. – *McGeorge Law Review*, 33(4)/2002, lk 749-758.

¹⁵⁵ Jackson, J., D. Justice for All: Putting Victims at the Heart of Criminal Justice? – *Journal of Law and Society* 30(2)/2003, lk 311.

¹⁵⁶ Herman, J., L. The Mental Health of Crime Victims: Impact of Legal Intervention. – *Journal of Traumatic Stress*, 16(2)/2003, lk 160-161.

vastuseid mitte ainult küsimusele, mis täpselt juhtus, vaid ka sellele *miks* see juhtus ning miks just nendega.¹⁵⁷

Ka võimalusel olla ära kuulatud ning rääkida nn oma lugu on kannatanu jaoks oluline tähtsus. Inkvisitsioonilise mudeliga riikides on enda arvamuse avaldamine sageli tagatud kannatanu võimalusega jutustada toimunut oma sõnadega. Võistleva mudeliga kriminaalmenetlustes on arvamuse avaldamise ja kannatanu ära kuulamise tagamiseks loodud kannatanu mõjuavaldus (*victim impact statement*), mis on tänaseks kasutusel kõikides angloameerika õigussüsteemiga riikides. Mõjuavalduse esitamise eesmärk on informeerida kohut negatiivsest mõjust või traumast, mida kannatanu suhtes toime pandud kuritegu on kannatanule avaldanud. Kannatanu mõjuavaldust on hinnatud kui võimalust olla arvestatud ja kohtu poolt ära kuulatud; lisaks seisneb selle olulisus sellise osalusviisi nn terapeutilises või tervendavas toimes kannatanu jaoks. Professor Julian V. Roberts on selgitanud, et vaatamata eelarvamusele, nagu peaks kannatanu mõjuavaldus olema suunatud üksnes kohtule ning süüdistatava vastu, võib mõjuavaldus kujutada avalikul kohtuistungil ka pöördumist süüdistatava poole ning suurendada nendevahelist mõistmist või viia potentsiaalse andestamiseni.¹⁵⁸

Kannatanu osalemine võib olla õigustatav ka tema huviga kindlustada süüdistatava karistamine, misläbi on karistuste eesmärkide kõrval muutunud viimasel ajal aina olulisemaks ka kannatanu ja tema afekti rahuldamine.¹⁵⁹ Nii võib kannatanul olla huvi teda kahjustanud isiku tegevuse riigi poolt hukka mõistmiseks ning teo ebaseaduslikkuse ja taunimisvääruse kinnitamiseks.¹⁶⁰ Sellega on tihedalt seotud kättemaksuhimu, mida soodustab kannatanu jaoks võimutunde tasakaalustumine, enesehinnangu taastumine ja psühholoogilisest valust pääsemine. Karistuse nõudmist võib ajendada soov kaitsta samalaadse kuriteo eest teisi ning vältida selle kordumist nende endaga; teisalt kannab see ka eesmärki saada avalik tunnustus enda kannatanu staatusele.¹⁶¹

Eelkirjeldatud moraalsed kaalutlused kannatanu õiguste laiemaks tagamiseks lähtuvad ennekõike olukorrast, kus kannatanuks või ohvriks on füüsiline isik, s.o keegi, kes on võimeline kogema moraalset ja füüsilist valu ning tundma emotsioone nagu kurbus, viha ja kättemaksuiha, aga kellel on ka võimekus (või soov) andestada ja leppida. Samas ei ole autori hinnangul eeltoodud moraalsed argumendid asjakohased juriidiliste isikute kui abstraktsioonide osas,

¹⁵⁷ Doak, J. (viide 6), lk 143.

¹⁵⁸ Roberts, J. V. Listening to the Crime Victim: Evaluating Victim Input at Sentencing and Parole. *Crime and Justice: Review of Research*, 38/2009, lk 356.

¹⁵⁹ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Karistusteooriad. Absoluutne karistusteooria. *Maailmavaateline ja filosoofiline alus*, II/33-34.

¹⁶⁰ Ploom, T., Kärner, M, lk 508.

¹⁶¹ Orth, U. Punishment Goals of Crime Victims. – *Law and Human Behavior*. 27(2)/2003, lk 175.

kelle puhul võiks nende kriminaalmenetluse kannatanuna kaasamist õigustada üksnes praktiline eesmärk saada kahjuhüvitist tekkinud varalise kahju eest.

2.2. Kannatanu sobitumine võistlevasse kriminaalkohtumenetluse

Kannatanu, nagu ka ülejäänud kolmandate isikute õiguste ulatus, kujutab endast ühte tunnust inkvisitsioonilise ja võistleva menetluse eristamisel. Ehkki kannatanu õigused on leidnud ümberhindamist nii Mandri-Euroopas kui üldõiguse maades, on kannatanu rollil suurem tähtsus just esimese puhul.¹⁶² Kuriteo kui sotsiaalse ilmingu määratlus ja selle mõju avalikule rahule ja stabiilsele riigivõimule on traditsiooniliselt välistanud kannatanute osalemise võistleva menetlusega jurisdiktsioonides. Riik kui ühiskondlike huvide ja väärtuste kaitsja ei kaasa kannatanuid uurimis- ja süüdistusprotsessi, ning jätab selle riikliku süüdistaja pädevusse; kui aga kannatanu osalemist kriminaalmenetluses mingil moel soodustatakse, siis väljub see passiivses kontekstis, näiteks kannatanu rollis uurimisasutuse informatori või prokuratuuri tunnistajana. Kontroll menetluse üle jääb igal juhul riigile ning kannatanu võimalused kohtumenetluses osalemiseks on praktiliselt välistatud.¹⁶³

Inkvisitsioonilist menetlust peetakse seevastu kaasavamaks, võimaldades kannatanul osaleda nii kohtueelses kui kohtumenetluses, esitleda oma seisukohtasid ning rääkida kaasa karistuse suuruse määramisel.¹⁶⁴ Näiteks Prantsusmaal on kannatanul (*partie civile*) õigus küsitleda tunnistajaid, õigus keelduda ütluste andmisest, õigus avaldada kohtule arvamust süü ja kahju osas, õigus taotleda ekspertiisi määramist, õigus kutsuda tunnistajaid ja õigus vaidlustada otsus apellatsioon- või kassatsioonikohtus.¹⁶⁵ Ka Saksamaal on kannatanul ulatuslikud võimalused, sh õigus esindajale, õigus keelduda süüdistatava küsimustele vastamisest ning õigus tegutseda nn kaasüüdistaja ja seeläbi menetluspoolena.¹⁶⁶

Kannatanute erinevat kohtlemist on mh suunanud käesoleva töö esimeses peatükis toodud tõdemus, et inkvisitsioonilise ja võistleva menetluse puhul on kriminaalmenetlusega taotletavad eesmärgid erinevad: esimese puhul on selleks objektiivne tõde, mille leidmise ülesanne usaldatakse kohtunikule, teise puhul aga vaidluse lahendamine läbi tõlgendusliku tõe, mille kujundavad neutraalsele kohtunikule kaks kohtumenetluse poolt ise. Nii on võrdleva

¹⁶² Damaska, M. Structures of authority and comparative criminal procedure. – Yale Law Journal, 84(3)/1975, lk 480-544; Pizzi, W., Perron, W. Crime victims in German courtrooms. A comparative perspective on American problems. – Stanford Journal of International Law, 32/1996, lk 37-64.

¹⁶³ Kirchengast, T. Victim lawyers, victim advocates, and the adversarial criminal trial. – New Criminal Law Review, 16(4)/2013, lk 569.

¹⁶⁴ Freiberg, A. Post-adversarial and post-inquisitorial justice: Transcending traditional penological paradigms. – European Journal of Criminology 8(1)/2011, lk 92.

¹⁶⁵ Wilson, M., Nagorcka, F., Stanton, M, lk 462.

¹⁶⁶ Walther, S. Victims' Rights in the German Court System. – Federal Sentencing Reporter 19(2)/2006, lk 113-118.

õiguse professor Elisabetta Grande toonud tabava paralleeli, kujutades võistlevat menetlust kui tango tantsimist (inglisekeelsest idioomist „*It takes two to tango*“) ja mittevõistlevat menetlust kui rumbat, milles kombineerub paljude erinevate isikute (kaitsja, süüdistaja, kannatanu, tsiviilkostjate, kohtu, ametnike) kollektiivne tõetsing. Erinevate huvidega menetlusosaliste aktiivne kaasatus tagab seejuures perspektiivide mitmekesisuse ning suurendab kohtuniku võimekust tuvastada n-ö kõige õigem tõde.¹⁶⁷

Seda, kuivõrd sobitub võistlevasse mudelisse kannatanu, on võimalik hinnata selle kaudu, kuidas ühilduvad vastava protsessimudeli eesmärgid nendega, mida taotleb ja ootab menetluselt kannatanu. Teiseks tuleb samaaegselt hinnata seda, millist mõju avaldab kannatanu kohtumenetluse kaasamine võistleva menetlusmudeli nn peaosalistele, s.o süüdistatavale ja prokuratuurile, aga ka võistleva menetluse kontseptsioonile laiemalt.

Olles eelnevalt käsitletud, et kannatanu jaoks on üheks kriminaalmenetluses osalemise kaalutluseks ja eesmärgiks tõe tuvastamine (mis juhtus, miks juhtus, miks temaga juhtus), siis ei saa mööda vaadata asjaolust, et objektiivse tõe tuvastamist võistlev mudel kannatanu jaoks võimaldada isegi ei ürita. Võistlevas kohtumenetluses kooruv tõde on alati vähemal või rohkemal määral modifitseeritud ning pakub üksnes osalist vaadet tegelikele sündmustele. Süüdistus- ja kaitsepoole esitatud informatsioon on hoolikalt ja autonoomselt valitud ning täidab eesmärgi toetada ainult neid fakte, mis on nende versiooniga kooskõlas. Narratiivi kujundamisel kantakse ette menetlustaktikaliselt sobilikke lugusid ning vormitakse sündmustikust kuvand, mis võib erineda tegelikult aset leidnust. Seega arvestatakse võistlevas menetlusmudelil sellega, et vaidluse all on kaks vastanduvat versiooni, mis ka eraldiseisvalt ei pretendeeriks ilmselt objektiivsele tõele.¹⁶⁸ Nii ei kujuta kohtumenetluse pinnalt tekkiv otsus tõde selle kohta, mis on juhtunud, vaid põhjendab kitsalt seda, kas süüdistuses kirjeldatud ning kuriteokoosseisu täitvad asjaolud on tõendamist leidnud ning võimaldavad jaatada isiku süüd.¹⁶⁹ Tuues esile Saksamaa kui mittevõistleva menetluse musternäidise, on E. Kergandberg veendumusel, et objektiivse tõe tuvastamise kõrval leiab inkvisitsiooniliste mudeliga riikides aina enam väärtustamist ka õigusrahu¹⁷⁰ taastamine kui angloameerikalik eesmärk.¹⁷¹ Samas ei

¹⁶⁷ Grande, E., lk 583-618.

¹⁶⁸ M. Sillaots on selgitanud, et ehkki kaitsja peab olema usutav ning kaitsjal on tõekohustus, ei ole see absoluutne ning lähtuda tuleb põhimõttest, et kõik, mis kaitsja ütleb, peab olema tõde, aga ta ei pea ega tohigi öelda kõike, mis on tõde. Sillaots, M. Kaitsja võimalikust rollist ja seisundist Eesti tulevases kriminaalmenetluses. – *Juridica* 2/2000, lk 88.

¹⁶⁹ Doak, J. (viide 6), lk 144.

¹⁷⁰ E. Kergandberg on õigusrahu selgitanud normatiivse seisundina, mille puhul on mõistlik põhjus oletada kuriteost tingitud õigusüldsuse rahulolematuse vaibumist ning mille väliseks vormiks on lihtsalt antud juhtumile sobivaim valik paljudest menetlusseaduses sisalduvatest (seega normatiivsetest) kriminaalasja lahendamise võimalustest (süüdi tunnistamine, õigeksmõistmine ja ka väga erinevatel alustel menetluse lõpetamine).

¹⁷¹ Kergandberg, E. Kriminaalmenetlus kui kullakaevandus. – *Juridica* 2/2016, lk 92.

väära eeltoodu tõsiasja, et vähemalt kannatanu tõetsingute kontekstis jääb õigusrahu kui vaidluse lahendamine sekundaarseks.

Teiseks – kriminaalmenetlusest osavõtmise tervendava mõju ulatus on võistleva kohtumenetluse puhul samuti kitsam. Kohtumenetluse võistluslik iseloom ja konkureerimist taotlev atmosfäär on tõenäoline süvendama kuriteo tagajärjel kannatanule tekkinud emotsionaalset traumasid ja teisest ohvriramist. Teisest ohvriramist (taasohvriramist) on defineeritud kui negatiivset sotsiaalset või ühiskondlikku reaktsiooni esmasele ohvriramisele, mida kogetakse kannatanu õiguste edasise rikkumisena. Kriminaalkohtumenetlusega paratamatult kaasnev, s.o ütluste andmine, süüdistatavaga silmitsi sattumine ning pealtvaatajate juures viibimine muudavad kohtumenetluse kannatanu jaoks stressirohkeks, võivad süvendada eraelulisi konflikte ning kaaluda üles hüved, mida kannatanu menetluses osalemisega taotleb.¹⁷²

Lisaks ei võimalda võistleva menetluse risküsitluse instituut kirjeldada toimunut oma sõnadega. Kannatanu (nagu ka iga teise tunnistaja) ütlused võivad oskusliku kaitsja käes muutuda temale sobilikeks nn relvadeks, seades kannatanu ütluste sisu ja tõlevastavuse taotluslikult kahtluse alla.¹⁷³ Kuna kaitsja küsimustele vastamine võib lisaks toimunu detailsele meenutamisele kujuneda ohvriraatuse õigustamiseks, võib kannatanu risküsitlemise mõju olla tema tervenemisele risti-vastupidine. Eelnimetatut ei leevenda oluliselt ka üldõiguse maades kasutatav kannatanu mõjuavaldus, mille eesmärgiks ei ole mitte niivõrd ütluste andmine, vaid eelkõige kuriteosündmuse mõju kirjeldamine. Ning ehkki selline võimalus on kannatanutele tagatud, peetakse selle tähtsust tõendina marginaalseks – see ei pruugi avaldada märkimisväärset mõju kohtuotsusele ning see võidakse tõendina kõrvale jätta põhjusel, et see on ebausaldusväärne, erapoolik ja kallutatud. Eeltoodu muudab aga kannatanu osaluse näilikuks.¹⁷⁴

Kuriteosündmuse meenutamine ja seeläbi toimunu teistkordne läbi elamine on teatud määral paratamatu ka mittevõistlevas menetluses, kuid vähem. Nii on inkvisitsioonilise mudeliga riikides kannatanul võimalus süüdistatava küsimusele vastamisest keelduda (nt Saksamaal¹⁷⁵) või anda ütlusi kohtunikule vabas vormis (nt Prantsusmaal¹⁷⁶).

Mis puudutab kannatanu nn kättemaksu- või karistushimu, siis on selle rahuldamine seotud eelkõige siiski kannatanu ootustele vastava kohtuotsuse tegemisega.¹⁷⁷ Menetluse üldine

¹⁷² Orth, U. (viide 148), lk 313-325.

¹⁷³ Doak, J. (viide 145), lk 298.

¹⁷⁴ Kirchengast, T., (viide 162), lk 570.

¹⁷⁵ Walther, S., lk 113-118.

¹⁷⁶ Barbot, J., Dodier, N., Raillard, S.-L. Rethinking the Role of Victims in Criminal Prosecution: The Normative Repertoire of Lawyers in France and the United States. – *Revue française de science politique*, 64(3)/2014, lk. 23- 50.

¹⁷⁷ Orth, U. (viide 148), lk 313-325.

kulgemine võib võistlevas menetluses olla tasavägine ning meenutada nn tasakaalukiiku, kus ühel hetkel näib edu soosivad ühte poolt, järgmine hetk jälle teist poolt. Kuigi süüdistatava nägemine menetlusele allutatud positsioonis võib kannatanule pakkuda teatavat rahuldust, ei ole sellel eraldiseisvat väärtust juhul, kui menetluse tulemusena süüdistatav siiski õigeks mõistetakse.

Püüded kannatanute suuremaks integreerimiseks on kohanud *common law* riikides arvestatavat vastupanu. Äärmuslikuma kriitika kohaselt kahjustab kannatanu menetlust, mille otsene eesmärk on tagada süüdistatavale nõuetekohane menetlus ning võimalus vaidlustada riigi poolt esitatavat süüdistust. Kannatanute kaasamist on seejuures peetud poliitiliseks järeleandmiseks, mis allub ühe väikse ja hääleka erivajadustega rühma huvidele ning kitsendab süüdistatava õigust õiglasele kohtupidamisele. Angloameerika õigussüsteemiga riikide, sh Ameerika Ühendriikide, Inglismaa ja Austraalia arengud näitavad, et kannatanu kontrolli menetluse üle ollakse valmis laiendama, kui kannatanu osaleb menetluses esindaja kaudu. Kuid isegi sellisel juhul on kaugenemine senistest, üksnes riigi poolt kontrollitavast süüdistusprotsessist ilmne.¹⁷⁸

Põhimõtteliselt ei ole õiguskirjanduses vaidlust selle üle, et kannatanu kaasamine võimaldab täita olulisi eesmärke, nagu kannatanu informeerimine, ära kuulamine ning enesekindluse ja turvatunde taastamine. Valdav osa õigusteadlaste arvamusi lahkneb aga selle osas, mil määral on kannatanu menetluslikke õigusi võimalik ühildada võistleva menetluse bipolaarse olemusega, kus iga järgneva isiku huvidega arvestamisel väheneb fookuseeritus kahe poole huvid tagamisele. Kui kriminaalmenetluse eesmärk on süüdlaste karistamine ning süütute õigeksmõistmine (kusjuures karistamine on kantud avalikust huvist, mida kaitseb üksnes riik, ning õigeksmõistmine on kohtualuse huvides), on ebaselge, kuhu peaksid paigutama kolmandate isikute, sh kannatanu huvid, kellel avalike huvide esindamise pädevus (ja vastav objektiivsus) puudub, kuid kelle eesmärgid süüdistatava omadega reeglina ei ühti – n-õ õigluse tagamine kannatanutele (*justice for victims*) võistleva kriminaalkohtumenetluse mudeli eesmärkide hulka ei kuulu.

Kui aga kannatanu õiguste tagamine peaks selle võrra kaalukamalt lasuma süüdistusfunktsiooni kandjal, tähendab see nendevahelise suhtluse ja teabevahetuse suurenemist ning ohtu sellele, et prokuratuur hakkab peegeldama konkreetse kannatanu, mitte niivõrd riigi või ühiskonna huvisid. Kannatanu liigne mõju karistusküsimuse lahendamisele läheb vastuollu erapooletuse nõudega, mida kriminaalmenetluses kohtunikelt, prokuröridelt ja ametnikelt rangelt nõutakse.¹⁷⁹ Kannatanu õiguspoliitilise rolli rõhutamist menetluses võib pidada

¹⁷⁸ Kirchengast, T. (viide 162), lk 568-594.

¹⁷⁹ Doak, J. (viide 145), lk 295-296.

problemaatiliseks ka seetõttu, et süüdlasest ja seega ka kannatanust saab rääkida alles alates kohtuotsusest.¹⁸⁰

On ka neid, kelle hinnangul peaks arvestama kannatanu osavõtuõigustega, kuid kes tõmbavad mõttelise piiri selle vahele, mil moel peaks kannatanu saama mõjutada karistuse suurusega seonduvat. Samade õigushüvede kahjustamine nõuab riigi poolt võrdset sekkumist – nii ei tohiks näiteks kellegi tapmist käsitlevas kaasuses sõltuda süüdistatavale mõistetav karistus sellest, kas surnul on lähedasi (kannatanuid), kes sooviks või kellel oleks võimalik selle kriminaalasja lahendamisel aktiivselt kaasa rääkida. Isiku vastutus ja karistus peaksid sõltuma tema süüst (ning eelkõige tema rikkumise tõsidusest), mitte tema heast või halvast õnnest selle suhtes, kui andestav või kättemaksuhimuline juhtub olema kannatanu.¹⁸¹ Teosüü tuvastamisel tuleb küll võtta arvesse kannatanu arusaama teo ja karistuse raskusest, kuid see ei tähenda tema õigust nõuda süüteo subsumeerimist konkreetse koosseisu järgi või nõuda konkreetset karistusmäära ja -liiki.¹⁸²

Käesoleva magistritöö kolmanda peatüki kontekstis võib kõige olulisemaks pidada aga seda, et kannatanu õiguste laiendamine tähendab teiste menetlusosaliste jaoks võrdsete relvade põhimõtte riivet. Kuna võistlev menetlus tugineb selgepiirilisele rollijaotusele, kõigutab kannatanu osavõtt menetluspoolte vahelist tasakaalu, õhnestades eelkõige kaitsepoolt.¹⁸³ Lisaks eelnevale tähendab kannatanu õiguste laiendamine ka kaugenemist menetlusökonomiast.

2.3. Kannatanu õigused EIÕK kohaselt ja Euroopa Liidu õiguses

Rahvusvahelisel tasandil toimusid märkimisväärsed arengud kannatanu õigustes juba 1980. aastatel, mil Euroopa Nõukogu võttis vastu vägivallakuritegude ohvritele hüvitise maksmise konventsiooni¹⁸⁴ ning viitas 1985. aasta ministrite komitee soovitusel¹⁸⁵ kannatanu huvide tagamisele kui kriminaalasjade õigusmõistmise ühele fundamentaalsele funktsioonile.¹⁸⁶ Kuna ministrite komitee soovitustega arvestamine ei ole liikmesriikidele kohustuslik, ei saa nendes sisalduvatele juhistele omistada liiga suurt tähtsust. Küll aga viitab see selgele suunale tugevdada kannatanute õigusi ning kui mitte läbi nende otsese kaasamise, siis vähemalt läbi

¹⁸⁰ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Karistus ja kannatanu, III/29.

¹⁸¹ Robinson, P. H. Should the victims' rights movement have influence over criminal law formulation and adjudication. – *McGeorge Law Review*, 33(4)/2002, lk 749-758.

¹⁸² Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Karistusteooriad. Absoluutne karistusteooria. Maailmavaateline ja filosoofiline alus, II/33-34.

¹⁸³ Doak, J. (viide 145), lk 298.

¹⁸⁴ Vägivallakuritegude ohvritele hüvitise maksmise Euroopa konventsioon. – RT II 2005, 32, 109.

¹⁸⁵ Euroopa Nõukogu ministrite komitee 28. juuni 1985. aasta soovitus R (85) 11 "Ohvri positsioonist kriminaalõiguse ja -menetluse raamistikus".

¹⁸⁶ Klimek, L. *Mutual Recognition of Judicial Decisions in European Criminal Law*. Springer 2016, lk 463.

nende vajaduste märkamise.¹⁸⁷ Tänaasel päeval suunavad Euroopas kannatanu õiguste tagamist eelkõige Strasbourg'i kohtu otsused ning Euroopa Liidu tasandil erinevad direktiivid.

2.3.1. EIÕK ja Strasbourg'i kohtupraktika

Inimõiguste konventsiooniga ei ole kannatanu õigused kriminaalmenetluses eraldi reguleeritud, küll aga on selliseid õigusi jaatud EIK praktikas.

EIK on varem öelnud, et inimõiguste konventsiooni üks olemuslikke jooni seisneb õiglase tasakaalu otsimises isiku õiguste kaitse ja ühiskonna laiemate huvide vahel.¹⁸⁸ Kuigi EIÕK ei kasuta sõna „proportsionaalne“, kohaldub nimetatud tasakaalupunkti mõistmisel põhimõtte, et muude konventsiooniga kaitstavate õiguste tagamisest lähtuv kaitseõiguse piiramine peab olema vältimatult vajalik.¹⁸⁹ Sarnane õiguste tasakaalu otsimine on asjakohane ka kannatanute ja süüdistatavate õiguste tagamisel.

1996. aasta otsuses *Doorson vs. Holland* selgitas EIK, et konventsiooni artikkel 6 ei nõua küll otsesõnu kannatanu õigustega arvestamist, kuid kannatanu huvid, nagu nende elu, vabadus, turvalisus vm artiklis 8 sätestatud huvi võib siiski olla ohus ning peab olema kaitstud teiste konventsiooni sätetega. Seega peavad riigid viima oma kriminaalmenetlusi läbi selliselt, et nimetatud kannatanute huvid põhjendamatult ohtu ei satuks: „Teatavatel juhtudel nõuab asja õiglase kohtuliku arutamise põhimõtte, et kaitse huvid oleksid tasakaalus tunnistama kutsutud tunnistajate ja kannatanute huvidega.“¹⁹⁰

Nii konventsiooni art 3 kui ka art 8 kohustavad riiki kaitsma isiku kehalist ja psühholoogilist puutumatus. Lisaks on EIK leidnud, et ametivõimude positiivsed kohustused võivad selles kontekstis hõlmata kohustust kinnitada ja praktikas kohaldada piisavat õiguslikku raamistikku, mis kaitseb eraisikute toimepandud vägivaldaktide eest.¹⁹¹ EIK on asunud seisukohale, et tõhus uurimine tähendab, et põhimõtteliselt on võimalik jõuda kohtuasja faktiliste asjaolude kindlakstegemiseni ning vastutavate isikute tuvastamiseni ja vajaduse korral nende karistamiseni. See ei ole mitte tulemust, vaid vahendeid puudutav kohustus. Ametivõimud peavad võtma neile kättesaadavaid mõistlikke samme juhtumit puudutavate tõendite, näiteks tunnistajate ütluste ja asitõendite tagamiseks.¹⁹² Menetluse lõpptulemusest olenemata peaksid

¹⁸⁷ Joutsen, M. Listening to the victim: the victim's role in european criminal justice systems. – Wayne Law Review, 34(1)/1987, lk 95-124.

¹⁸⁸ EIKo 14.12.1984, 7151/75; 7152/75, *Sporrong ja Lönnroth vs. Rootsi*, p 19.

¹⁸⁹ EIKo 04.09.2002, 33900/96, *P.S vs. Saksamaa*, p 23.

¹⁹⁰ EIKo 26.03.1996, 20524/92, *Doorson vs. Holland*, p 70.

¹⁹¹ EIKo 27.09.2011, 29032/04, *M. ja C. vs. Rumeenia*, p-d 107–111; EIKo 15.11.2011, 22457/08, *M.P. jt vs. Bulgaaria*, p 108; EIKo 12.11.2013, 5786/08, *Söderman vs. Rootsi*, p 82.

¹⁹² EIKo 28.05.2020, 39257/17, *Z. vs. Bulgaaria*, p 65; EIKo 28.03.2000, 22535/93, *Mahmut Kaya vs. Türgi*, p 126; EIKo 21.06.2021 *R.B vs. Eesti*, 22597/16, p-d 78-84.

riigisiseses õiguses kättesaadavad kaitsemehhanismid toimima praktikas viisil, mis võimaldab konkreetse kohtuasja sisuliste küsimuste uurimist mõistliku aja jooksul.¹⁹³

Eelnevaga on tihedalt seotud ka konventsiooni artikkel 13, mille järgi on igaühel õigus tõhusale õiguskaitsevahendile oma õiguste ja vabaduste rikkumise korral. Artikkel 13 kaitseas on isiku õigus kaevata oma põhivabaduste rikkumise korral ametiasutusele või kohtule ning oodata põhjendatud kaebuse (*arguable complaint*) korral menetluse läbiviimist.¹⁹⁴ Lisaks tagab see isiku õiguse nõuda kuriteo tagajärjena tekkinud varalise ja mittevaralise kahju hüvitamist, hõlmamata samas kannatanu õigust nõuda kättemaksuna kellegi kohtu alla andmist või süüdimõistmist.¹⁹⁵ Artiklile 13 on omistatud tähtsus ka kannatanu informeerituse seisukohalt, kuivõrd kannatanu juurdepääs menetluse läbiviimist puudutavale teabele on oluline tõe väljaselgitamisel ja väidetavate rikkumiste tuvastamisel.¹⁹⁶ EIK ei jaata absoluutset õigust taotleda mõne konkreetse isiku kohtu alla andmist või tema süüdimõistmist, kui kuriteo toimepanijate vastutusele võtmise püüdlustes ei esinenud süülisi rikkumisi.¹⁹⁷ Küll aga võib olukorras, kus süüdlase karistamine on nõutav, seisneda konventsiooni rikkumine näiteks ebaproportsionaalselt väikese karistuse kohaldamises.¹⁹⁸

Ühes märgilisemas lahendis *Perez vs. Prantsusmaa* selgitas EIK, et kui kriminaalmenetlus on otsustav kannatanu tsiviilõiguste või -kohustuste osas (eelkõige kannatanu õiguse osas nõuda talle tekkinud kahju hüvitamist), on ka tsiviilmenetlus artikli 6 kaitsealas. Küll aga ei tähenda see kannatanu jaoks õigust nõuda süüdistatava karistamist pelgalt kättemaksuhimust, s.o tsiviilnõudest väljuvatel eesmärkidel, või kellegi õigust esitada populaarkaebus.¹⁹⁹ EIK on varemgi rõhutanud, et kriminaalmenetlusesse tsiviilpoolena kaasatud isikut ei ole võimalik käsitleda ei prokuröri vastase ega liitlasena, kuivõrd neil on menetluses selgelt erinevad rollid ja eesmärgid. Nii selgitas kohus, et juhul, kui isiku apellatsioonioigus kriminaalmenetluses lahendatava tsiviilhagi osas on piiratud näiteks prokuröri sooviga otsust vaidlustada, ei ole võimalik rääkida võrdsete relvade põhimõtte riivist kannatanu suhtes.²⁰⁰

Seega on kannatanute õigused kriminaalmenetluses kaitstud konventsiooniga ulatuses, milles on riigil kohustus tagada kannatanu põhiõiguste (õigus elule, piinamise keeld ja õigus era- ja perekonnaelu austamisele) protseduuriline kaitse ja nende rikkumiste efektiivne menetlemine, kusjuures sellised eesmärgid peavad olema proportsionaalsed sellega kaasnevate süüdistatavate

¹⁹³ EIKo 23.01.2014, 24125/06, *W. vs. Sloveenia*, p 65.

¹⁹⁴ Vt nt EIKo 07.12.2010, 10734/05, *Mackay ja BBC Scotland vs. Ühendkuningriik*, p 27.

¹⁹⁵ EIKo 30.11.2004, 48939/99, *Öneryıldız vs. Türgi*, p 147.

¹⁹⁶ EIKo 13.04.2017, 26562/07 jt, *Tagayeva jt vs. Venemaa*, p 627.

¹⁹⁷ EIKo 12.11.2013, 5786/08, *Söderman vs. Rootsi*, p 83.

¹⁹⁸ EIKo 14.01.2014, 8656/10, *Kasap jt vs. Türgi*, p 60–62.

¹⁹⁹ EIKo 12.02.2004, 47287/99, *Perez vs. Prantsusmaa*, p 70. Vt ka EIKo 20.03.2009, 12686/03, *Gorou vs. Kreeka* (nr 2).

²⁰⁰ EIKo 03.12.2002, 48221/99, *Berger vs. Prantsusmaa*, p 38.

õiguste riivetega. Lisaks on EIK jaatanud artikli 6 kohaldumist kannatanule kriminaalmenetluses, mis võib olla otsustav kannatanu tsiviilõiguste ja kahjuhüvitise seisukohalt. Samas ei nähtu eeltoodust, nagu oleks EIK kehtestanud riikidele kohustuse võimaldada kannatanul kriminaalmenetluses aktiivselt osaleda, nt esitada tõendeid, risküsitleda tunnistajaid, vaidlustada iga kohtuastme otsust, esitada tsiviilnõue kriminaalmenetluse raames vms. Autorile teadaolevalt ei ole EIK käsitletud ka kannatanu õigusi kriminaalmenetluses juriidilise isiku õiguste kontekstis.

2.3.2. Euroopa Liidu õigus

Euroopa Liidu õiguses on kannatanute õigused tagatud laialt. Ohvrite õiguste EL-i strateegia raamdokumendis²⁰¹ toodud ülevaade senistest õigusaktidest nimetab esmajoones 2012. aasta kuriteoohvrite õiguste direktiivi²⁰², mis sätestab kannatanu õigused saada oma individuaalsetele vajadustele vastavat teavet, tuge ja kaitset ning kuriteoohvri menetlusõigused. Direktiivi art 10 lõike 1 kohaselt peab liikmesriik tagama, et kannatanul on võimalus anda ütlusi ja esitada tõendeid, kusjuures lõike 2 kohaselt tuleb selline kord määrata kindlaks liikmesriigi õigusega.

Teistest kannatanu õigusi käsitlevatest liidu õigusaktidest on olulised veel hüvitise maksmise direktiiv²⁰³ ja EL-i normid Euroopa lähenemiskeelu kohta²⁰⁴. Lisaks on Euroopa Liit vastu võtnud direktiive, mille eesmärgiks on käsitleda konkreetset liiki kuritegude ohvrite erivajadusi: inimkaubandusevastane direktiiv²⁰⁵, laste seksuaalse väärkohtlemise ja ärakasutamise vastase võitluse direktiiv²⁰⁶ ning terrorismivastase võitluse direktiiv²⁰⁷, mis reguleerib terrorismiohvrite eriõigusi. Euroopa Liit on allkirjastanud ka Euroopa Nõukogu naistevastase vägivalla ja perevägivalla ennetamise ja tõkestamise konventsiooni (Istanbuli konventsioon)²⁰⁸. 15.12.2021 tegi Euroopa Komisjon ettepaneku keskkonnakuritegude

²⁰¹ Ohvrite õigusi käsitlev EL-i strateegia (2020–2025). Brüssel 24.06.2020. – <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0258&from=EN> (24.03.2022).

²⁰² Euroopa Parlamendi ja nõukogu 25. oktoobri 2012. aasta direktiiv 2012/29/EL, millega kehtestatakse kuriteoohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuded ning asendatakse nõukogu raamotsus 2001/220/JSK (kuriteoohvrite õiguste direktiiv). – ELT L 315, lk 57-73.

²⁰³ Nõukogu 29. aprilli 2004. aasta direktiiv 2004/80/EÜ, mis käsitleb kuriteoohvritele hüvitise maksmist (hüvitise maksmise direktiiv). – ELT L 101, lk 1-11.

²⁰⁴ Euroopa Parlamendi ja nõukogu 13. detsembri 2011. aasta direktiiv 2011/99/EL Euroopa lähenemiskeelu kohta. – ELT L 338, lk 2-18 ning Euroopa Parlamendi ja nõukogu 12. juuni 2013. aasta määrus (EL) nr 606/2013 tsiviilasjades määratud kaitsemeetmete vastastikuse tunnustamise kohta. – ELT L 181, lk 4-12.

²⁰⁵ Euroopa Parlamendi ja nõukogu 5. aprilli 2011. aasta direktiiv 2011/36/EL, milles käsitletakse inimkaubanduse tõkestamist ja sellevastast võitlust ning inimkaubanduse ohvrite kaitset ja millega asendatakse nõukogu raamotsus 2002/629/JSK. – ELT L 101, lk 1-11.

²⁰⁶ Euroopa Parlamendi ja nõukogu 13. detsembri 2011. aasta direktiiv 2011/93/EL, mis käsitleb laste seksuaalse kuritarvitamise ja ärakasutamise ning lasteporno vastast võitlust ja mis asendab nõukogu raamotsuse 2004/68/JSK. – ELT L 335, lk 1-14.

²⁰⁷ Euroopa Parlamendi ja nõukogu 15. märtsi 2017. aasta direktiiv (EL) 2017/541 terrorismivastase võitluse kohta, millega asendatakse nõukogu raamotsus 2002/475/JSK ning muudetakse nõukogu otsust 2005/671/JSK (terrorismivastase võitluse direktiiv). – ELT L 88, lk 6-21.

²⁰⁸ Naistevastase vägivalla ja perevägivalla ennetamise ja tõkestamise Euroopa Nõukogu konventsioon. – RT II, 26.09.2017, 2. – RT II, 26.09.2017, 2.

direktiivi 2008/99/EÜ laiendamiseks²⁰⁹, mille eelnõu artikkel 2 lg 5 kohaselt käsitletak kannatanuid sarnaselt kuriteoohvrite direktiivile (2012/29/EL). Direktiiviga on mh ette nähtud asjaomase üldsuse kui mõjutatud isikute õigus keskkonnakuritegude menetluses osalemiseks, seades liikmesriikidele kohustuse võimaldada osalemist näiteks tsiviilhagejana (artikkel 14).

Kuna eelnimetatud direktiivid käsitlevad mitmeid kuriteoohvrite õigusi, tähendab see, et kui liikmesriigi ametiasutused tegelevad kuriteoohvritega, tegutsevad nad Euroopa Liidu õiguse reguleerimisalas ning neile kohaldub põhiõiguste harta. Kannatanu õiguste seisukohalt on olulised harta artiklid 47, mis tagab igäühe õiguse tõhusale õiguskaitsevahendile ja õiglasele kohtulikule arutamisele, ning artikkel 52, mille esimese lõike kohaselt peavad artikliga 47 hõlmatud õigused olema tagatud vähemalt sama laialdaselt kui EIÕK-ga. Nii laieneb harta artikliga 47 kannatanule õigus õiglasele ja avalikule kohtumenetlusele mõistliku aja jooksul sõltumatus ja erapooletus, seaduse alusel moodustatud kohtus (EIÕK art 6 lg 1) ka siis, kui menetluses tema tsiviilõiguste või -kohustuste üle ei otsustata.²¹⁰

Kuriteoohvrite käsitlemiseks EL-i tasandil on mitu erinevat õigustust. Piiriüleste kuritegude puhul õigustab ohvrite õiguste tagamist asjaolu, et olles langenud kuriteoohvriks väljaspool kodumaad, peavad nad toime tulema võõras keelekeskkonnas ning õigussüsteemis, mille pakutavaid tugimehhanisme nad ei tunne. Teiseks võib aga tugineda nn Euroopa kodaniku doktriinile, mis õigustab kannatanute õiguste liidusisest tagamist selleks, et vältida rahvuse alusel diskrimineerimist. Seda silmas pidades näib Lissaboni leppega tekkinud võimalus kehtestada kannatanute õiguste miinimumstandardid ka põhjendatud.²¹¹

Seega on Euroopa Liidu õigusega kannatanute õigused konventsiooniga võrreldes oluliselt ulatuslikumad, laiendades hartaga kannatanutele nii EIÕK artikkel 6 lg-st 1 tuleneva õiguse õiglasele menetlusele ning seades liikmesriikidele kohustuse tagada kriminaalmenetluses kannatanule mitmed lisaõigused, mis puudutavad kannatanu teavitamist, abiteenuseid, kriminaalmenetluses osalemist ja erilise kaitsevajadusega kuriteoohvrite tunnustamist. Märkilisematest osalemisõigustest on kannatanule tagatud õigus anda kriminaalmenetluses ütlusi ja esitada tõendeid, täpsustamata samas, millises kriminaalmenetluse etapis peavad nimetatud õigused tagatud olema. Direktiivides kasutatud mõisted, nagu (kuriteo)ohver, terrorismiohver, kaitstav isik või ohustatud isik, on definitsiooni järgi seejuures füüsilised

²⁰⁹ Ettepanek: Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv keskkonna kaitsmise kohta kriminaalõiguse kaudu ja direktiivi 2008/99/EÜ asendamise kohta. SEC(2021) 428, SWD(2021) 465, SWD(2021) 466, COM(2021) 851 (23.04.2022 seisuga).

²¹⁰ Handbook on European law relating to access to justice. European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe. Luxembourg: Publications Office of the European Union 2016, lk 157-163. <https://fra.europa.eu/en/publication/2016/handbook-european-law-relating-access-justice> (24.04.2022).

²¹¹ Bard, P., Borbiro, A. Victims' Rights Developments in the EU. – Hungarian Yearbook of International Law and European Law, 2015, 498.

isikud (ja teatud juhtudel nende lähedased). Seega ei ole kannatanute õiguste tagamisele suunatud õigusaktid mõeldud kohalduma juriidilistele isikutele.

2.4. Kannatanu õigused Eestis

Vastamaks küsimusele, kas ja mil määral on Eestis lähtunud kannatanu osavõtuõiguste tagamisel võistlevuse põhimõttest, uurib autor esmalt kannatanu õiguste ulatust enne kriminaalmenetluse reformi, seejärel vastavaid kaalutlusi uue menetlusmudeli kehtestamisel ja kannatanu õiguste hilisemal muutmisel ning lõpetuseks kannatanu menetluslikku positsiooni kehtivas seaduses.

2.4.1. Kannatanu õigused enne kriminaalmenetluse reformi

Kannatanu menetluslik roll ei tekkinud Eesti õigusesse kriminaalmenetluse seadustiku jõustumisega, vaid oli sätestatud juba kriminaalmenetluse koodeksis (KrMK). KrMK²¹² § 34 kohaselt oli kannatanul iseseisva menetlusosalise staatus ning § 40 lõike 1 kohaselt oli kannatanuks isik, kellele isik, on kuriteoga tekitatud moraalset, füüsilist või varalist kahju. KrMK § 40 lg 2 sätestas kannatanu õigused, milleks olid: õigus anda kriminaalasja kohta ütlusi, õigus esindajale, õigus esitada tõendeid, õigus avaldada taotlusi, õigus tutvuda soovi korral toimiku materjalidega alates kohtueelse uurimise lõpuleviimisest, õigus võtta osa kohtulikust arutamisest ja avaldada kohtulikus vaidluses oma arvamust süüdistuse ja karistuse kohta, õigus avaldada taandusi, õigus esitada kaebusi uurija, prokuröri ja kohtu tegevuse peale, samuti kohtuotsuse või -määruse ja kohtuniku määruse peale. Lisaks oli KrMK § 40 lõike 3 kohaselt kannatanul koodeksi § 95 lg-s 1²¹³ loetletud kriminaalasjades õigus kohtulikult arutamisel isiklikult või oma esindaja kaudu süüdistust toetada.

Kuivõrd nõukogude kriminaalmenetlusõiguse teooria kohaselt sai kannatanuks olla vaid füüsiline isik, tuli kuriteo läbi kahju saanud juriidiline isik tunnistada tsiviilhagejaks (KrMK § 41).²¹⁴ Kuid ka tsiviilhagejal olid ulatuslikud õigused: esitada tõendeid ja taotlusi; osa võtta kohtulikust arutamisest; paluda uurijat ja kohut tarvitusele võtta abinõud tema esitatud hagi tagamiseks; toetada tsiviilhagi; soovi korral tutvuda toimiku materjalidega eeluurimise lõpuleviimisel; avaldada taandusi; esitada kaebusi uurija, prokuröri ja kohtu toimingute peale, samuti kohtuotsuse või -määruse peale tsiviilhagisse puutavas osas (KrMK § 41 lg 2).

²¹²Kriminaalmenetluse koodeks. – RT I 1995, 6, 69.

²¹³ KrMK § 95 lg 1: „Kriminaalkoodeksi paragrahvides 113, 129 lg. 1 ja 130 ettenähtud kuritegudes algatatakse kriminaalasi ainult kannatanu kaebusel. Nende kriminaalasjade arutamisel kohtus on kannatanul süüdistamisõigus ja menetlus kuulub lõpetamisele kannatanu leppimise korral süüdistatavaga.“

²¹⁴ SE 594 I, lk 103.

1998. aastal vastu võetud seadusega²¹⁵ täiendati kriminaalmenetluse koodeksit erasüüdistaja instituudiga. KrMK 34. peatükk sätestas kannatanu võimaluse olla teatud kuritegude uurimise algataja ning käituda süüdistajana ilma prokuröri osavõtuta (§ 395 lg 2). Nii koostas kannatanu süüdistuse, märkides sinna mh süüdistuse sisu, isikud ja tõendid, mille kohtusse kutsumist või väljanõudmist kohtult taotleti. Sellisel juhul lasus kannatanul ka tõendamiskoormis.²¹⁶

Seega olid kannatanu õigused kriminaalmenetluse koodeksiga tagatud erakordselt ulatuslikult. Pidades silmas, et KrMK kehtivusaegne kohtumenetlus oli inkvisitsiooniline ning juhendus objektiivse tõe tuvastamise eesmärgist²¹⁷, on eelnimetatu ka mõistetav.

2.4.2. Kannatanu õigused pärast kriminaalmenetluse reformi

Mõnevõrra keerulisem on vastata küsimusele, miks jäid mitmed kannatanu õigused puutumatuks kriminaalmenetluse reformist, mis oli suunatud kohtumenetluse võistlevamaks muutmisele.

2000. aastal algatatud kriminaalmenetluse seadustiku eelnõus oli kannatanu õiguste loetelu esialgu võrdlemisi lühike. Kannatanu rolli käsitlev tekstilõik ei maininud ka olulisi kaalutlusi, mis sellise kitsenduse tingisid. § 38 lõike 1 kohaselt oli kannatanul õigus vaidlustada kriminaalmenetluse alustamata jätmise või lõpetamine (p 1); õigus esitada tsiviilhagi kuni kohtuliku uurimiselõpetamiseni (p 2); ning õigus esineda erasüüdistusasjas süüdistajana või toetada süüdistust, kui menetluses osaleb prokurör (p 3). § 38 lõike 2 kohaselt oli kannatanul õigus esitada üksnes tsiviilhagi suurusesse puutuvaid tõendeid. Seletuskirja teksti kohaselt tehti koodeksiga võrreldes kolm sisulist muutust: esiteks võimaldati kannatanu staatust nüüdsest ka juriidilisele isikule („*eelnõu on sellisest kunstlikust vaheteost loobunud*“); teiseks muudeti kannatanu staatuse saamise alust, milleks oli varasemalt menetleja määrus (KrMK § 114) ning nüüdsest üksnes kahju saamise fakt („*eelnõu kohaselt sellist määrust formalismi vähendamise huvides enam ei koostata*“); kolmandaks nägi eelnõu kannatanule ette uue ning iseseisva kriminaalmenetluse alustamata jätmise või lõpetamise vaidlustamise menetluse, mis leiab aset väljaspool kriminaalmenetlust ennast („*kuna kriminaalmenetluse alustamata jätmise või lõpetamise vaidlustamise õigus kuulub kannatanule, siis ei saa kannatanu menetlusseisundi tekkimist seada sõltuvusse menetleja toimingutest*“). Kokkuvõtlikult nenditi seletuskirjas, et

²¹⁵ Kriminaalmenetluse koodeksi, kriminaalkoodeksi, haldusõiguserikkumiste seadustiku, politiseaduse, apellatsiooni ja kassatsiooni kriminaalkohtumenetluse seadustiku, täitemenetluse seadustiku, jälitustegevuse seaduse ja tolliseaduse muutmise ja täiendamise seadus. – RT I 1998, 51, 756.

²¹⁶ RKKKo 07.05.2003, 3-1-1-47-03, p 11.

²¹⁷ KrMK § 2: „Kriminaalmenetluse ülesanne on kuritegude kiire ja täielik avastamine, süüdlaste väljaselgitamine ja seaduse õige kohaldamise tagamine, et igaüks, kes on toime pannud kuriteo, saaks õiglase karistuse, ja et ühtegi süütut ei võetaks kriminaalvastutusele ega mõistetaks süüdi.“

muus osa on kannatanu mõiste peaaegu identne kriminaalkodeksi mõistega ning et kannatanu tähtsamatest õigustest tuleks esile tõsta kannatanu õigust alustada erasüüdistusmenetlust ning esitada tõendeid.²¹⁸

Kannatanu õiguste kärpimine ei jäänud märkamata. Näiteks E. Kergandberg pidas kannatanu õiguste piiramist äärmiselt tõsiseks. Vajadus kiirendada kriminaalmenetlust ning uskumus, et õigusteadmistega prokurör suudab esindada kannatanu huvisid, tõid tema hinnangul kaasa kannatanu õiguste kitsendamise ning taandasid kannatanu üksnes tsiviilnõudega piirneva hageja rolli. Selliseid muudatusi pidas ta aga kannatanu õigusliku staatuse üleüldise tendentsi muutumise seisukohalt vastuolulisteks.²¹⁹ Samas ei ole E. Kergandberg (vähemalt nimetatud sõnavõttus) kaalunud kannatanu õiguste kitsendamist võistleva menetlusmudeli kontekstis – ent, nagu eelnevalt näidatud, polnud seda õiguspoolest tehtud ka eelnõu seletuskirjas.

Eelnõu teise lugemisega²²⁰ otsustati kannatanu õiguste loetelu täiendada. Toonase Riigikogu liikme Koit Pikaro hinnangul oli kannatanu õiguste kitsendamine põhjendamatu. Esmajoones näis arusaamatu, miks piirati kannatanu õigust tõendite esitamiseks üksnes tsiviilhagiga puutuvate tõenditeni, kui kannatanule võib tekkida nii füüsiline, varaline kui moraalne kahju. Teiseks oli eelnõus küll mainitud erinevaid õigusi (nt kannatanu õigus esitada taandamistaotlusi, tunnistaja kohustus anda ütlusi), kuid seda võimaldavad nn alusõigused (nt õigus esitada taotlusi või anda ütlusi) ei sisaldunud kannatanu õiguste üldnormis, s.o §-s 38.

K. Pikaro muudatusettepanekuga arvestati ilma täiendavate selgitusteta ning kannatanu õiguste loetelu pikenes järgnevalt: vaidlustada kriminaalmenetluse alustamata jätmine või lõpetamine; esitada tsiviilhagi kuni kohtuliku uurimise lõpetamiseni maa- või linnakohtus; anda ütlusi või keelduda ütluste andmisest; esitada tõendeid; esitada taotlusi ja kaebusi; tutvuda menetlustoimingu protokolliga ning teha menetlustoimingu tingimuste, käigu ja tulemuste ning protokolliga kohta avaldusi, mis protokollitakse; tutvuda kriminaaltoimiku materjalidega; võtta osa kohtulikust arutamisest; anda nõusolek kokkuleppemenetluse kohaldamiseks või sellest keelduda, anda arvamus süüdistuse ja karistuse ning süüdistuses nimetatud kahju suuruse ja tsiviilhagi kohta.

Ühtlasi kaotati teise lugemisega kannatanu õigus erasüüdistuse esitamiseks. Erasüüdistuse kaotamise põhjendusi muudatusettepanekute tekstist ega muust töödokumendist ei leia; samas võib üheks võimalikuks selgituseks pidada nn klassikaliste erasüüdistuslike kuritegude

²¹⁸ SE 594 I, lk 103.

²¹⁹ Kergandberg, E. Estonian Code of Criminal Procedure as Legal Political Decision – *Juridica International* V/2000, lk 91.

²²⁰ Muudatusettepanekute loetelu kriminaalmenetluse seadustiku eelnõule 594 SE II.

(laimamise ja solvamise) dekriminaliseerimist.²²¹ Selge on aga see, et ka erasüüdistuse kaotamist ei tinginud mure kohtumenetluse võistlevuse tagamisest.

Seega vaatamata 2004. aastal jõustunud kriminaalmenetluse seadustiku algteksti püüdele kitsendada kannatanu õigusi (kui välja arvata erasüüdistuse võimaldamine), päädisid seletuskirja muudatusettepanekud tulemusega, mis sarnanes olulisel määral inkvisitsioonilisele menetlusele omaste kannatanu õigustega.

2011. aasta kriminaalmenetluse seadustiku muudatused, mille eesmärgiks oli võistlevuse põhimõtte veelgi tugevam juurutamine, käsitlesid eelkõige kannatanu rolli kokkuleppemenetluses ning õigusi uurimiskaebemenetluses. Arutledes selle üle, et võistlevuse puhul juhindub Eesti siiski *common law* riikide eeskujust, mööndakse seletuskirjas ka seda, et kontinentaal-võistleva hübriidmudeli üks riske seisneb kõikide poolte õiguste omavahelises tasakaalustamises, ent *common law* traditsioonide valguses on kannatanu tänane aktiivne roll üldmenetluses sobimatu.²²² Kannatanu õiguste teatavast kitsendamisest kõneleb üldmenetluse kontekstis üksnes KrMS § 288² lõike 2, s.o risküsitlemise korra muudatus. Eelnõu selgitab, et võistleva menetluse aluspõhimõtte, s.o ennekõike kaitsja ja prokuratuuri kui võrdsete vastaste selgepiirilise funktsionaalse rollijaotuse puhul, on kriminaalmenetluse huvides, et tõendite uurimisel ja esitamisel oleks menetluspoolte rollid ja õigused iseäranis selged ja takistamatult teostatavad. Senise seadustiku kontekstis oli kannatanu, tsiviilkostja, kolmanda isiku ja süüdistatava roll risküsitluse sekkumiseks jäänud risküsitluse keerukat ülesehitust silmas pidades ebamääraseks. Lisaks rõhutati eelnõus, et arvestades kohtumenetluse võistlevuse printsiipi ning vajadust viia menetlus läbi kontsentreeritult ja asjalikkusele orienteeritult, peab risküsitluses säilima aktiivne roll üksnes prokuröri ja kaitsjal, v.a kui tegu on kannatanu, tsiviilkostja, kolmanda isiku või süüdistatava kutsutud tunnistajaga. Kohus võib lubada viimati nimetatutel sekkuda risküsitlusesse vaid erandjuhul.²²³

Seega ei saa väita, nagu poleks kannatanute õiguste laia ulatust ja selle võimalikke probleeme varem üldse tähele pandud. Küll aga on seda silmas pidavad kannatanu õiguste kitsendused olnud marginaalsed.

²²¹ Siivelt, K. Erasüüdistus. Kas vajalik täiendus Eesti kriminaalmenetlusõigusele? – *Juridica* III/2014, lk 198-199.

²²² Seletuskiri kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse juurde (SE 599), lk 5.

²²³ Seletuskiri kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse juurde (SE 599), lk-d 41 ja 89.

2.4.3. Kannatanu õigused kehtivas kriminaalmenetluse seadustikus

Viimase 18 aastaga on kannatanu definitsioon ja õigused muutunud samuti õigusi laiendavas tendentsis ning nii mõnigi kannatanu õigusi tagav säte on jõudnud kriminaalmenetluse seadustikku ka EL direktiivide ülevõtmise tulemusena.

Kehtiva KrMS § 37 lõike kohaselt on kannatanu kas füüsiline või juriidiline isik, kelle õigushüve on tema vastu suunatud kuriteoga või süüvõimetu isiku õigusvastase teoga vahetult kahjustatud. Kuriteokatse puhul on isik kannatanu ka juhul, kui rünnatud õigushüve asemel kahjustatakse tema sellist õigushüve, mille kahjustamine on rünnatud õigushüve kahjustamisest hõlmatud. Füüsiline isik kannatanu olla ka juhul, kui kuriteo või süüvõimetu isiku õigusvastase teoga on põhjustatud tema lähedase surm ja talle on surma tagajärjel kahju tekkinud. Kannatanu mõiste laiendamine oli seejuures mõjutatud kuriteoohvrite direktiivist (2012/29/EL), millega nähti ette selle kaitse laienemine kannatanust ohvri lähedastele (s.o kaudsetele kannatanutele). Kannatanu mõistet on täiendavalt laiendatud ka kohtupraktikaga.²²⁴

Kannatanu õigusi laiendavad sätted on eelkõige olnud seotud kannatanu teavitamise, kaitse ja abistamisega – seda ilmselt põhjusel, et üldmenetlust puudutavas osas olid kannatanu õigused kriminaalmenetluse seadustikus juba äärmiselt ulatuslikud. Kannatanu õiguste loetellu on kuriteoohvrite direktiiviga lisandunud veel näiteks KrMS § 8 p 7, mis käsitleb kannatanu õigust ohvriabiteenustele ja KrMS § 10 lõiked 6¹, 7, 9 ja 10 mis seonduvad kannatanu õigusega oluliste dokumentide tõlkimisele. Kannatanule lisandunud õigused on sätestatud veel KrMS § 38 lg 1 punktides 9-11, aga ka KrMS § 38 lg 5 punktides 3 kuni 5. Samuti reguleeriti 2016. aasta muudatustega tsiviilhagi tõendamist ja tagasivõtmist (KrMS täiendamine §-dega 296¹– 296²). Üldmenetluse kontekstis võib eelnimetatutest pidada oluliseks 2019. aastal lisandunud²²⁵ KrMS § 38 lg 5 punkti 5, mille kohaselt võib kannatanu avaldada arvamust temale kuriteoga kaasnenud mõju ning kuriteo eest vastutuse võtmise kohta. Seaduse eelnõu seletuskirja²²⁶ kohaselt oli muudatuse eesmärgiks näha kannatanu õiglustunde taastamiseks ette võimalus arvamuse avaldamiseks selle kohta, kuidas kuritegu teda mõjutas ning millisel moel võiks süüdlane oma teo heastada, kusjuures Tartu Ringkonnakohus on sellist aramusavaldust pidanud ka kohtu poolt kohaldatavat karistust mõjutavaks.²²⁷ Selline võimalus sarnaneb oluliselt *common law* maades kasutatava kannatanu mõjuavaldusega (*victim impact statement*).

²²⁴ Vt Ploom, T., Kärner, M., lk 512.

²²⁵ Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. – RT I, 19.03.2019, 3.

²²⁶ Seletuskiri karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse juurde (658 SE).

²²⁷ TrtRnKo 11.01.2021, 1-20-2827, lk 6.

Eelpool kirjeldatud kannatanu õiguste loetelu ei ole ammendav, kuivõrd kannatanul on KrMS § 38 lg 1 p 5 kohaselt õigus esitada taotlusi ja kaebusi, mille kohaldamisala on kriminaalmenetluse seadustikus ulatuslik. Nii on kannatanul õigus taotleda näiteks kriminaaltoimikuga tutvumist (KrMS § 224 lg 2), kaitsja, prokuröri või kohtuniku taandamist (KrMS §-d 50-55), tõendi esitamist (KrMS § 296), ekspertiisi määramist (KrMS § 295) jpm.²²⁸ Käesoleva töö eesmärki silmas pidades ei pea autor vajalikuks ega võimalikuks kõiki kannatanu õigusi eraldi välja tuua, küll aga on oluline märkida, et kannatanu õigused on kahtlemata laiad.

Osa kannatanu õigustest on lahutamatult seotud asjaoluga, et lisaks sellele, et kannatanu on KrMS § 16 lõike 2 kohaselt kriminaalmenetluse menetlusosaline, on kannatanu KrMS § 17 lõike 1 kohaselt ka kohtumenetluse pool. Nii laienevad kannatanule paljud õigused, mis on ka prokuröri. Kuigi seadusandja on eraldanud kohtumenetluse pooled süüdistus- ja kaitsefunktsiooni kandjateks (§ 14), ei ole seadusandja taandanud funktsioone menetlusosaliste professionaalsusele (st nagu saaks kaitsefunktsiooni täita ainult kaitsja ning süüdistusfunktsiooni ainult prokurör). Ning kuivõrd iga menetlusosaline tuleb mingi funktsiooniga siiski seostada²²⁹, tuleb ka kannatanu paigutada oma tööjaotuslikule positsioonile ehk kas süüdistaja või kaitse leeri.²³⁰ Reeglina ja mõistlikult paigutub kannatanu süüdistusfunktsiooni kandjaks, kuid KrMS § 17 lõike 1 sõnastusest nähtuvalt kuuluvad lahutamatult samale poolele üksnes süüdistatav ja kaitsja ning nende vastaspoolele prokurör (KrMS § 30 lg 1). Seega ei näe menetlusseadustik *expressis verbis* ette kannatanu kuulumist süüdistuspoolele, kuid on seda (ilmselt tulenevalt kannatanu definitsioonist) sellisena ette kujutanud. Eeltooduga haakub ka prokuröri KrMS § 38 lg-st 4 tulenev kohustus tutvustada kannatanule tema õigusi. Samas ei ole kannatanu õigustega arvestamine prokuröri põhiülesanne ning kannatanu võimalused oma õiguste realiseerimiseks (ühes õigusega kasutada professionaalse esindaja abi) loovad olukorra, kus süüdistatavat ei „rända“ mitte ainult prokuratuur, vaid ka kannatanu. Sellega nihkub omakorda paigast võistleva menetluse jaoks tüüpiline bipolaarne võistlusolukord.²³¹

Eelnevalt loetletud kannatanu õigused ei tulene otsesõnu põhiseadusest ning kuna Eestis kuulub karistusvõimu monopol riigile²³², ei ole kannatanul õigust nõuda ka kellegi karistamist. Küll aga tuleneb PS §-dest 14 ja 15 üldine põhiõigus tõhusale õiguskaitsele ja ausale

²²⁸ Vt kannatanu õiguste loetelu näiteks: Pere, A. Kannatanute õigused kriminaalmenetluses. Magistritöö. Juhendaja Andeas Kangur. Tartu: Tartu Ülikool 2012, lk 34. <http://hdl.handle.net/10062/26288> (12.03.2022).

²²⁹ Ainuüksi mõiste „kohtumenetluse pooled“ kasutuselevõtt oli tingitud kohtumenetluse võistlevuse juurutamise taotlusest. SE 594 I, lk 99.

²³⁰ Kergandberg, E., Pikamäe, P. (viide 33), § 14 komm. 2.

²³¹ Heger, M., lk 45.

²³² Selliselt on seda sõnastanud Riigikohus, vt RKKKo 21.01.2013, 3-1-1-129-12, p 10.2 ja RKKKm 22.06.2009 3-1-1-47-09, p 17.

õigusemõistmisele.²³³ Riigikohus on märkinud, et PS §-dest 13, 14 ja 15 tuleneb õigus tõhusale menetlusele enda kaitseks, hõlmates nii isiku õigust esitada õiguste ja vabaduste rikkumise korral kaebus kohtule kui ka riigi kohustust luua põhiõiguste kaitseks kohane kohtumenetlus, mis on õiglane ja tagab isiku õiguste tõhusa kaitse.²³⁴ Seega on PS pinnalt kannatanul õigus eeldada, et kriminaalmenetlust toimetab, süüdlast karistab ja tema õigushüvesid kaitseb riik ning kannatanu vastavate huvide kaalumisel on seadusandja n-ö kompromissina ette näinud kannatanu õiguse vaidlustada kriminaalmenetluse alustamata jätmist või lõpetamist §-des 207–208 sätestatud süüdistuskohustusmenetluse kaudu.²³⁵

2.5. Vahekokkuvõte

Ehkki kannatanu kaasamine kriminaalmenetlusesse täidab mitmeid praktilisi ja moraalseid eesmärgi, ei ole klassikaline võistlev menetlusmudel neid kaalutlusi arvesse võtvalt loodud ega ka selleks sobilik. Võistleva kohtumenetluse atmosfäär, menetluspoolte terav põrkumine, vastaspoole väidete ja tunnistajate kahtluse alla seadmine ning risküsitlemise intensiivne formaat ei soodusta kannatanu poolt taotletavate eesmärkide saavutamist, milleks on mh kannatanu turvatunde ja enesekindluse taastamine ning emotsionaalse tervenemise ja potentsiaalse leppimise hõlbustamine. Võistlev kohtumenetlus, mille eesmärgiks ei peeta objektiivse tõe tuvastamist, ei püüagi pakkuda vastuseid kannatanu küsimustele, mis temaga tegelikult juhtus ja miks. Samaaegselt mõjutab aga kannatanu osavõtt negatiivselt võistleva menetluse enda kontseptsiooni ja selle nn peaosaliste vahelist dünaamikat, kõigutades võrdsete relvade põhimõtet ja bipolaarset võistlust.

EIÕK järgi on kannatanu õigused kriminaalmenetluses kaitstud ulatuses, milles on riigil kohustus tagada kannatanu põhiõiguste protseduuriline kaitse ja nende rikkumiste efektiivne menetlemine. EIÕK artikkel 6 kohaldub kannatanule üksnes juhul, kui asjaomane kriminaalmenetlus on otsustav kannatanu tsiviilõiguste ja kahjuhüvitise seisukohalt ega näe ette kannatanu õigust nõuda kellegi karistamist pelgalt kättemaksust. Euroopa Liidu õiguses on kannatanute kaitse aga oluliselt laiem, hõlmates põhiõiguste harta artikliga 47 ka kannatanu õigust õiglasele menetlusele EIÕK art 6 kontekstis. Lisaks on kuriteoohvrite huvide paremaks tagamiseks vastu võetud mitmeid direktiive, mis käsitlevad nii kannatanu kaitsmise ja abistamisega kui ka menetlusõigustega seonduvat.

²³³ Lust-Vedder, L. Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Ü. Madise (peatoim.). 3., täiend. vlj. Tallinn: Juura 2020, § 14 komm. 40.

²³⁴ RKÜKo 19.02.2008, 3-1-1-88-07, p 41.

²³⁵ Kergandberg, E., Pikamäe, P. (viide 33), § 5 komm. 2.

Kannatanu õigused olid Eestis ulatuslikult tagatud juba kriminaalmenetluse koodeksi ajal ning ehkki 2004. aasta reformiga võeti suund võistlevale kohtumenetlusele, jäid kannatanu õigused sellest pöördest praktiliselt puutumatuks. Kehtivas kriminaalmenetluse seadustikus sätestatud kannatanu õigused on iseloomulikud inkvisitsioonilise menetlusmudeliga riikidele ning ulatuslikumad, kui seda nõuavad EIÕK ja Euroopa Liidu õigus. Samas ei näi vähemalt eelnõude seletuskirjad pakkuvat selgitust sellele, kas nimetatud küsimus ununes kriminaalmenetluse reformiga sootuks, või jäädi lootma sellele, et prokuröri võimekus süüdistuse esitamisel veenab kannatanut aktiivsest osalemisest hoiduma.

Osaliselt ka Euroopa Liidu mõjul on viimastel aastatel kannatanu õigused veelgi laienenud – seda nii kannatanu definitsiooni kui õiguste seisukohalt. Ning kuigi Eestis ei ole era- või kaassüüdistaja instituuti, võimaldavad kannatanule tagatud menetlusõigused tegutseda kriminaalmenetluses kõrvalsüüdistajana ning suunata oluliselt kriminaalmenetluse kulgemist. Lisaks sellele, et kannatanu kui menetluspoole õigused kattuvad kehtivas õiguses olulises osas prokuröri õigustega, on kannatanule ette nähtud ka võimalus avaldada arvamust selle kohta, kuidas kuritegu teda mõjutas. Seega ei ole kannatanu garantiid piiratud mitte üksnes inkvisitsioonilisele menetlusele iseloomulike võimalustega, vaid on laienenud ka mõjuavalduse esitamisele, mille kasutuselevõtt oli *common law* maades ajalooliselt vajalik pelgalt seetõttu, et muid õiguseid kannatanul sisuliselt ei olnudki.

Kokkuvõtvalt võib seega möönda, et kannatanu rolli paigutamine võistlevasse menetlusse ning tema menetluspoolena käsitlemine on vähemalt puhaste menetlusmudelite toimimist ja eesmärke silmas pidades Eestis ebaõnnestunud.

3. VÕISTLEVUSE RIIVED

Tulenevalt sellest, et Eesti kriminaalkohtumenetlus on alates 2004. aastast võistlev, kuid sellesse jäetud (*või jäänud*) kannatanu õiguste ulatus on sama lai kui paljudes inkvisitsioonilise menetluse mudeliga riikides, on üksnes paratamatu, et võistlevuse ja kannatanu õiguste üheaegne rakendamine toob kaasa vastavalt ühe või teisega arvestamise vähenemise. Vastamaks küsimusele, kuidas suhestuvad kannatanutele tagatud õigused võistleva üldmenetlusega ning kas nende tagamine on teiste menetluspoolte õiguste ning kannatanu eesmärkide valguses põhjendatud, analüüsib autor kannatanu õigust esitada tõendeid, kannatanu õigust esitada kriminaalmenetluses tsiviilhagi, kannatanu õigust ristiküsitleda tunnistajaid ning juriidilisest isikust kannatanu menetlusõiguseid.

3.1. Kannatanu õigus esitada tõendeid

Nii õigusteoreetikute kui praktikute seas valitseb üksmeel, et sarnaselt teistele kohtumenetlustele on ka kriminaalkohtumenetluse kõige olulisem komponent tõend.²³⁶ KrMS § 38 lg 1 p 4 sätestab kannatanu õiguse tõendite iseseisvaks esitamiseks. Tegemist ei ole tõenditega, mida soovib esitada prokurör (vastasel juhul esitaks need tõendid prokurör), ning nimetatud õigus kätkeb endas alust esitada nii süü- kui tsiviilnõudega seonduvaid tõendeid. Käesoleva peatüki kontekstis on huvipakkuvad just esimesed.

3.1.1. Kannatanu iseseisvad tõendid

Õiguskirjanduses on leitud, et kannatanu õigus tõendite esitamiseks seondub menetlusosalisele antud võimalusega taotleda kriminaalmenetluses aktiivselt teatud tulemuseni jõudmist.²³⁷ Pidades silmas, et KrMS § 38 lg 1 p 4 ei pea silmas kitsalt tsiviilhagiga seonduvaid tõendeid, näib vastav õigus olevat kannatanule antud mh selleks, et aidata prokuröril jõuda süüdimõistva otsuseni. Käesoleva töö peatüki 2.1 valguses peegeldab see omakorda seda, et seadusandja on tunnustanud kannatanu huvi tema n-ö karistamishimu rahuldamiseks, pidanud seda kannatanu jaoks saavutamist väärivaks tulemuseks ning näinud ehk selles isegi teatavat kontrollmehhanismi prokuröri töö toetamisel – seda sõltumata sellest, et kannatanu õigust nõuda riigilt kellegi karistamist põhiseaduslikku järku väärtuseks peetud ei ole.

²³⁶ Kergandberg, E. The Bill concerning the Estonian Criminal Procedure Code and the Construction of Evidence as an Institution – *Juridica International* I/1996.

²³⁷ Kergandberg, E., Pikamäe, P. (viide 33), § 38, komm. 1.4 – 1.4.2.

KrMS § 211 lg-te 1 ja 2 kohaselt on kohtueelse menetluse eesmärk koguda tõendusteavet ja luua kohtumenetluseks muud tingimused, kusjuures kohtueelses menetluses selgitavad uurimisasutus ja prokuratuur nii kahtlustatavat ja süüdistatavat õigustavad kui ka süüstavad asjaolud. Süüdistusakti esitamine toimub juhul, kui prokuratuur on veendunud, et kriminaalasjas on kogutud vajalikud tõendid (KrMS § 226 lg 1) ehk teisisõnu siis, kui prokuratuur on isiku süüs veendunud ja peab võimalikuks seda kohtus tõendada.

Kannatanul kui kuriteost puudutatud isikul võib olla kriminaalasja kohta kõige vahetumat informatsiooni. Kui oletada, et kannatanu ja prokuratuuri (või uurimisasutuse) vaheline suhtlus on kohtueelses menetluses tihe, tekib esmalt küsimus, kas kõik kannatanu poolt prokuratuurile esitatavad tõendid peaksid kriminaalasja materjalide hulka saama lisatud ka juhul, kui prokuratuur nendele süüdistuse esitamisel tugineda ei kavatse. Kriminaalasja materjalide hulka peaksid menetlusökoonomia järgi jõudma üksnes tõendid, millega prokuratuur läheb kohtusse.²³⁸ Samas ei nähtu autori hinnangul eeltoodust, nagu võiks prokuratuur asjakohaste ja seaduslikult saadud tõendite vastuvõtmisest sel põhjusel keelduda, need kannatanule tagastada või jätta materjalide hulka lisamata. Nii on prokuratuuril KrMS § 223 lõike 2 kohaselt õigus kõrvaldada kriminaaltoimikust kriminaalasja seisukohalt tähtsusetut materjali, millega on kaitsjal (või teatud juhtudel ka kahtlustataval) võimalik KrMS § 224 lõike 8 järgi vastava taotluse esitamisel tutvuda. Eelnimetatud õigustab tõdemus, et kannatanu poolt uurimisasutusele esitatavate tõendite hulgas võib sisalduda ka süüdistatavat õigustavaid tõendeid, millele kaitsjal iseseisvalt ligipääs ilmselt puuduks. Süüdistatava õigust tutvuda kõikvõimalike tõenditega on jaatanud ka EIK, rõhutades, et EIÕK artikkel 6 lg 3 p-s b nimetatud „võimalused“ kaitse ettevalmistamiseks kätkevad endast õigust tutvuda kohtueelse menetluse tulemustega, mis võimaldavad kaitsepositsiooni ettevalmistamist, ning hõlmavad nii tõendeid, milliseid on kogutud, kui ka tõendeid, milliseid on uurimisasutusel või prokuratuuril (erinevalt süüdistatavast) võimalik koguda.²³⁹

Keerulisem on aga olukord, kus kannatanu kõiki tema valduses olevaid tõendeid kohtueelses menetluses prokuratuurile ei esitagi. Kannatanul on küll KrMS § 38 lõike 2 kohaselt kohustus ilmuda uurimisasutuse, prokuratuuri või kohtu kutsel, osaleda menetlustoimingus ning alluda uurimisasutuse, prokuratuuri ja kohtu korraldustele, kuid kannatanul ei ole kohustust edastada uurimisasutusele või prokuratuurile tõendeid omal initsiatiivil, s.o juhul, kui uurimisasutus või prokuratuur ei ole esitanud vastavat nõudekirja või päringut. Eelnevast võib seega järeldada, et

²³⁸ Mäe, K. Prokuratuuri aastaraamat 2018. Menetlusökoonomia põhimõtted. – <https://www.prokuratuur.ee/et/menetlusokoonomia-pohimotted> (09.04.2022).

²³⁹ EIKo 14.12.1981, 8403/78, Jespers vs. Belgia, p-d 55-58.

olukord, kus kannatanu tõendid prokuratuuri valdusse ja seega kriminaalasja materjalide hulka ei jõua, realiseerub üksnes siis, kui kannatanu ja prokuratuuri vaheline suhtlus ja koostöö ei ole nimetatud informatsiooni olemasolust teadasaamiseks piisav, või siis, kui kannatanu õigust tõendite esitamiseks soovitakse teadlikult kasutada süüdistatava (ja sellisel juhul ka ilmselt prokuröri) menetluslikuks üllatamiseks.

3.1.2. Kannatanu tõendite esitamise reguleeritus

Põhjus, miks saab süüdistatava menetluslik üllatamine kannatanu tõendite esitamise läbi üldse realiseeruda, peitub tõsiasi, et kehtiv kriminaalmenetluse seadustik ei reguleeri *expressis verbis* kannatanu tõendite esitamise korda. Seadustikus puuduvad (vähemalt esmapilgul) viited sellele, millises dokumendis peaks nimekiri kannatanu tõenditest sisalduma, milliseks tähtjaks tuleb see kohtule ja kaitsjale esitada ning milline võimalus peab jääma kaitsjale kannatanu poolt esitatavate tõenditega tutvumiseks.

Kriminaalmenetluse seadustiku kommentaarides on leitud, et kannatanu õigus tõendite esitamiseks laienevat nii kohtueelsele kui kohtumenetlusele.²⁴⁰ Ehkki KrMS § 38 lg 1 p 4 kontekstis pole nimetatud küsimus Riigikohtusse veel jõudnud, on sama seisukohta korranud 2014. aastal Tallinna Ringkonnakohtus, lükates ümber kaitsja väite, nagu oleks kannatanu saanud tõendeid esitada üksnes eeluurimisel.²⁴¹ Eelnevat silmas pidades näib loogiline, et kannatanu, soovides esitada prokuratuurile esitamata jäänud (või jäetud) tõendeid, peab võimalikuks esitada vastava taotluse ka alles kohtumenetluses. Vaadates aga teiste menetluspoolte õigusi ja kohustusi, peaks selline võimalus olema võistleva kohtumenetluse raamistikus välistatud – mitte ühegi teise menetluspoole õigus esitada tõendeid ei ole niivõrd piiramatult.

Prokuratuuri puhul peavad süüdistuse aluseks olevaid asjaolusid kinnitavad tõendid (ühes viidetega, millist asjaolu mingi tõendiga tõendada soovitakse) olema märgitud süüdistusakti põhiosas (KrMS § 154 lg 2 p 4). § 226 lõike 2 kohaselt lisatakse süüdistusaktile ka nimekiri inimestest, kelle kutsumist kohtuistungile prokuratuur taotleb. KrMS § 34 lg 1 p 1 ja § 35 2 kohaselt on süüdistatava esmaseks õiguseks õigus teada, milles teda süüdistatakse ning süüdistusakti esitamine teenib eesmärki tagada süüdistatava informeeritus süüdistuse sisust.²⁴² Selliselt on süüdistusakt lähtealus kaitseõiguse realiseerimiseks, mh kaitsestrateegia väljatöötamiseks ja adekvaatse kaitsetegevuse ettevalmistamiseks. Lisaks on kaitsjale oluline

²⁴⁰ Kergandberg, E., Pikamäe, P. (viide 33), § 38, komm. 1.4 – 1.4.2.

²⁴¹ TlnRnKo 05.06.2014, 1-13-11203, lk 7.

²⁴² RKKKo 29.12.2006, 3-1-1-97-06, p 11.

teada ka prokuröri tõendikogumit. KrMS § 224 lõike 1 kohaselt on süüdistuse aluseks olevate tõenditega kaitsjal võimalus tutvuda juba kohtueelse menetluse lõpuleviimisel ning KrMS §-s 224¹ sätestatud juhtudel ja korras tutvustab kaitsja seda ka kahtlustatavale või süüdistatavale. Tulenevalt KrMS § 224 lg-test 2 ja 5, § 40¹ lg-st 3 ning § 41 lg-st 5 on kohtueelse menetluse lõpuleviimisel kriminaaltoimikuga tutvumise ja sellest koopiate saamise võimalus ka kannatanul, tsiviilkostjal, kolmandal isikul ja nende esindajal. Riigikohus on selgitanud, et sellise regulatsiooni mõte on see, et kohtumenetluse pooled ei tutvu kriminaaltoimikus olevate tõenditega esmakordselt alles kohtuistungil, vaid juba kohtuistungiks ette valmistudes. Seda ei saa aga teha tõendi sisu tundmata.²⁴³

Kahtlustatava ja süüdistatava õigus tõendite esitamiseks tuleneb KrMS § 34 lg 1 p-st 7 ning § 35 lg-st 2. KrMS § 227 lg 3 p 2 kohaselt peavad kaitsja poolt esitatavad tõendid olema nimetatud kaitseaktis (ühes selgitustega, millist asjaolu millise tõendiga tõendada soovitakse). Kaitseakti esitamise tähtaeg on KrMS § 227 lõike 1 kohaselt pärast süüdistusakti saamist ning hiljemalt kolm tööpäeva enne eelistungi toimumist. Nimetatud tähtaega võib kriminaalasja erilise keerukuse või mahukuse korral pikendada, kuid üksnes kaitsja põhistatud taotluse alusel. Kaitseakti esitamise nõue loodi kriminaalmenetluse seadustikku 2011. aastal ning selle eesmärgiks oli võistleva kohtumenetluse tõhususe suurendamine, kohtuliku arutelu kvaliteedi parandamine ja asjasse puutumatute probleemide vältimine.²⁴⁴ Kaitseaktiga piiratakse kohtulikul uurimisel kaitsja poolt esitatavad tõendid. Riigikohtunik Velmar Brett on seejuures seisukohal, et võistleva kohtumenetluse loogika ja võrdsete relvade põhimõtte tõttu peavad kaitseaktis tõendite nimetamine ja sisustamine vastama samadele nõuetele kui tõendite nimetamine süüdistusaktis. Vastava taotluse alusel peab osa kohtunikke seejuures võimalikuks kohustada kaitsjat tutvustama ka kaitseaktis sisalduvaid tõendeid prokuratuurile juba enne kohtuliku uurimise algust.²⁴⁵

Ka kannatanu õigus tsiviilhagiga seonduvate tõendite esitamiseks on reguleeritud. Juhul, kui kannatanu soovib esitada kriminaalmenetluse raames tsiviilhagi, tuleb see KrMS § 38 lg 1 p 2 kohaselt edastada prokuratuuri kaudu. KrMS § 225 lõike 1 kohaselt tuleb tsiviilhagi edastada hiljemalt 10 päeva jooksul pärast materjalide tutvustamist ning tsiviilhagis peab KrMS § 154¹ lg 1 p 5 järgi sisalduma loetelu nõuet kinnitavatest tõenditest. Nimetatud tsiviilhagi edastab prokuratuur kaitsjale koos süüdistusaktiga.

²⁴³ RKKKo 15.11.2011, 3-1-1-90-11, p 21.1.

²⁴⁴ Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (599 SE) seletuskiri. <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/ab9521d9-5558-45b8-c93a-b5122208c53b/Kriminaalmenetluse%20seadustiku%20muutmise%20ja%20sellega%20seonduvalt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seadus> (22.04.2022).

²⁴⁵ Brett, V. Kaitseaktist esimese astme kohtuniku pilgu läbi. – Juridica 8/2018, lk 559-560.

Juhul, kui kohtumenetluse pool ei ole eelkirjeldatud tähtaegadest ja korrast kinni pidanud, õigustavad täiendavat tõendite kogumist üksnes kaalukad põhjused (KrMS § 297 lg 2). Nimelt sätestab KrMS § 286¹ lg 2 p 2, et kohus võib keelduda tõendi vastuvõtmisest ja selle tagastada või keelduda tõendi kogumisest lisaks käesoleva paragrahvi lõikes 1 sätestatule, kui tõendit ei olnud loetletud süüdistus- ega kaitseaktis ning *kohtumenetluse pool* ei ole nimetanud olulisi põhjuseid, miks ta ei saanud taotlust varem esitada.

Autori hinnangul viitab eeltoodu selgelt, et kannatanu õigus süüga seonduvate tõendite esitamiseks peaks sarnaselt teistele kohtumenetluse pooltele olema reguleeritud kindlate tähtaegade ja korraga. Eelnevale viitab ka Riigikohtu otsus kriminaalasjas nr 3-1-1-119-09, mille kohaselt on asjakohaste tõendite ja taotluste esitamine kriminaalmenetluse seadustikus sätestatud korras ning tähtaegadeks on kohustuslik eranditult kõikidele menetlusosalistele. Esmalt märkis kohus, et prokuratuuril on kohustus kajastada süüdistusaktis süüdistust kinnitavate tõendite loetelu. Sellele lisaks rõhutas kohus aga järgnevat: „Kuid ka ülejäänud menetlusosalistel on kohustus esitada kõik asjakohased tõendid ja taotlused kriminaalmenetluse seadustikus sätestatud korras ning tähtaegadeks, mis peab tagama nii kohtumenetluse katkematus ja viivitamatuse, kui ka teiste kohtumenetluse poolte informeerituse (vt nt KrMS § 225 ja § 227).“²⁴⁶

Pidades silmas, et nimetatud otsuse tegi Riigikohtu kriminaalkolleegiumi täiskogu, ei näi eelviidatud rõhutus autorile sugugi juhuslik. Vastupidi – kuna kolleegiumi poolt sulgudes toodud sätteviide KrMS §-le 227 saab kohalduda vaid kaitsjale, on üksnes mõistlik, et teiste menetlusosaliste, sh kannatanu õigust tõendite esitamiseks reguleerib kohtu hinnangul KrMS § 225. Seda, et ka kannatanu tõendite esitamisele kehtib võistleva kohtumenetluse raamistik, kinnitab täiendavalt ka Tartu Ringkonnakohtu lahend, kus on juhitud tähelepanu, et kuigi kannatanul on tõendite esitamise õigus, ei ole seda võimalik laiendada õigusele esitada tõend esmakordselt alles ringkonnakohtus. Samuti märkis kohus, et tulenevalt KrMS §-s 14 sätestatud võistlevuse põhimõttest pole kohtul võimalik kannatanule öelda ka seda, milliseid süüstavaid tõendeid peaks kannatanu täiendavalt esitama.²⁴⁷

Nähtuvalt prokuratuuri ja kaitsja suhtes kohalduvatest reeglitest ei saa KrMS § 38 lg 1 p 4 näol olla seega tegemist absoluutsete tähtaegade ja korraga menetlusnormiga. Kannatanu (esindaja), kes realiseerib aktiivselt oma menetlusõigusi, ei saa ega peagi olema kõrvalsüüdistajana tegutsedes riikliku süüdistusega võrreldes kuidagi soodustatum – veel vähem aga kaitsjaga. KrMS § 38 lg 1 p 4 käsitlemine nn absoluutse õigusena on seega vastuolus kaitseõiguse, poolte

²⁴⁶ RKKKo 14.04.2010, 3-1-1-119-09, p 26-28.

²⁴⁷ TrtRnKo 21.06.2021, 1-20-5049, p 37-38.

võrdsuse ja võistlevuse põhimõtetega ning annaks kannatanule teiste menetluspoolte ees ebaausa eelise. Lisaks võib kannatanu ebaproportsionaalne autonoomsus seada üllatuslikku ja potentsiaalselt ebasoodsasse positsiooni nii kaitsja kui prokuröri menetlusstrateegiad.

Eelkirjeldatud riivete vältimiseks tuleb seega vastata küsimustele, millistel tingimustel, millises vormis ja millisel ajahetkel peab kannatanu nimetama omalt poolt esitatavate tõendite loetelu ning millisel hetkel peab kaitsja saama nendega (hiljemalt) tutvuda.

3.1.3. Kannatanu tõendite esitamise võimalik kord ja tähtajad

Alljärgnevalt pakub autor ühe võimaliku tõlgenduse, kuidas võiks kannatanu tõendite esitamise kord nähtuda kehtivast kriminaalmenetluse seadustikust. Samas möönab autor, et selline järeldus ei ole seadust lugedes ilmselge ning võib probleeme tekitada just kannatanu kui õigusteadmisteta isiku seisukohalt. Seetõttu teeb autor ka ettepanekud kriminaalmenetluse seadustiku muudatusteks, mis võiksid nimetatud ebaselguse üheselt mõistetavalt kõrvaldada.

Süüküsimusega seonduva tõendi vastuvõtmise üldtingimusi reguleerib KrMS § 286¹ lg 2 p 2, milles nähakse ette tõendi vastuvõtmisest keeldumise alus juhuks, mil tõendit ei ole loetletud süüdistus- ega kaitseaktis ning kohtumenetluse pool ei ole nimetanud olulisi põhjuseid, miks ta ei saanud taotlust varem esitada.²⁴⁸ KrMS § 17 lõike 1 kohaselt on kohtumenetluse pool teiste hulgas ka kannatanu. Nimetatud säte viitab *expressis verbis* asjaolule, et kõikide kohtumenetluse poolte tõendid loetletakse kas kaitseaktis või süüdistusaktis. See, kummas seda teha tuleb, saab mõistlikult sõltuda sellest, millist rolli menetluspool võistleva menetluse kontekstis (KrMS § 14 lg 1) toetab, st asjaolust, kas vastav kohtumenetluse pool paigutub pigem süüdistaja või kaitse leeri. Olles eelnevalt tõdenud, et kannatanu roll on reeglina süüdistusfunktsiooni toetav (KrMS § 14 lg 1), saab kannatanu õigus esitada tõendeid kohalduda autori hinnangul üksnes juhul, kui KrMS § 38 lg 1 punkti 4 tõlgendatakse kooskõlas menetlusreeglitega, mis reguleerivad süüdistuspoole õigusi ja kohustusi tõendite esitamisel ja mis võtavad seeläbi arvesse ka võrdsete relvade ja kaitseõiguse tagamise vajadust.

Esmalt on seega oluline, et kannatanu tõendid oleksid nimetatud juba süüdistusaktis. Sellist tõlgendust kinnitab täiendavalt KrMS § 154 lg 2 p 4, mille kohaselt peavad süüdistusaktis olema märgitud tõendid, mis kinnitavad süüdistuse aluseks olevaid asjaolusid: ka kannatanu poolt esitatavad tõendid kinnitavad süüdistuse aluseks olevaid asjaolusid. See, millises dokumendis peavad menetluspoole tõendid saama nimetatud, määrab aga omakorda ka tähtaja nende tõendite nimetamiseks ja edastamiseks.

²⁴⁸ Vt ka RKKKo 06.06.2014, 3-1-1-28-14, p 18.1.

Kui prokuratuur tunnistab kohtueelse menetluse lõpuleviiduks (KrMS § 223 lg 3), esitab ta kriminaaltoimiku tutvumiseks kaitsjale (§ 224 lg 1) ja kannatanu taotlusel ka kannatanule (§ 224 lg 2). Kriminaalasja materjalidega tutvumine võimaldab kannatanul hinnata (i) kas ta soovib tõendeid esitada ka ise; (ii) kas tema poolt prokuratuurile või uurimisasutusele esitatud tõendid on materjalide hulka lisatud ning (iii) milliste tõenditega soovib kannatanu kriminaalasja materjale täiendada.

Pärast toimiku tutvustamist hakkab kannatanule (nagu ka teistele menetlusosalistele) kulgema 10-päevane tähtaeg, mille jooksul peab kannatanu, kes soovib kriminaalasja materjale juba edastatud tõenditega täiendada või neid esmakordselt juurde lisada, edastama prokuratuurile vastava taotluse (KrMS § 225 lg 1). Kannatanu taotlus on prokuratuurile omakorda märgiks selle kohta, milliseid tõendeid soovib kannatanu kohtus esitada, st millised tõendid peaksid olema nimetatud ka hiljem koostatavas süüdistusaktis. Kuivõrd KrMS § 286 lõike 1 kohaselt algab tõendite uurimine prokuröri esitatavate tõendite uurimisest ning jätkub kaitsja ja teiste kohtumenetluse poolte esitatavate tõendite uurimisega, peaksid süüdistusaktis olema prokuröri ja kannatanu kui teise menetluspoole tõendid üksteisest eristatavad.

Juhul, kui prokuratuur on KrMS § 225 lõikes 1 nimetatud tähtaja jooksul saanud kannatanult taotluse kriminaalasja materjalide täiendamiseks uute tõenditega, peab prokurör lisama nimetatud tõendid ka kriminaalasja materjalide hulka ning võimaldama kaitsjal nendega tutvuda. Autori hinnangul on kaitseõiguse realiseeritavus võimalik tagada üksnes juhul, kui süüdistataval võimaldatakse tutvuda kõikide süüga seonduvad tõenditega, sõltumata sellest milline konkreetne süüdistust esindav pool neid hiljem esitada plaanib.

Kuivõrd kannatanu ei ole kriminaalasjas menetleja (KrMS § 16 lg 1), ei lasu kannatanul kohustust tagada süüdistatavate kaitseõigusi. Küll aga on selline kohustus kohtueelses menetluses prokuröril või uurimisasutusel ning kohtumenetluses kohtul. KrMS § 8 p 2 sätestab, et uurimisasutus, prokuratuur ja kohus on kohustatud tagama kahtlustatavale ja süüdistatavale reaalse võimaluse end kaitsta. Kaitseõiguse tagamata jätmine on otsene ausa ja õiglase kohtupidamise rikkumine.²⁴⁹ Riigikohtu kriminaalkolleegium on leidnud, et menetlejana tuleb prokuratuuril tagada süüdistatavale reaalne võimalus end kaitsta, mis väljendub menetlussubjekti õiguses teada süüdistuse sisu ja olla informeeritud, millistele tõenditele kavatses prokurör kohtuasja rajada. Nii peab prokuratuur hiljemalt süüdistusakti koostamise ajaks jõudma veendumusele, et kohtueelses menetluses on kogutud kõik vajalikud tõendid, ja kajastama süüdistusaktis obligatoorselt süüdistust kinnitavate tõendite loetelu. Eelnev peab

²⁴⁹ EIKo 16.11.2006, 22644/02, Zaytsev vs. Venemaa, p 23.

tagama nii kohtumenetluse katkematus ja viivitamatuse kui ka teiste kohtumenetluse poolte informeerituse.²⁵⁰

Tõenditel ei ole ettemääratud jõudu, mistõttu võib mõnel kannatanu poolt esitataval tõendil olla oluline mõju ka kohtuotsusele. Kui kaitsja näeb kannatanu poolt esitatavaid tõendeid esimest korda alles kohtumenetluse keskel või koguni lõppjärgus (ning isegi kui talle tagatakse piisav ajavaru uute tõenditega tutvumiseks), muutub kaitsja jaoks võimatuks senise kaitsestrateegia ümbersuunamine, mis võiks vastavate tõendite valguses olla vajalik. Samuti on selleks hetkeks esitanud kaitsja kohtule kaitseakti, mille esitamise eesmärk on (vähemalt ideaalis) oma menetluslike seisukohtade esmane tutvustamine.

Olukorras, kus prokuratuur on oma tõendikogumi süüdistusaktiga juba piiritletud, puudub seejuures mistahes vajadus kannatanu tõendite välja jätmiseks või nende süüdistusaktis nimetamisega viivitamiseks. Prokuratuurile kui riikliku süüdistusfunktsiooni kandjale ei tohiks kannatanu poolt esitatav tõendikogum olla süüdistuse esitamiseks niikuinii vajalik, kuna vastasel juhul esitaks prokuratuur need tõendid ise.

Kuigi KrMS ei sisalda piirangut, mis keelaks kohtumenetluse pooltel (sh kannatanul) esitada kohtuliku arutamise käigus taotlust täiendava tõendi asja materjali juurde võtmiseks, on Riigikohus pidanud taunitavaks olukorda, kus tõend nimetatakse esmakordselt alles kohtulikult arutamisel. Hilinenult esitatud tõendi vastuvõtmise taotluse võib kohus jätta rahuldumata, kui tõendi õigeaegseks esitamiseks puudusid takistused või mõjuvad põhjused: „Seega peab taotluse esitaja ühtlasi põhjendama, miks tõendit õigeaegselt ei esitatud,“ on Riigikohus selgitanud.²⁵¹

Ainsa erandina asja materjalide hulka lisamise kohustusest võiks käsitleda olukorda, kus kannatanu poolt esitatavad tõendid on kas ilmselgelt asjakohatud või kogutud ebaseaduslikult, st juhul, kui asjaomastele tõenditele kohtumenetluses tuginemine oleks kahtlusteta välistatud. Sellisel juhul võiks prokuratuur keelduda tõendite materjalide hulka lisamisest ning soovi korral saab kannatanu tõstatada sama küsimuse uuesti eelistungil. Selline vajadus võib mh tõstatada olukorras, kus vaatamata kannatanu taotlusele kriminaalasja materjalide täiendamiseks (ja ehk ka selle läbiviiniseks) on osa kannatanu tõendeid jäetud kajastamata süüdistusaktis. Kehtiv menetlusseadustik ei näe nimelt ette, nagu peaks prokuratuur tutvustama kannatanule ka kriminaalasjas koostatud süüdistusakti. KrMS § 258 lg 1 p 2 kohaselt lahendatakse eelistungil küsimus süüdistusakti nõuetele vastavusest ning sama sätte p 4 kohaselt lahendatakse

²⁵⁰ RKKKo 06.06.2014, 3-1-1-28-14, p 18.1.

²⁵¹ RKKKo 14.04.2010, 3-1-1-119-09, p-d 27-28.

eelistungil ka poolte (sh kannatanu) taotlused. Kui kannatanu ei kasuta eelistungit eesmärgipäraselt, tuleb kannatanu tõendid lugeda hilinenult esitatuks ka juhul, mil kannatanu tõendid jäid materjalide hulgast välja prokuratuuri otsustusel, ent kannatanu jättis eelistungil kasutamata võimaluse nimetatud küsimuse lahendamiseks.

Kõike eelkirjeldatud silmas pidades on õigeaegne tõendite esitamise moment kannatanu jaoks justnimelt KrMS § 225 lg-s 1 nimetatud tähtaeg, mis kattub mh tähtajaga, mil kannatanu peab prokuratuurile esitama tsiviilhagi (§ 225 lg 1¹).

Kokkuvõtvalt (ja kronoloogiliselt): (i) kannatanu peab esitama süüga seonduvad tõendid prokuröörile 10 päeva jooksul pärast kriminaaltoimikuga tutvumist; (ii) kaitsjale esitletav kriminaaltoimik peab lisaks prokuratuuri kogutud tõenditele kätkema ka kannatanu tõendeid ning (iii) loetletu kannatanu tõenditest peab sisalduma süüdistusaktis. Seega kõike ülaltoodut kokku võttes peaks võistlevas menetluses ning poolte võrdsuse printsiibiga arvestamiseks nägema kannatanu poolne (süüga seonduvate) tõendite esitamise protsess välja järgnev:

- (i) Prokuratuur kuulutab kohtueelse menetluse lõpuleviiduks ning võimaldab teistel menetlusosalistel kriminaaltoimikuga tutvuda (§ 224).
- (ii) Hiljemalt 10 päeva jooksul (§ 225 lg 1) esitab kannatanu prokuratuurile taotluse lisada kriminaalasja materjalide hulka tõendid, millega kannatanu soovib kohtumenetluses tõendada süüdistatava süüd (KrMS § 38 lg 1 p 4).
- (iii) Prokuratuur lisab kannatanu tõendid kriminaalasja materjalide hulka ning annab kaitsjale täiendava tähtaja uute materjalidega tutvumiseks ning omapoolsete taotluste esitamiseks.
- (iv) Prokuratuur koostab süüdistusakti (§ 226 lg 1), milles sisaldub loetelu nii prokuratuuri kui kannatanu poolt esitatavatest süüga seonduvatest tõenditest (§ 154 lg 2 p 4).
- (v) Prokuratuur edastab kohtule ja süüdistatava kaitsjale süüdistusakti, milles on nimetatud ka kannatanu esitatavad tõendid (§ 226 lg 3)
- (vi) Vastavalt süüdistusaktile ja talle tutvustatud materjalidele kujundab kaitsja kaitsestrateegia, mille alusel koostab kaitseakti (§ 227 lg 1) ja seisukohad tsiviilhagi osas (§ 227 lg 3 p 1).
- (vii) Kui kannatanu taotlus materjalide täiendamiseks on jäänud prokuratuuri poolt lahendamata või rahuldamata, esitab kannatanu vastava taotluse kohtule hiljemalt eelistungil (KrMS § 258 lg 1 p-d 2 ja 4).

Juhul, kui kannatanu soovib kohtumenetluse jooksul esitada uusi, süüdistusaktis nimetatata ja eelistungil käsitlemata jäänud süüga seonduvaid tõendeid, peab kannatanu esitama eraldi taotluse ning põhjendama mõjuvalt, miks ei olnud nimetatud tõendi varasem esitamine (või vastava taotluse eelistungil lahendamine) võimalik (KrMS § 286¹ lg 2 p 2).

3.1.4. Ettepanekud kriminaalmenetluse seadustiku muutmiseks

Autori poolt eelnevalt esitatud argumendid tuginevad käsitlusele, mille kohaselt on KrMS § 38 lg 1 punkti 4 võimalik tõlgendada viisil, millega on kannatanu tõendite esitamise õigus reguleeritud sarnaselt prokuratuuriga (kes kuulub kannatanuga eelduslikult samale menetluspoolele). Autori pakutud käsitlus ei ole seejuures vastuolus seaduse tekstiga (*contra legem* tõlgendus²⁵²). Samas ei ole prokuratuuri ja süüdistatava ning kannatanu ja süüdistatava vaheline suhe niivõrd lähedane, nagu võiks analoogia kasutamiseks eeldada, ning sellest tulenevalt võib kehtivast menetlusseadustikust puuduvaid norme pidada seaduse lüngaks.

Lünk tähendab olukorda, kus puudub seaduse reguleerimistaotlusest tulenev reegel: „Ainult juhul, kui on olemas mingi terviklikkusele pretendeeriv süsteem, võib näha selles olevat lünka.“²⁵³ Kriminaalmenetlus, veel täpsemalt võistlev kohtumenetlus ja menetlusosaliste funktsioonide selge piiritlemine sellisele terviklikkusele kahtlemata pretendeerib.

Tulenevalt PS §-st 13 on igäühel õigus riigi ja seaduse kaitsele ning tulenevalt §-st 14 on õiguste ja vabaduste tagamine seadusandliku, täidesaatva ja kohtuvõimu ning kohalike omavalitsuste kohustus. Riigikohus on leidnud, et "riigil on PS § 14 järgi kohustus luua põhiõiguste kaitseks kohased menetlused. /.../ Muuhulgas tähendab see, et riik peab kehtestama menetluse, mis tagaks isiku õiguste tõhusa kaitse".²⁵⁴ Üldine põhiõigus korraldusele ja menetlusele hõlmab ka õigust riigi positiivsele tegevusele, mille riive seisneb riigi kui põhiõiguse adressaadi tegevusetuses.²⁵⁵ Isiku võimalus end kaitsta ja turvaliselt tunda süüteomenetluste kontekstis tähendab avaliku võimu poolt süüteomenetluse reeglite kehtestamist.²⁵⁶ EIK-i kohaselt on vastav õigus hõlmatud võrdsete relvade printsiibist, mille üheks eesmärgiks on kaitsta süüdistatavat riigivõimu kuritarvituste eest, mis menetluslike reeglite puudumisega kaasneda võib.²⁵⁷ Kannatanu seisukohalt väärib siinkohal meenutamist ka peatükis 2.3.2 mainitud kuriteoohvrite direktiivi (2012/29/EL) artikkel 10, mille lõike 1 kohaselt peab kannatanul olema

²⁵² RKÜKo 03.01.2008, 3-3-1-101-06, p 32.

²⁵³ Vt M. Luts. Lünga vastu tõlgendamise või analoogiaga? (Diskussioonist juriidilises meetodiõpetuses). Juridica VII/1996, lk. 348-352.

²⁵⁴ RKPJKo 14.04.2003, 3-4-1-4-03, p 16.

²⁵⁵ RKPJKo 20.03.2014, 3-4-1-42-13, p-d 43-44.

²⁵⁶ RKKKo 16.05.2008, 3-1-1-86-07, p 23-24.

²⁵⁷ EIKo 22.06.2000, 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 ja 33210/96, Coëme jt vs. Belgia, p 102.

võimalus esitada tõendeid ning lõike 2 kohaselt tuleb selline kord määrata kindlaks liikmesriigi õigusega.

Käsitlemata pikemalt, kas nimetatud lünga reguleerimata jätmine muudab põhiõiguste ja -vabaduste kasutamise täiesti võimatuks, riivab eelkirjeldatud lünk igal juhul süüdistatava kaitseõigust, kelle jaoks võib uute tõendite nn suvamomendil nägemine muuta võimatuks senise kaitsestrateegia rakendamise, aga ka kannatanu jaoks, kelle tõendid võidakse KrMS § 38 lg 1 p 4 alusel kohtumenetluses esitatuna lugeda hilinenuks ja sel põhjusel kõrvale jätta.

Seda silmas pidades pakub autor välja järgmised muudatused:

1. Täiendada KrMS § 225 lõikega 1² järgmises sõnastuses:

„(1²) Kui kannatanu soovib esitada tõendeid, mis kriminaalasja materjalide hulgas ei sisaldu, esitab ta prokuratuurile tõendite lisamise taotluse käesoleva paragrahvi lõikes 1 sätestatud korras.“

2. Täiendada KrMS § 225 lõikega 1³ järgmises sõnastuses:

„(1³) Kui kannatanu soovib ristiküsitleda tunnistajaid, koostab ta nende isikute nimekirja, kelle kutsumist kohtuistungile kannatanu taotleb, ning esitab prokuratuurile vastava taotluse käesoleva paragrahvi lõikes 1 sätestatud korras.“

3. Sõnastada KrMS § 225 lõige 3 järgmises sõnastuses:

„(3) Taotluse rahuldamata jätmise vormistatakse määrusega, mille koopia edastatakse taotlejale. Käesoleva paragrahvi lõigetes 1, 1² ja 1³ nimetatud taotluse rahuldamisest keeldumine kohtueelses menetluses ei takista taotluse kordamist kohtumenetluses.“

4. Täiendada KrMS § 226 lõikega 2¹ järgmises sõnastuses:

„(2¹) Süüdistusaktile lisatakse nende isikute nimekiri, kelle kutsumist kohtuistungile kannatanu taotleb.“

5. Sõnastada KrMS § 226 lõige 3 järgmises sõnastuses:

„(3) Prokuratuur edastab süüdistusakti ja käesoleva paragrahvi lõigetes 2 ja 2¹ sätestatud nimekirja väljavõtted süüdistatavale, kaitsjale ja kannatanule ning saadab süüdistusakti kohtusse. Süüdistusakt edastatakse kohtule ka elektrooniliselt.“

6. Täiendada KrMS § 154 lõiget 2 punktiga 4¹:

„4¹) andmed selle kohta, kas kannatanu on esitanud käesoleva seadustiku § 38 lõike 1 punkti 4 alusel tõendeid.“

7. Täiendada KrMS § 154 lõiget 2 punktiga 4²:

„4²) kannatanu tõendid, mis kinnitavad süüdistuse aluseks olevaid asjaolusid, viidates, millist asjaolu millise tõendiga tõendada soovitakse.“

3.2. Kannatanu õigus esitada kriminaalmenetluses tsiviilhagi

1995. aastal Eesti kriminaalmenetluse reformi arenguteede üle arutledes ettekandekande („Kriminaalmenetluse põhiprintsiipidest“) teinud Tromso ringkonnakohtunik Bard Gaarder Norrast pidas tsiviilnõude esitamist ainsaks kannatanule menetluspoole õiguste andmist õigustavaks asjaoluks.²⁵⁸ Puudub ühene statistika, mil määral on kannatanu menetlusest osavõtt seotud tsiviilhagi esitamisega, kuid vähemalt empiiriliste andmete järgi on kannatanu huvi kahju hüvitamise vastu suurem kui tema soov süüdistatava karistamise vastu.²⁵⁹

Eestis on kannatanul KrMS § 38¹ lõike 1 kohaselt õigus esitada tsiviilhagi, mille kohus vaatab läbi kriminaalmenetluses. Tsiviilnõude esitamise eesmärgiks peab olema teoga rikutud kannatanu hüveolukorra taastamine või heastamine ning nõude aluseks olevad faktilised asjaolud peavad olulises osas kattuma menetletava kuriteo tehjoludega. Riigikohus on selgitanud, et kannatanu õigus tsiviilhagi esitamiseks muudab kuriteo negatiivsete tagajärgede kõrvaldamise või heastamise kannatanu jaoks lihtsamaks ning annab kannatanule mitmeid eeliseid, võrreldes sama nõude esitamisega tsiviilkohtumenetluse korras.²⁶⁰ Süü- ja tsiviilküsimuse lahendamine ühes menetluses võib majanduslikel kaalutlustel olla mõistlikum ka süüdistatavale.

Samas tuleb silmas pidada, et kriminaalmenetluses esitatud kannatanu tsiviilnõude üle otsustamine ei ole süüdistatava süüküsimuse lahendamise osa, vaid iseseisev õigusvaidlus.²⁶¹ Kriminaalasjas tehtav kohtuotsus peab tsiviilhagi puudutavas osas olema sama seaduslik ja põhjendatud kui see oleks tsiviilkohtus²⁶², ent tsiviil- ja kriminaalmenetluste erinevad eesmärgid ja tõendamisreeglid muudavad n-ö kahe kärbsse ühe hoobiga tabamise keeruliseks.

²⁵⁸ Sootak, J., Kont, K., Miil, M. Eesti kriminaalõigusreform: välismaine kogemus ja edasised arenguteed. – *Juridica* 9/1995, lk 402-408.

²⁵⁹ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Karistus ja kannatanu, III/31.

²⁶⁰ RRTKo 04.07.2016, 3-2-1-7-16, p-d 15-16.

²⁶¹ RKKKo 28.01.2010, 3-1-1-79-09, p 10 ja seal viidatud RKKKo 28.01.2008, 3-1-1-60-07, p-d 32 ja 52.

²⁶² T. Tampuu. Tsiviilhagi kriminaalmenetluses. – *Juridica* 4/1996, lk 183.

3.2.1. Tsiviilhagi esitamise mõju süüküsimuse lahendamisele

Kuigi tsiviilnõude esitamisega taotleb kannatanu ühe kõige ilmsema eesmärgini jõudmist, mis tema kriminaalmenetluses osalemist üldse õigustab (vt ptk 2.1), on ammune tõdemus, et tsiviilhagi võib takistada kriminaalasja arutamist ning et tsiviilhagi ausal ja õiglasel menetlemisel on oma hind. Nimetatud küsimus ei ole keeruline mitte üksnes põhjusel, et tsiviilhagi menetlemine aeglustab kriminaalmenetlust ning näib süüküsimuse lahendamise kõrval (juba ainuüksi selle võimalike järelmite tõttu) sekundaarne, vaid ka seetõttu, et tsiviilmenetluse lahendamisega kohtule pandavad ülesanded ei pruugi olla kooskõlas poolte võistlevuse põhimõttega.²⁶³

Kuna erinevalt süüdistatavast ei ole kannatanule esindaja osavõtt kohustuslik ega pruugi olla kaetud riigi õigusabi korras (vt KrMS § 41 lg 3 ja RÕS § 6), peaks seda kompenseerima tsiviilkohtumenetluse seadustiku²⁶⁴ (TsMS) § 348 lg-s 2 sätestatud asja ammendava arutamise kohustuse ja TsMS §-s 351 ette nähtud kohtu n-ö väljaselgitamiskohustuse kehtivus kriminaalmenetluses. See tähendab, et kohus peab tsiviilnõudega seonduvaid vaidlusaluseid asjaolusid ja suhteid vajalikus ulatuses nii faktilisest kui õiguslikust küljest menetlusosalistega arutama (TsMS § 351 lg 1) ning selgitama, missuguseid asjaolusid peavad kohtumenetluse pooled nende seatud materiaalsoiguslike eesmärkide saavutamiseks tõendama (TsMS § 351 lg 2). Nii on Riigikohus öelnud: „Vastasel korral satuks isikute õiguste ja huvide kaitstus mingi tsiviilõigusliku vaidluse kohtulikul lahendamisel olulisel määral sõltuvusse sellest, kas seda vaidlust lahendatakse kriminaal- või tsiviilkohtumenetluses. Eeltoodud menetlusnõuete mittetunnustamine kriminaalmenetluses oleks eriti kahjulik kannatanu seisukohalt.“²⁶⁵

KrMS § 14 valguses tähendab see aga olukorda, kus kohus, olles süüküsimuse lahendamisel seotud poolte esitatavate tõendite ja seisukohtadega, peab tsiviilhagi puudutavas osas talitama risti-vastupidiselt ning selgitama tsiviilhagi esitanud kannatanule mh seda, milliseid tõendeid peaks kannatanu oma nõude põhjendamiseks täiendavalt esitama. Vajadus tõmmata kriminaalasja ja tsiviilküsimuse vahele selge mõtteline piir peegeldub ilmekalt näiteks Tartu Ringkonnakohtu otsusest, kus apellatsioonikohus keeldus kannatanu tõendite vastu võtmisest, ehkki kannatanu väitel polnud maakohus täitnud piisavalt oma selgitamiskohustust: „Kui kohtu selgitamiskohustus oleks sedavõrd lai, nagu seda üritavad näidata apellandid, rikuks see KrMS §-s 14 sätestatud kohtumenetluse võistlevuse põhimõtet: kohus peaks hakkama andma ühele

²⁶³ Sarv, J. Tsiviilhagi menetlemine kriminaalmenetluses – aeg tsiviliseeruda. Kohtute aastaraamat 2009, lk 126. https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/elfinder/dokumendid/kohtute_aastaraamat_2009.pdf (12.03.2022).

²⁶⁴ Tsiviilkohtumenetluse seadustik. – RT I, 22.12.2021, 23.

²⁶⁵ RKKKo 28.01.2010, 3-1-1-79-09, p 16

menetlusosalisele (kannatanule) selgeid juhiseid, milliseid süüstavaid tõendeid veel koguda ja esitada tuleb. Seetõttu ei saa öelda, et kriminaalasja lahendamisel selgitamiskohustus midagi niisugust nõuab – isegi kui tsiviilasja arutades kohus selliselt talitama peaks.²⁶⁶

Tulenevalt eeltoodust peeti kriminaalmenetluse seadustikus vajalikuks eristada ka süüküsimuse ja tsiviilhagi seonduvate tõendite esitamise korda: esimesel juhul on selle täpne kord ja tähtjad *expressis verbis* reguleerimata, kuid võiksid autori hinnangul alluda KrMS § 225 lõikele 1, samas kui tsiviilhagi tõendid nimetab kannatanu KrMS § 154¹ lg 1 p 5 kohaselt tsiviilhagis ise. Lisaks sellele on aga tsiviilhagi esitajal õigus esitada uusi tsiviilnõudega seonduvaid tõendeid ka menetluse keskel (mis süüküsimusega seonduvate tõendite puhul peaks olema õigustatud üksnes kaalukatel põhjustel). Nimelt lubab tsiviilhagi ja avalik-õigusliku nõudeavalduse menetlemisel tõendite esitamist reguleeriv KrMS § 296¹ lg 1 esitada menetlusosalisel lisaks ka selliseid tõendeid, mis ei ole olulised süüküsimuse lahendamiseks. Lõike 2 kohaselt võib kohus teha menetlusosalisele ettepaneku esitada tsiviilhagi või avalik-õigusliku nõudeavalduse lahendamiseks täiendavaid tõendeid, kui need ei mõjuta KrMS § 306 lõike 1 punktides 1 ja 2 sätestatud küsimuste lahendamist.

KrMS § 296¹ eelnõu seletuskirjas oli märgitud, et tulenevalt KrMS §-st 14 ei saa KrMS § 296¹ laiendada tõenditele, mis mõjutavad ka süüküsimuse lahendamist: „Seega näiteks ei saa kohus KarS (karistusseadustik²⁶⁷) § 118 järgi menetletavas kriminaalasjas küsida menetlusosalistelt täiendavaid tõendeid selle kohta, kas süüdistatav on kannatanule raske tervisekahjustuse tekitanud, sest sellised tõendid võiksid lisaks tsiviilhagi lahendamisele mõjutada ka selle otsustamist, kas süüdistatav pani toime KarS §-s 118 kirjeldatud teo. Seevastu võib kohus teha menetlusosalistele KrMS § 296¹ lg 2 alusel ettepaneku esitada täiendavaid tõendeid näiteks tsiviilhagis nimetatud kannatanu ravikulude suuruse või tervisekahjustusest tingitud sissetuleku kaotuse ulatuse kohta.“²⁶⁸

Kuna aga tsiviilhagi kriminaalmenetluses lahendamise üheks esimeseks eelduseks on see, et tsiviilhagi aluseks olevad faktilised asjaolud kattuvad olulises osas kuriteo asjaoludega, võib olla raske piiritleda, millised tõendid ja seisukohad on rangelt seotud süüküsimusega ning millised tsiviilnõudega – seda eriti nt varavastaste kuritegude puhul, kus kannatanule tekkinud kahju on nii objektiivse koosseisu obligatoorseks tunnuseks (nt kelmus KarS § 209, asja

²⁶⁶ TrtRnKo 21.06.2021, 1-20-5049, p 37-38.

²⁶⁷ Karistusseadustik. – RT I, 21.05.2021, 9.

²⁶⁸ Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu, millega laiendatakse kannatanute õigusi kriminaalmenetluses (80 SE), seletuskiri, lk 34.

rikkumine või hävitamine KarS § 203, usalduse kuritarvitamine KarS § 217²) kui ka tsiviilnõude lahendamisel tähtsust omav asjaolu.

Kujutlegem ette näiteks olukorda, kus prokuratuur on unustanud lisada süüdistusakti loetellu tõendi selle kohta, et kelmusega välja petetud eseme väärtus on suurem kui 200 eurot (s.o KarS § 218 lg-s 4 nimetatud väärtus). KrMS § 296¹ annaks kannatanule õiguse esitada asja väärtust tõendavad dokumendid ka keset menetlust, samas kui ilma kannatanu vastava võimaluseta oleks selline asjaolu jäänud süüdistatava kasuks tõlgendatavaks kõrvaldamata kahtluseks (eeldusel, et kannatanu õigus süüga seonduvate tõendite esitamiseks ei laiene tervele menetlusele, vt ptk 3.1). KrMS § 296¹ grammatilisel tõlgendamisel tuleks lugeda, et sellise tõendi menetluse kestel vastuvõtmine peaks tegelikult olema välistatud. Vaadates aga kitsalt tsiviilhagi menetlemise eesmärke ja korda, näiks selline riive põhjendamatu, ei realiseeruks tsiviilkohtus ning kahandaks seeläbi tsiviilhagi kriminaalmenetluses lahendamise väärtust.

Ehkki eeltoodud näite puhul jääks isik *in dubio pro reo* põhimõttest tulenevalt ilmselt õigeks ja kannatanu tsiviilhagi läbi vaatamata, võib analoogne olukord tekkida ka siis, kui mõne asja väärtuse üle otsustamisest sõltub süüteo kvalifitseeriv tunnus (nt KarS § 201 lg 2 p 2). Lahendus võiks teoreetiliselt olla see, et kohus võtab kannatanu poolt KrMS § 296¹ alusel esitatud tõendi küll vastu, kuid ei tugine sellele süüküsimuse otsustamisel – samas ei väära see võistlevuse seisukohalt tõsiasi, et nii jääb KrMS § 296¹ n-ö varuväljapääsuks, mis soodustab kui mitte süüküsimuse otsest lahendamist, siis vähemalt selles osas kohtuniku veendumuse mõjutamist. Sarnane dilemma võib tõstatuda ka tõendite puhul, mis ei seondu rangelt ei süüküsimuse ega tsiviilhagiga, vaid näiteks mõne tunnistaja või süüdistatava usaldusväärusega.

Süüküsimuse ning tsiviilhagiga seonduvate tõendite eristamist on lihtsam olukorras, kus tsiviilhagis esitatud nõude aluseks olevad faktilised asjaolud kattuvad olulises osas süüdistuse alusfaktidega, kuid ei tulene kuriteokoosseisuga kaitstava õigushüve kahjustamisest. Sellise näitena on Riigikohus kirjeldanud näiteks olukorda, kus KarS § 422 järgi toimivas kriminaalmenetluses saab isik raske tervisekahjustuse (mis vastab KarS §-ga 422 kaitstavale õigushüvele), kuid kannatab ka varakahju (näiteks hävineb tema mootorsõiduk).²⁶⁹ Varavastaste süütegude puhul selline mõttekäik lahendust aga ei paku.

Kuigi tõendeid puudutavas osas on püütud tõmmata kriminaal- ja tsiviilkohtumenetluse vahele siiski mõtteline piir, võib tsiviilhagi lahendamisega seonduv mõjutada teatud juhtudel ka süüdistusakti muutmise võimalusi. Näiteks kui kriminaalmenetluses on tsiviilhagi esitanud kannatanu, kes menetluse kestel sureb, on Riigikohus pidanud põhjendatuks ja suisa vajalikuks

²⁶⁹ RKKKm 11.04.2011, 3-1-1-97-10, p 22.

uuendada kriminaalmenetlust KrMS § 307 lõike 1 alusel selleks, et selgitada välja kannatanu pärija. Kuna kriminaalmenetluses saab tsiviilhagi läbi vaatamata jätta üksnes erandlikel juhtudel, pidas Riigikohus pärija selgitamise vajadust kriminaalasja lahendamiseks oluliseks asjaoluks.²⁷⁰ Ehkki tegemist on praktikas harvaesineva olukorraga, ei ole siiski välistatud, et menetluse uuendamist on süüdistusakti muutmise näol endale sobivalt võimalik ära kasutada prokuratuuril. Selliselt võib uuendatud kohtuliku uurimise ese kujuneda ka avaramaks, kui pelgalt uuendamise aluseks olnud küsimuse lahendamine.²⁷¹

Kokkuvõtvalt on võimalik seega tõdeda, et kuigi kriminaalmenetluses tsiviilhagi lahendamise eesmärk on isiku süüküsimuse üle otsustamisest sisuliselt erinev, võib tsiviilmenetluse kord ja kohtu selgitamiskohustus omada otsest mõju ka süüküsimuse lahendamisele ning kujutada võistlevuse põhimõtte riivet nii kohtu selgitamiskohustuse kui tõendite esitamise seisukohalt. Alternatiivne võimalus välistada tsiviilnõudega seotud tõendikogumi hilisem täiendamine ei oleks aga kooskõlas põhimõttega, mille jaoks ei tohi isikule osutada tsiviilhagi kriminaalmenetluses lahendamine ebasoodsamaks kui see oleks tsiviilkohtumenetluses.

3.2.2. Ettepanekud kriminaalmenetluse seadustiku muutmiseks

Jättes kõrvale praktilised kaalutlused, on paratamatu, et süüküsimuse kõige õiglasem lahendamine toimuks siis, kui tsiviilhagi lahendamine kriminaalmenetluses võimalik ei olekski, st kui tsiviilnõuete maksma panemine piirduks kannatanu võimalusega pöörduda tsiviilkohtusse. Süüküsimuse ja tsiviilnõude lahendamise selgepiiriline eristamine oleks võimalik ka siis, kui tsiviilnõue lahendatakse küll kriminaalmenetluses, kuid alles süüküsimuse lahendamise järgselt. Sellise võimaluse kasutamine on kehtivas seaduses lubatud KrMS § 310 lõikes 3 nimetatud olukorras, st juhul, kui tsiviilhagi lahendamine võib kriminaalasja arutamist ebamõistlikult edasi lükata. Nii on ka Riigikohus selgitanud, et tsiviilasja lahendamisel pärast süüdimõistva otsuse jõustumist ei ole kaitsja ja kannatanu rollid enam samad, nagu need olid süüküsimuse lahendamisel, ning KrMS § 310 lõike 5 järgi on prokurör pooleks ainult juhul, kui kannatanu on avaliku võimu kandja ja nõude kannatanu nimel on esitanud prokurör.²⁷² Seega ei tekiks ka võistlevuse ja tsiviilnõude lahendamise konflikti.

Eeltoodud ettepanekud oleksid samas äärmiselt küsitavad menetlusökoonoomia seisukohalt. Süü- ja tsiviilnõude lahendamine erinevates kohtumenetlustes tähendab lisakulusid kõikidele

²⁷⁰ RKKKo 10.11.2009, 3-1-1-87-09, p-d 7-8.

²⁷¹ Kergandberg, E., Pikamäe. Kriminaalmenetluse seadustik: kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012, § 307 komm. 1.

²⁷² RKKKm 20.12.2019, 1-12-5921, p 15.

asjaosalistele. Kui aga tsiviilhagi lahendatakse pärast süüküsimust, võib menetlus täiendavalt aeglustuda, nt tekkida vajadus kutsuda kohtusse juba üle kuulatud tunnistajaid.

Seega peab autor tõdema, et lahendused, mis võiksid olla sobilikud kriminaalmenetluse võistlevuse tagamiseks, ei kaalu ilmselt üles üleüldiseid menetlusökonomilisi põhimõtteid – seda mh põhjusel, et eelkirjeldatud võistlevuse konflikt tõendite iseloomu piiritlemise osas ei ole praktikas sageli realiseeruv.

3.3. Kannatanu õigus risküsitleda tunnistajaid

Vahetu risküsitlemine kui tunnistajate ülekuulamise stiil on üks kõige sümboolsemaid võistleva menetluse tunnuseid, mis peegeldab nii kohtuniku passiivsust faktide väljaselgitamise protsessis kui ka süüdistus- ja kaitsespool vahelist, eraõiguslikele osapooltele iseloomulikku vaidlust.²⁷³ Nagu peatükis 2.2 selgitatud, on risküsitlus kantud poolte huvist kuulda enda narratiivi sobivaid ütlusi ning seada kahtluse alla tunnistajad, kelle ütlused selle versiooniga ei haaku.

Kannatanu õigused risküsitluses on sätestatud KrMS §-s 288². Kuigi KrMS § 288² lõike 2 kohaselt peaks kannatanul olema risküsitlemisel sekundaarne roll, toimudes kohtu loal üksnes siis, kui taotluse rahuldamata jätmine kahjustaks oluliselt kannatanu huve, on sama sätte lõike 1 kohaselt kannatanul õigus olla esmasküsitlejaks selliste tunnistajate puhul, kelle kutsumist ei ole taotlenud prokurör ega kaitsja. Eelnõu seletuskirjas, millega KrMS § 288² lg 2 kriminaalmenetluse seadustikku sisse toodi, selgitati seda vajadusega säilitada võistleva menetluse aluspõhimõtted ning jätta risküsitluses aktiivne roll üksnes prokurörile ja kaitsjale.²⁷⁴ Seega on seadusandja möönnud, et kannatanu sobitumine võistleva menetluse dünaamikasse on risküsitlemise kontekstis problemaatiline.

Esmajoones (ning seonduvalt peatükis 3.1 käsitletuga) vajab vastamist, kus ja milliseks tähtjaks nimetab kannatanu oma poolt kutsutavad tunnistajad, kelle risküsitlemist ta prokurörist ja kaitsjast sõltumatuna taotleb (KrMS § 288² lg 1). Kaitsjale (ja ilmselt ka prokurörile) võiks vastav informatsioon olla vajalik mitte üksnes istungite planeerimisel sellise tunnistajaga seonduvate lisatõendite kogumiseks, vaid ka selleks, et neile jääks võimalus selle tunnistajaga suhtlemiseks. Nimelt sätestab KrMS § 276³, et kohtumenetluse pool võib risküsitluseks valmistudes suhelda isikuga, keda ta soovib kohtuistungil üle kuulata, viimase

²⁷³ Grande, E., lk 610.

²⁷⁴ Seletuskiri kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse juurde (SE 599), lk-d 41 ja 89.

nõusolekul. Nii on ka kohtupraktikas kinnitatud, et nii prokurör kui kaitsja saavad kohtuistungil eelselt hoolitseda selle eest, et tunnistajatel, kelle ülekuulamist kohtuistungil nad on taotlenud, on olnud võimalus meenutada sündmusi, mille kohta nad on varem ütlnud. Sellisele võimalusele viidates rõhutas kohus mh KrMS §-s 14 sätestatud võistlevuse põhimõtet.²⁷⁵ Ehkki kohtulahendi sõnastusest võib jääda mulje, nagu oleks suhtlemine lubatud üksnes sellise tunnistajaga, kelle ülekuulamist on pool ise taotlenud, ei ole seda selliselt piiranud ei sätte sõnastus („soovib üle kuulata“) ega õiguskirjandus, mille kohaselt on oluline üksnes see, et tegemist oleks tunnistajaga, kes on kohtueelses menetluses juba üle kuulatud ning kes on suhtlemisega nõus.²⁷⁶ Seega juhul, kui kannatanul on soov kutsuda mõni tunnistaja omalt poolt, oleks võistlevuse põhimõttega kooskõlas see, kui nimetatud tunnistaja oleks nimetatud süüdistusaktis (vt ka ptk 3.1.3), jättes teistele menetluspooltele võrdse võimaluse ja piisava aja selle tunnistajaga suhtlemiseks.

Mõnevõrra keerulisem on olukord aga siis, kui tunnistajat, keda kannatanu soovib risküsitleda, kohtueelses menetluses üle kuulatud ei olegi (näiteks põhjusel, et kannatanu ja prokuröri vaheline suhtlus ei ole olnud piisavalt tihe või seetõttu, et sellist tunnistajat ei pidanud prokuratuur asjakohaseks). Sellisel juhul ei pea kaitsjale ja prokurörile tunnistajaga suhtlemiseks aega jääma, samas kui on arvestatav eluline tõenäosus, et kannatanu on seda teha saanud ja ilmselt ka teinud. Nii tekib kannatanule teiste menetluspoolte ees arvestatav eelis.

KrMS § 288² lõike 2 kohaselt on kannatanul õigus küsitleda mõningal määral ka kaitsja ja prokuröri tunnistajaid, kusjuures sellesisulist kannatanu taotlust õigustab see, kui taotluse rahuldamata jätmine kahjustaks oluliselt menetlusosalise huve. Kuna menetlusosalise huvide kahjustamine on võrdlemisi ebamäärane mõiste, eeldab vastav taotlus selle põhjendamist. Nagu käsitletud peatükis 2.1, võivad kannatanu huvid olla seotud kahju hüvitamisega, tema sooviga teada saada tõde, sooviga rahuldada nn karistushimu või sooviga leida emotsionaalset tervenemist. Seega peaksid esitatavad küsimused täitma mõnda nimetatud huvidest, kuid võtma samaaegselt arvesse, et tunnistaja annab ütlnud siiski tõendamiseseme asjaolude kohta. Kindlasti ei õigustaks aga vastava taotluse rahuldamist näiteks see, kui kannatanu sooviks esitada juba kaitsja ja prokuröri poolt käsitletud küsimusi.

Samas võivad kannatanul kui kuriteost vahetult puudutatud isikul olla alusteadmised, mille osas kaitsja ega prokurör küsimusi küsida ei oskagi. Nii jätab KrMS § 288² lg 2 võimaluse avada kohtus täiesti uus teemadering, mis puudutab näiteks süüdistatava käitumist vahetult enne või

²⁷⁵ RKKKo 28.02.2007, 3-1-1-105-06, p 7.2.

²⁷⁶ Kergandberg, E., Pikamäe. Kriminaalmenetluse seadustik: kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012, § 276³ komm. 1.

pärast kuritegu, kuriteoga lahutamatu seonduvat varasemat käitumist, mõnda väljaütlemist või detaili, mis võib süü (suuruse) tuvastamisel oluline olla. Kui aga kannatanu küsimustest tõstatub midagi sellist, mille käsitlemist võiks vajalikuks pidada ka kaitsja, ei näe kehtiv menetlusseadustik kaitsjale ette võimalust selle tunnistaja täiendavaks küsitlemiseks. KrMS §-st 288 nähtuvalt on riskküsitlusel kolm etappi: esmasküsitlemine, teisesküsitlemine ja kordusküsitlemine. Kui kannatanu soovib küsimusi esitada kaitsja kutsutud tunnistajale (ning kohus seda lubab), tähendab see, et kaitsjal on olnud võimalus olla esmasküsitlejaks ning viia läbi kordusküsitlust pärast prokuratuuri. Kannatanu poolt tõstatatud teemade hilisemat adresseerimist menetlusseadustik kaitsjale *expressis verbis* aga ei võimalda.

Ehkki mõni kohtunik võib lubada sama tunnistaja uut küsitlemist (sellisel juhul juba kitsalt uue teemaderingiga seonduvalt), ei ole riskküsitlemise instituut sama tunnistaja korduvaks küsitlemiseks mõeldud. Autorile teadaolevalt on praktikas tulnud ka lahendusele, et uusi teemasid puudutavad küsimused esitab kaitsja tunnistajale läbi süüdistatava – kannatanule sarnane, sekundaarse küsitlemise õigus on KrMS § 288 lg-ga 2 nimelt jäetud ka süüdistatavale. Nii võib kaitsja trükkida küsimusi arvutiekraanile, kust süüdistatav need maha loeb, või saab kaitsja paluda vaheaega, et selgitada süüdistatavale uusi küsimusi ja nende eesmärgi. Pidades aga silmas, et kaitseõiguse teostamine toimub kohtumenetluses põhjendatult läbi kaitsja, pole selline lahendus mitte üksnes ebamõistlik, vaid viitab võistlevuse printsiibist kaugemale ulatuvalt ka juba kaitseõiguse riivele.

Kannatanu õigus riskküsitleda tunnistajaid on võistlevasse menetlusmudelisse sobimatu mh põhjusel, et ütluste andmisel kohaldatakse kannatanule tunnistaja kohta sätestatud (KrMS § 37 lg 3). KrMS § 287 lõike 2 kohaselt kuulatakse tunnistaja üle veel üle kuulamata tunnistajate juuresolekuta ning § 266 lõike 5 kohaselt võib tunnistaja, keda ei ole veel kohtulikul uurimisel üle kuulatud, viibida istungisaalis vaid kohtu loal. Eelnimetatu täidab mh eesmärgi vältida kohtulikul uurimisel ilmnevate asjaolude teatavaks saamist tunnistajatele, keda riskküsitletakse hiljem. Kannatanu ülekuulamine toetab reeglina prokuröri eesmärkide saavutamist ning kannatanul on poolena motiiv ühildada oma ütlused kohtus uuritud tõenditega – samas ei saa kannatanule kui poolele keelata tunnistajate ülekuulamise ajal istungisaalis viibimist. Nii on kannatanu näol tegemist ainsa tunnistajaga, kelle ütlused saavad kõige ilmsemal moel (ja tema huvides) mõjutatud muudest tõenditest. Sellist vastuolu oleks võimalik vältida sellega, kui prokuratuuri kutsutavatest tunnistajatest kuulataks alati esimesena üle kannatanu, ent selline tõendite uurimise järjekord ei pruugi olla prokurörile menetlustaktikaliselt meelepärane.

Võistlevuse seisukohalt võiks teisalt argumenteerida, et sarnane võimalus ütluste moonutamiseks (ja selle vastu suuremgi huvi) võib menetluses olla ka süüdistataval. Samas ei

ole süüdistatav mitte ühelgi menetluse hetkel vaadeldav tunnistajana (vt ka KrMS § 66 lg 2) – seadusandja on põhjendatult käsitlenud süüdistatava ülekuulamist eraldi KrMS §-s 293, kusjuures süüdistatava poolt valeütluste andmine ei ole KarS § 320 lõike 1 järgi ka karistatav. Seega on seadusandja eristanud, et ainsaks isikuks, kellele ei saa endale parimal võimalikul moel ütluste andmist ette heita, on süüdistatav ning teistel menetlusosalistel vastavat õigust olema ei pea.

Nagu käsitletud peatükis 2.3, ei tulene kannatanule risküsitlemise õiguse tagamise kohustus EIÕK-st või EL õigusest. Ühest küljest võib arutleda, et sarnaselt kannatanu õigusele esitada tõendeid, täidab ka risküsitlemine eesmärki jõuda kannatanu poolt soovitud tulemuseni, s.o süüdistatava süüdi tunnistamiseni. Juhul, kui nimetatud küsimus ei ole aga lahutamatu seotud tsiviilhagi lahendamisega, saab see olla kantud ainult kannatanu karistamishuvist, mis põhiseaduslikku järku väärtus iseenesest ei ole ning mille piiramine ei oleks seadusega välistatud. Kannatanu õiguses küsitleda tunnistajaid, keda prokurör ega kaitsja kutsunud ei ole, võib (sarnaselt tõendite esitamise õigusele) täita põhimõtteliselt ka prokuröri töö n-õ kontrollimise mehhanismi, aidates kindlustada, et ükski prokuröri poolt piisava tähelepanuta jäänud tunnistaja kohtumenetlusest välja ei jääks. Kannatanu õigus nn sekundaarseks küsitlemiseks sellist funktsiooni aga ei täida – KrMS § 288² lõike 2 alusel tunnistajat küsitlev isik ei ole risküsitlemise pool, vaid esitab küsimusi *pärast* risküsitlemist ning üksnes vastaval loal. Nii on näiteks Harju Maakohus (ehkki kõhklevalt) eitanud kannatanu võimalust tugineda KrMS § 288² lg-le 2 selleks, et taotleda tunnistaja varasemate ütluste avaldamist nende usaldusväärsuse kontrollimiseks.²⁷⁷

Võistlevuse seisukohalt näib kannatanule risküsitlemiseks antud õigus kohati ülemäärane, pikendades tarbetult menetlust ning andes kannatanule rolli, millel on potentsiaal kahjustada nii prokuröri kui kaitsja menetluslikke taktikaid. Kuna võistlev menetlus tugineb kahe professionaalse juristi omavahelisele vaidlusele, näib ebavajalik tagada kannatanule niivõrd palju erinevaid kontrollivõimalusi pelgalt juhuks, kui prokurör peaks unustama midagi asjakohast esitada või kedagi tunnistama kutsuda – süüdlase süü tõendamise ja karistamiseni jõudmine on prokuröri töö kohtumenetluses juba niigi, mistõttu oleks põhjendatud nõuda kannatanult prokuröri pädevuse usaldamist. Lisaks väärub kordamist, et Riigikohus on näinud kannatanute rolli prokuröri töö kontrollimisel eelkõige legaliteedi-põhimõtte kontekstis, mitte üldmenetluses.

²⁷⁷ HMKo 09.04.2018, 1-16-6137, lk 63 ja 64.

Enamikke eeltoodud probleemidest oleks võimalik vältida sellega, kui kannatanu ja prokuratuuri vaheline koostöö oleks kohtueelses menetluses piisav, jõudmaks kokkuleppele nii selle osas, milliseid tunnistajaid kohtusse kutsuda ning mida nendelt tunnistajatelt küsida. Juhul, kui kannatanul tekib uusi mõtteid aga risküsitlemise kestel, jääks kannatanule võimalus paluda kohtult prokuröriga vestlemiseks näiteks vaheaega.

3.4. Juriidilisest isikust kannatanu õigused

Nagu eelnevalt käsitletud, ei sea 2004. aasta reformi järgne kriminaalmenetluse seadustik kannatanu menetlusstaatust ega seeläbi enamikke menetlusõigusi sõltuvusse sellest, kas tegemist on juriidilise või füüsilise isikuga. Samas on kuriteoga potentsiaalselt kahjustatavad õigushüved juriidilisest isikust kannatanul oluliselt piiratumad, mistõttu ei pruugi samaväärne menetlusõiguse tagamine juriidilistele isikutele olla põhjendatud.

3.4.1. Menetlusõigused tsiviilhagi esitamata jätmisel

Ehkki KrMS vastavat erisust ei tee, on praktikas võimalik juriidilisest isikust kannatanu osavõttust rääkida enamasti kohtuasjades, kus süüdistatavale heidetakse ette mõne varavastase või majandusalase kuriteo toimepanemist. On tavapärane, et kahju kompenseerimisena peab kannatanu mõistlikuks esitada tsiviilhagi kriminaalmenetluses, kusjuures sellisel juhul mõjutab süüküsimuse lahendamine KrMS § 310 kohaselt ka tsiviilnõude edukust, võtmata samas kannatanult õigust esitada ebaedu korral sama tsiviilhagi tsiviilkohtumenetluse korras (KrMS § 263¹ lg 2 ja 296² lg 3). Selliselt võib kannatanu huvi süüküsimuse lahendamise vastu olla suurem põhjusel, et see mõjutab esitatud tsiviilhagi menetlemist ja rahuldamist.

Samas ei ole kannatanu menetlusõigused piiratud faktiga, kas kannatanu esitab tsiviilhagi või mitte²⁷⁸, st juriidilisest isikust kannatanu osavõtt kriminaalmenetlusest on võimalik ka juhul, kui kannatanu otsustab tsiviilhagi mitte esitada või lahendada tekkinud kahjunõude küsimuse üksnes tsiviilkohtumenetluses. Seega näib, et juriidilisele isikule kannatanu staatuse tagamine ei ole arvesse võtnud menetlusseadustikus käsitletud kannatanu õiguste pikka loetelu ning võimalusi, mida see juriidilisele isikule õigustamatult pakkuda võib. Ainsad erisused, milliseid KrMS füüsiliste ja juriidiliste isikute õigustes ette näeb, tulenevad KrMS § 38 lg-st 5, kuid ka nende näol on tegemist füüsilisest isikust kannatanu õiguste täiendava laiendamisega, mitte § 38 lg-st 1 tulenevate õiguste kitsendamisega.

²⁷⁸ RKKKm 26.06.2020, 1-19-9575/46, p 39, 41-42.

Kuni 2016. aastani kehtinud kriminaalmenetluse seadustik defineeris kannatanut kui isikut, kellele on kuriteoga või süüvõimetu isiku poolt õigusvastase teoga vahetult tekitatud füüsilist, varalist või moraalset kahju. Sellele järgnenud seadusmuudatustega²⁷⁹ võeti üle EL direktiividest tulenevad nõuded ning Riigikohtu praktikas juurdunud arusaam, et õigushüve kahjustamine ei piirdu üksnes koosseisulise kahjuga, vaid on sellest laiem. Ning kuigi eeltoodud muudatuste valguses on KrMS § 37 sõnastus muutunud, ei muuda see tõsiasi, et olukorras, kus on tekkinud kahju, on endiselt võimalik kõneleda kolmest erinevast võimalikust, s.o füüsilisest, varalisest ja moraalsest kahjust.

Vaidlust ei ole ilmselt selles, et füüsilist kahju juriidilisele isikule kui abstraktsioonile tekkida ei saa. Küsimus isikuõiguste ja mittevaralise kahjunõude olemasolust juriidilistel isikutel võib olla õigusteoorias küll vaieldav, kuid sedagi ei ole senises Eesti kohtupraktikas veel tunnustatud.²⁸⁰ PS § 9 lg-st 2 nähtuvalt laienevad PS-s loetletud õigused, vabadused ja kohustused juriidilistele isikutele niivõrd, kui see on kooskõlas juriidiliste isikute üldiste eesmärkide ja selliste õiguste, vabaduste ja kohustuste olemusega. Kuivõrd juriidilise isiku eksisteerimise eesmärk on teenida kasumit, on autori hinnangul võimalik asuda seisukohale, et juriidilisele isikule saab kuriteoga tekkida eelnimetatud kolmest võimalikust kahju liigist siiski üksnes teine, s.o varaline kahju.

Autori hinnangul ei saa ka kannatanu menetlusõigusi vaadata eraldiseisvana eesmärkidest, mida kannatanu kriminaalmenetluses osalemisega parasjagu. Siinkohal väärrib kordamist õiguskirjanduses väljendatud seisukoht, et kannatanu õigus tõendite esitamiseks seondub kannatanu võimalusega taotleda teatud tulemuseni jõudmist²⁸¹ – sama eesmärgiga on tihedalt seotud ka ülejäänud kannatanu õigused.

Kui füüsilistest isikutest kannatanute puhul evib süü- ja karistusküsimuse lahendamine (lisaks võimalikule füüsilise ja moraalse kahjunõude lahendamisele) kriminaalmenetluses tähtsust ka taastava õiguse, leppimise või isegi tervenemise seisukohalt, siis juriidilisel isikul selliseid huvisid kriminaalmenetluses olla ei saa. Lisaks peaks juriidilisel isikul puuduma n-ö karistamishimu – selline inimlik huvi võib olla küll juriidilise isiku esindajal, kuid selle aluseks olevad füüsiliste isikute vahelised konfliktid juriidilisele kehale ülekantavad ei ole. Seda silmas pidades tõstatub küsimus: millist eesmärki või millise tulemuseni jõudmist juriidilisest isikust kannatanu kriminaalmenetluses osalemisega taotleb, kui ta pole esitanud tsiviilhagi ning kriminaalasja lahendamine ei evi talle tekkinud kahju hüvitamise seisukohalt mingit tähtsust?

²⁷⁹ Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus, millega laiendatakse kannatanute õigusi kriminaalmenetluses 80 SE.

²⁸⁰ TlnRnKo 14.06.2016, 2-15-2372, p 19.

²⁸¹ Kergandberg, E., Pikamäe, P. (viide 33), § 38, komm. 1.4.

Pole võimalik eitada, et varavastase kuriteo toimepanemist kinnitav kohtuotsus on kaalukaks lisatõendiks tsiviilkohtumenetluses – samas jääb sellest juriidilisest isikust kannatanu osavõtu õigustamiseks selgelt väheks.

Juhul, kui selline kannatanu otsustab oma menetlusõigusi realiseerida (esitada tõendeid, taotlusi, ristküsitleda tunnistajaid jne), ei peegeldu sellest autori hinnangul muud, kui menetlusõiguste pahatahtlik ja eesmärgipäratu ärakasutamine. KrMS § 38 lg 1 p 4 vaatepunktist saaksid seejuures kõik kannatanu poolt esitatavad tõendid seonduda üksnes isiku süüküsimusega, mis aga – nagu eelnevalt selgitatud – juriidilise isiku huvisid teenida ei saa. Võistleva menetluse kontekstis tähendab eelnev aga seda, et süüdistatav (läbi kaitsja) ei võistle mitte ainult riikliku süüdistajaga, vaid menetlusosalisega, kes ühiskonna huvide kaitsmise eesmärki tulenevalt oma rollist ei täida, kuid kellel subjektiivsed huvid menetluse ja selle tulemuse vastu puuduvad sootuks.

Sellise olukorra näol on tegemist kaitseõiguse teostamise tahtliku raskendamise ning kaitsekulude suurendamisega. Asjaolu, kas kannatanu on menetluses esitanud tsiviilhagi, ei mõjuta kannatanu menetluskulude väljamõistmise fakti. Nii on Riigikohus selgitanud, et kriminaalmenetluse seadustik reguleerib eraldi süüdistatava süüküsimuse ja tsiviilhagi lahendamisel tekkinud menetluskulu hüvitamist. See osa süüdistatava valitud kaitsja tasust, mis on seotud tsiviilhagi lahendamisega, tuleb hüvitada või hüvitamata jätta KrMS § 182 alusel, ning see osa kannatanu menetluskulust, mis tekkis seoses süüdistatava süüküsimuse lahendamisega, hüvitada või hüvitamata jätta KrMS § 180 lg 1 alusel.²⁸² Menetluskulude hulka kuuluvad KrMS § 175 lg 1 p 2 kohaselt ka kannatanule § 178 kohaselt makstavad summad (saamata jäänud sissetulek, päevaraha, sõidu- ja ööbimiskulud, teatud juhtudel palk), kusjuures KrMS § 180 lõike 1 kohaselt hüvitab süüdimõistva kohtuotsuse korral menetluskulud süüdimõistetule. Võrreldes füüsilise isikuga võib juriidilisest isikust kannatanu olla majanduslikult võimekam menetluses (esindaja abil) osalemist lubama ja nn pahatahtlikel motiividel tegutsema. Riigi õigusabi seadus²⁸³ (RÕS) juriidilist isikut riigi õigusabi saama õigustatud isikuna isegi ei käsitle (RÕS § 6 lg 1).

Lisaks kõigele eelkirjeldatule on eelkirjeldatud õiguste tagamine ebamõistlik ka üldise menetlusökoonomia seisukohalt, mille eesmärgiks on kriminaalasja võimalikult kiire ja efektiivne lahendamine – seda eriti juhul, kui kannatanu on tegelikult esitanud ka tsiviilhagi paralleelselt menetletavas tsiviilkohtumenetluse korras.

²⁸² RKKKo 23.09.2021, 1-20-2438, p 51; RKKKo 21.06.2021, 1-18-5732/226, p 105.

²⁸³ Riigi õigusabi seadus. – RT I, 22.12.2020, 46.

Niisiis kujutab eelkirjeldatud juriidilisest isikust kannatanu osavõtt põhjendamatu võistlevuse riivet, kuna sellisel menetlusosalisel ei ole menetluses osalemiseks ei subjektiivset eesmärki, mis võiks õigustada mistahes funktsioonide kandmist.

3.4.2. Edasikaebeõigus tsiviilhagi esitamata jätmisel

Eelnevas peatükis kirjeldatud kaalutlused on autori hinnangul asjakohased ka juriidilise isiku edasikaebeõiguse kontekstis.

Tulenevalt KrMS § 318 lg-st 1 on kannatanul õigus esitada esimese astme kohtuotsuse peale apellatsioon ning selline õigus laieneb ka kannatanule, kes menetluses tsiviilhagi esitanud ei ole. Nii on kohtupraktikas selgitatud, et kuna kannatanu on kohtumenetluse pool ning tema apellatsiooniõigusele ei ole teiste sätetega ette nähtud otseseid piiranguid (erinevalt nt tsiviilkostjast ja kolmandast isikust), on kannatanul subjektiivne õigus vaidlustada maakohtu otsust tsiviilhagisse mittepuutuvas osas, sh mõistetud karistuse osas ka siis, kui prokurör ei saa esitada (KrMS § 318 lg 3 p 2) või ei ole esitanud apellatsiooni.²⁸⁴ KrMS §-st 14 sätestatud võistlevuse põhimõttest tulenev piirang välistab kannatanu apellatsiooniõiguse üksnes juhul, kui esimese astme kohtus mõistetakse süüdistatav õigeks KrMS § 301 alusel, s.t prokuröri poolt süüdistusest loobumise tõttu. Sellisel juhul ei ole võimalik vaadata kriminaalasja läbi apellatsioonikohtus kannatanu apellatsiooni alusel, kuna süüdistust, mille järgi peaks kriminaalasja arutatama, enam ei ole.²⁸⁵

Eeltoodu tähendab aga, et juhul, kui prokurör süüdistusest just ei loobu, on juriidilisest isikust kannatanul õigus esitada süüdistatava süüküsimust puudutavas osas apellatsioon ka siis, kui kriminaalasja lahendamine juriidilisest isikust kannatanu tsiviilõigusi enam ei mõjuta. Pidades silmas sedagi, et tsiviilhagi esitamise viimane võimalus on KrMS § 225 lõigete 1 ja 1¹ kohaselt 10 päeva jooksul pärast kriminaaltoimiku tutvustamist, ei saa apellatsiooni esitamine täita ka kannatanu eesmärki enda tsiviilnõuete maksma panemiseks.

Sarnaselt laieneb kannatanu edasikaebeõigus ka kassatsioonimenetlusele. Ehkki kuni 14.02.2019 kehtinud KrMS § 344 lõike 2 sõnastus piiritles kannatanu õiguse kassatsiooni esitamiseks üksnes tsiviilhagile, muutis vastavat arusaama sätte ümbersõnastamine. Kuigi seaduseelnõu nr 574 seletuskirjas peeti nimetatud muudatust vaid tehniliseks, osutus määravaks

²⁸⁴ RKKKo 19.10.2012, 3-1-1-83-12, p 7.

²⁸⁵ RKKKm 02.10.2007, 3-1-1-49-07, p-d 6-9.

sellele järgnenud (kahe eriarvamusega) Riigikohtu seisukoht, mis tuvastas selles seadusandja soovi sätte mõtte ja kannatanu õiguste laiendamiseks.²⁸⁶

Õiguskirjanduses on arutletud, milline on KrMS § 318 lõike 1 ulatus, st kas näiteks prokuratuur on õigustatud esitama tsiviilhagisse puutuvat apellatsiooni olukorras isegi juhul, kui kannatanu seda teha ei soovi, või kas süüdistatav võib vaidlustada maakohtu otsust tsiviilkostja vastu suunatud nõude rahuldamise osas. Kuna kohtupraktikas on aktsepteeritud prokuröri kassatsiooniõigust tsiviilhagisse puutuvas osas alama astme kohtute otsuste seaduslikkuse hindamiseks²⁸⁷, saab järeldada, et tsiviilhagi küsimuse lahendamist hõlmab ka prokuratuuri apellatsiooniõigus käesoleva paragrahvi mõttes. Samas on sellist lähenemist peetud küsitavaks, kuna see võimaldab ühel kohtumenetluse poolel vaidlustada kohtuotsust teise poole huvides, vastuolus viimase tahtega ning sõltumata asjaolust, kas kaebajal on konkreetse küsimuse lahendamise suhtes kaitsmisväärne isiklik huvi.²⁸⁸ Eelnevas peatükis kirjeldatud kaalutlusi silmas pidades on autori hinnangul tegemist analoogse olukorraga ka juhul, kui apellatsiooni esitab juriidiline isik, kelle tsiviilnõude rahuldamise üle kriminaalmenetluses ei otsustata.

Kohtupraktikas on nimelt korduvalt rõhutatud, et Eesti kriminaalõigusdogmaatika ei toeta lähenemist, mille kohaselt peaks kannatanud isikul olema õigus nõuda riigilt süüteo toimepanija süüditunnistamist ja karistamist.²⁸⁹ Riigikohus on selgitanud, et riigi karistusvolitus on sekundaarne ning tuleneb ühiskonnaliikmetel, kuid see ei tähenda, nagu säiliks ühiskonnaliikmetel endil õigus vahetult karistamist nõuda.²⁹⁰ Kui juriidilisest isikust kannatanu poolt esitatava apellatsiooni eesmärgiks ei ole tsiviilõiguslike huvide maksma panemine, saab see olla tingitud üksnes soovist nõuda süüdistatava süü tuvastamist, süüditunnistamist ja karistamist. Autor on eelnevalt käsitlenud sedagi, et füüsilistest isikutest kannatanute, s.o kuriteoohvrite puhul on kriminaalmenetluses osalemine, sh edasikaebeõiguse võimaldamine kantud eelkõige moraalsest kaalutlustest. Kuna juriidilise isiku puhul sellised väärtused asjakohased ei ole, peaks autori hinnangul olema piiratud ka juriidilisest isikust kannatanu õigus süüküsimuse vaidlustamiseks.

Kassatsioonimenetluses suurendab juriidilisest isikust kannatanu edasikaebeõiguse ebaloogilisust täiendavalt seegi, et kassatsiooni esitamise õigus on KrMS § 344 lõike 3 järgi prokuratuuril (p 1), kaitsjal (p 2) või teistel kohtumenetluse pooltel advokaadi vahendusel (p

²⁸⁶ RKKKo 27.12.2019, 1-18-3901/97, p-d 9-10 ja otsuse eriarvamus. (Saale Laose ja Hannes Kirise eriarvamuse kohaselt on „kolleegiumi tõlgendus KrMS § 344 lg 2 ebaõnnestunud sõnastusele veenvalt põhjendamata, väär, seadusandja tahet moonutav ning segadust külvav.“)

²⁸⁷ RKKKo 28.01.2008, 3-1-1-47-07 p 35.

²⁸⁸ Kergandberg, E., Pikamäe, P. (viide 33), § 318 komm. 6.2.

²⁸⁹ RKKKm 16.11.2015, 3-1-1-96-15, p 10 ja seal viidatud RKKKm 22.06.2009, 3-1-1-47-09, p 17

²⁹⁰ RKKKm 03.04.2006, 3-1-1-1-06, p 9.

3). Seega juhul, kui prokuratuur kassatsiooni esitanud ei ole, on ta küll KrMS § 344 lõike 5 kohaselt endiselt kohtumenetluse pooleks, kuid sisuliselt võistlevad süüküsimuse lahendamise üle omavahel kaks advokaati, kellest riiklikke huvisid ei esinda kumbki.

3.4.3. Ettepanekud kriminaalmenetluse seadustiku muutmiseks

Eelnevat silmas pidades on võimalik järeldada, et juriidilise isiku õigus taotleda kriminaalmenetluses kellegi süüditunnistamist ei ole eraldiseisev põhiseaduslikku järku õigus, kuna see ei ühildu juriidilise isiku eksisteerimise eesmärkidega. Samuti ei tulene Eestile kohustust kindlustada juriidiliste isikute kannatanuna käsitlemine kriminaalmenetluses ei Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste konventsioonist, EIK-i praktikast ega ka EL direktiividest, mis kohustavad tagama üksnes füüsilistest isikutest kannatanu õiguseid.

Seega kuigi Eesti seadusandja tegevus olnud (juriidilisest isikust) kannatanu õiguste tagamisel n-ö üliaktivistlik, pole vastavate sätete muutmise rahvusvaheliste kokkulepetega piiratud ega välistatud, kuid oleks võistlevuse ja poolte funktsionaalse piiritlemise seisukohalt mõistlik. Sellest tulenevalt on autori ettepanek muuta kriminaalmenetluse seadustikku järgnevalt:

1. Täiendada KrMS § 38 lõikega 1¹:

„(1¹) Juriidilisest isikust kannatanul on käesoleva paragrahvi lõike 1 punktides 3 kuni 8 nimetatud õigused üksnes juhul, kui ta on esitanud tsiviilhagi.“

2. Täiendada KrMS § 318 lõikega 1¹:

„(1¹) Juriidilisest isikust kannatanu võib esitada kohtuotsuse peale apellatsiooni tema seadusega kaitstud õigusi ja vabadusi puudutavas osas.“

3. Sõnastada KrMS § 344 lõige 2 järgmises sõnastuses:

„(2) Juriidilisest isikust kannatanul, tsiviilhagi ja avalik-õigusliku nõudeavalduse esitajal ning tsiviilkostjal on kassatsiooniõigus tsiviilhagisse või avalik-õiguslikku nõudeavaldusse puutuvas osas.“

või alternatiivselt kuni 14.02.2019 kehtinud sõnastuses:

„(2) Kannatanul ja tsiviilkostjal on kassatsiooniõigus tsiviilhagisse puutuvas osas.“

KOKKUVÕTE

Ehkki kõnekäibes nimetatakse Eesti kriminaalkohtumenetlust võistlevaks, on juba aastakümneid mööndud, et selline üldistus ei ole täpne. Esimeses peatükis leidis autor, et 2004. aastal kriminaalmenetluse seadustikuga võetud suund kohtumenetluse võistlevusele on valdavas osas realiseerunud ning väljendub eelkõige KrMS §-s 14, mis piiritleb menetluspoolte funktsionaalse tööjaotuse. Eesti hübriidmudelisse sisse kirjutatud kohtu võimalused menetluse kujundamiseks on jäänud pigem harvakasutatavaks meetmeks, mida praktikas ei kuritarvitata.

Erinevalt teistest võistleva menetlusmudeliga riikidest ning tulenevalt Eesti ajaloolisest õiguspärandist, on Eesti kriminaalmenetluses jäänud arvestatav roll ka kannatanule. Autor leidis käesoleva töö teises peatükis, et ehkki kannatanu kaasamine kriminaalmenetluses täidab mitmeid praktilisi ja moraalseid eesmärke, ei ole klassikaline võistlev menetlusmudel kannatanu eesmärke arvesse võtvalt loodud ega tegelikult selleks sobilik. Võistleva kohtumenetluse atmosfäär, menetluspoolte terav põrkumine, vastaspoole väidete ja tunnistajate kahtluse alla seadmine ning risküsitlemise intensiivne formaat ei soodusta kannatanu poolt taotletavate eesmärkide saavutamist, milleks on mh kannatanu turvatunde ja enesekindluse taastamine ning emotsionaalse tervenemise ja potentsiaalse leppimise hõlbustamine. Võistlev kohtumenetlus, mille eesmärgiks ei peeta objektiivse tõe tuvastamist, ei püüagi pakkuda vastuseid kannatanu küsimustele, mis temaga tegelikult juhtus ja miks. Samaaegselt mõjutab aga kannatanu osavõtt negatiivselt võistleva menetluse enda kontseptsiooni ja selle nn peaosaliste vahelist dünaamikat, kõigutades võrdsete relvade põhimõtet ja bipolaarset võistlust.

Kehtivas kriminaalmenetluse seadustikus sätestatud kannatanu õigused on ulatuslikumad, kui seda nõuavad EIÕK, Strasbourg'i kohtupraktika ja Euroopa Liidu õigus, ning iseloomulikud pigem inkvisitsioonilise menetlusmudeliga riikidele. Samas ei näi vähemalt eelnõude seletuskirjad pakkuvat selgitust sellele, kas nimetatud küsimus ununes kriminaalmenetluse reformiga sootuks, või jäädi lootma sellele, et prokuröri võimekus süüdistuse esitamisel veenab kannatanut aktiivsest osalemisest hoiduma. Kuigi Eestis ei ole era- või kaassüüdistaja instituuti, võimaldavad kannatanule tagatud menetlusõigused tegutseda kriminaalmenetluses kõrvalsüüdistajana ning suunata oluliselt kriminaalmenetluse kulgemist. Lisaks sellele, et kannatanu kui menetluspoole õigused kattuvad kehtivas õiguses olulises osas prokuröri õigustega, on kannatanule ette nähtud ka võimalus avaldada arvamust selle kohta, kuidas kuritegu teda mõjutab. Samas nähtub Riigikohtu praktikast, et PS §-dest 13, 14 ja 15 tulenev kannatanu õigus tõhusale menetlusele annab kannatanule küll õiguse eeldada

kriminaalmenetluse toimetamist, kuid mitte kellegi süüdi mõistmist või karistamist. Seega ei ole kannatanu karistamishimu rahuldamine eraldi põhiseaduslikku järku väärtus.

Kokkuvõtvalt leidis autor teises peatükis, et kannatanu paigutamine võistlevasse kriminaalkohtumenetlusesse ning tema menetluspoolena käsitlemine on puhaste menetlusmudelite toimimist silmas pidades ebaõnnestunud ning Eesti kriminaalmenetluse reformimisel jäi kannatanu õiguste ulatus ja selle mõju vajalikul määral arvesse võtmata.

Kolmandas peatükis leidis autor, et üheks kõige ilmsemaks viisiks, kuidas kannatanul on kehtiva seadustiku kohaselt võimalus kriminaalmenetlust suunata ja võistlevat menetlust kõigutada, on KrMS § 38 lg 1 p-st 4 tulenev õigus esitada oma poolt soovitud tulemuseni jõudmiseks tõendeid. Autori hinnangul täidab nimetatud õigus eelkõige kannatanu eesmärki jõuda süüdistatava süüdimõistmise ja karistamiseni, olles teisest küljest ka prokuröri töö kontrollmehhanismiks. Kuigi õiguskirjanduses on kannatanu õigust esitada tõendeid peetud laienevat nii kohtueelsele kui kohtumenetlusele, on selline käsitus autori hinnangul vastuolus võistlevuse põhimõttega, mille kohaselt peab kõikidele menetluspooltele kohalduv kord mitte olema üksnes sõnaselgelt reguleeritud, vaid olema reguleeritud ka viisil, mis võimaldab efektiivset kaitseõiguse teostamist. Sellest tulenevalt näiks autorile õigem reguleerida kannatanu õigus tõendite esitamiseks viisil, mille kohaselt tuleb need edastada kohtueelses menetluses prokuratuurile, kes lisab tõendid ka kriminaalasja materjalide hulka, millega on kaitsjal enne kohtumenetlust võimalik tutvuda. Selline muudatus ei oleks vastuolus ei seaduse mõtte ega EL direktiividega ning võiks õiguse realiseerimise muuta selgemaks ka kannatanule endale.

Teiseks nähtub kannatanu osavõtu mõju kannatanu võimalusest esitada kriminaalmenetluses tsiviilhagi. Ehkki kahju hüvitise soovimise näol on tegemist ühe kõige ilmsema eesmärgiga, mis kannatanu kriminaalmenetluses osalemist õigustab, võib tsiviilkohtumenetlusele omane kohtu selgitamiskohustus tuua enda kaasa riived menetluse võistlevusele. Nimelt nõuab tsiviilkohtumenetlusele omane selgitamiskohustus kohtu aktiivset rolli, samas kui süüküsimuse lahendamisel tohib kohus lähtuda üksnes poolte endi tegevusest. Kuigi võistlevuse põhimõte oleks kõige paremini tagatud juhul, kui tsiviilhagi lahendamine toimuks pärast süüküsimuse otsustamist või kitsalt tsiviilkohtumenetluse korras, ei kaalu see ilmselt üles menetlusökonomilisi kaalutlusi, mis tsiviilhagi kriminaalasjas lahendamist siiski õigustavad.

Kannatanu mõju menetluse võistlevusele peegeldub mh selles, et kannatanul on õigus risküsitleda tunnistajaid. Nii võib kannatanu olla enda poolt kutsutud tunnistajate puhul esmasküsitlejaks ning küsitleda oma huvide tagamiseks kohtu loal ka kaitsja ja prokuröri

tunnistajaid. Võistlevuse seisukohalt näib kannatanule risküsitlemiseks antud õigus kohati ülemäärane, pikendades tarbetult menetlust ning andes kannatanule rolli, millel on potentsiaal kahjustada nii prokuröri kui kaitsja menetluslikke taktikaid. Kuna võistlev menetlus tugineb kahe professionaalse juristi omavahelisele vaidlusele, näib ebavajalik tagada kannatanule niivõrd palju erinevaid kontrollivõimalusi pelgalt juhuks, kui prokurör peaks unustama midagi asjakohast esitada või kedagi tunnistama kutsuda. Lisaks väärub siingi kordamist, et Riigikohus on näinud kannatanute rolli prokuröri töö kontrollimisel eelkõige legaliteedi-põhimõtte kontekstis, mitte üldmenetluses.

Lõpetuseks mõjutab menetluse võistlevust veel asjaolu, et kehtiva seaduse kohaselt on mitmed menetlusõigused tagatud ka juriidilisest isikust kannatanule, kelle ainsaks menetluses osalemise õigustuseks võiks pidada soovi taotleda kriminaalmenetluses tema tsiviilnõude lahendamist. Põhiseadusega ei ole jaatatud juriidilisest isikust kannatanu õigust moraalse kahju hüvitamiseks ning põhiõigused tagatakse juriidilisele isikule ulatuses, milles see on kooskõlas nende eesmärkidega. Kuivõrd autori hinnangul on juriidilise isiku eksisteerimise eesmärgiks üksnes kasumi teenimine, ei saa juriidilise isiku huvi ja õigustus kriminaalmenetluses osalemiseks ulatuda kaugemale tsiviilküsimuse lahendamisest ning olla ajendatud tema soovist jõuda süüdistatava süüdimõistmiseni pelgalt karistamishimust, mis on omane üksnes füüsilistele isikutele. Võistlevuse seisukohalt tähendab sellise vastaspoolega vaidlemine süüdistatavale aga põhjendamatu lisapingutusi, pikemat menetlust ja suuremaid õigusabikulusi.

Kokkuvõtvalt on võimalik seega järeldada et mitmed kannatanule üldmenetluses tagatud õigused ei riiva mitte ainult võistleva menetlusmudeli üleüldist kontseptsiooni, vaid näivad kannatanu põhiõigusi ja menetluses osalemise eesmärke silmas pidades ka põhjendamatuks.

The Impact of Victims' Rights on the Adversarial Nature of General Proceedings

Comparative law has distinguished between inquisitorial and adversarial criminal proceedings. While the aim of both procedural models is to punish the guilty and acquit the innocent, there is a deep-rooted disagreement as how to ensure that this is best achieved. In recent decades, however, there has been a significant convergence of mentioned models with the aim to combine the best elements of each model. At the same time, such hybrid models should not be shaped in a way that ignores the underlying principles of the model being followed, otherwise the introduction of new elements could lead to a conflict of values. Thus, when incorporating the rights of the victim into a procedural model, it is also important to assess the extent to which the involvement of the victim is consistent with other fundamental principles of criminal procedure.

The research question of this thesis is whether the rights of the victim in general proceedings are compatible with the nature of adversarial proceedings and ensure a reasonable balance between the rights of the accused and the victim. To answer this question, the thesis is divided into three chapters. In the first chapter, the author examines the main features of the pure adversarial procedural model. This will help the author to answer the question about the extent to which Estonian criminal proceedings can be considered adversarial in the first place. In the second chapter, the author analyses the reasons why should victim participation in criminal proceedings be considered necessary and how the victim's objectives are compatible with the concept of a pure adversarial procedural model. In addition, the author examines the guarantee of the rights of the injured party in Estonia and in international law and answers the question whether the shift to adversarial proceedings has limited the development of victims' rights. In the third chapter, the author analyses how the rights guaranteed to victims in general proceedings relate to the adversarial procedural model in Estonia and whether the guarantee of these victims' rights in this form is justified. To this end, the following rights of the injured party, which in the author's view may have the greatest impact on adversarial proceedings, are examined in more detail: (i) victim's right to present evidence; (ii) victim's right to bring a civil action in criminal proceedings; (iii) victim's right to cross-examine witnesses; and (iv) the procedural rights of the victim as a legal person. In doing so, the author assesses whether the possibilities for the victim to actively exercise these rights are justified.

Although Estonia's criminal justice system is colloquially referred to as adversarial, it has been recognised that such a generalisation is not accurate. In the first chapter, the author found that the trend towards adversarial judicial proceedings adopted by the Code of Criminal Procedure

(CCP) in 2004 has largely materialised and is expressed in particular in § 14 of the CCP, which delimits the functional division of labour between the parties. The possibilities for the court to shape the proceedings, which are built into the Estonian hybrid model, have remained rather a rarely used measure, which is not abused in practice. Due to Estonia's historical legal heritage, the victim has also retained a significant role in Estonian criminal proceedings. In the second chapter of this thesis, the author found that although the involvement of the victim in criminal proceedings serves several practical and moral purposes, the classical adversarial procedural model is not designed with the victim's purposes in mind. The atmosphere of adversarial proceedings, the sharp clashes between the parties and the intensive format of cross-examination are not conducive to achieving the goals pursued by the victim, including restoring the victim's sense of security and self-confidence and facilitating emotional healing and potential reconciliation. Adversarial court proceedings, which are not considered to be aimed at establishing the objective truth, do not seek to provide answers to the victim's questions about what really happened to him or her and why. At the same time, however, the victim's participation has a negative impact on the very concept of adversarial proceedings and on the dynamics between its 'protagonists', undermining the principle of equal arms and bipolar competition.

The rights of the victim provided for in the current CCP go beyond what is required by the ECHR, Strasbourg case law and EU law, and are more characteristic of countries with an inquisitorial procedural model. Although there is no private prosecutor or co-accused in Estonia, the procedural rights guaranteed to the victim allow him to act as a co-accused in criminal proceedings and to have a significant influence on the course of criminal proceedings. In addition to the fact that the rights of the victim as a party to the proceedings overlap to a large extent with those of the prosecutor, the victim is also given the opportunity to express his or her views on how the crime has affected him or her. At the same time, the case-law of the Supreme Court shows that the victim's right to an effective procedure under Articles 13, 14 and 15 of the Constitution gives the victim the right to expect that criminal proceedings will be conducted, but not the right to expect punishment for the sake of it. Thus, the satisfaction of a victim's desire to see someone punished is not a value of constitutional standing.

In conclusion, the role of the victim in adversarial criminal proceedings and the treatment of the victim as a party to the proceedings have failed to take into account the extent of the victim's rights and their potential impact on the adversarial nature of criminal proceedings.

In chapter three, the author found that one of the most obvious ways in which the victim could influence adversarial proceedings is the right to present evidence in order to achieve the result

he or she wants, under § 38(1)(4) of the CCP. In the author's view, this right serves, first and foremost, the victim's objective of obtaining the conviction and sentencing of the accused, and, secondly, as a control mechanism for the work of the prosecutor. Although in the legal literature the victim's right to give evidence has been considered to extend to both pre-trial and trial proceedings, the author considers that such an approach is contrary to the principle of adversarial proceedings, according to which the procedure applicable to all parties to the proceedings must be regulated in such a way as to allow the effective exercise of the rights of the defence. Consequently, it would seem more appropriate to regulate the victim's right to present evidence in such a way that it must be forwarded to the public prosecutor's office in the pre-trial procedure, where it will be included in the criminal case file, which the defence will have access to before the trial. Such an amendment would not be contrary to the spirit of the law or EU directives and could make the exercise of the right clearer for the victim himself.

Secondly, the impact of the victim's participation can be seen in the possibility for the victim to bring a civil action in criminal proceedings. Although seeking compensation for damages is one of the most obvious purposes justifying the victim's participation in criminal proceedings, the duty of the court to provide clarification inherent in civil proceedings may itself entail interference with the adversarial nature of the proceedings. The duty to clarify inherent in civil proceedings requires an active role for the court, whereas the court may only rely on the actions of the parties themselves to determine the question of guilt. Although the principle of adversarial proceedings would be best ensured if the civil action were to be decided after the question of guilt, this does not appear to outweigh the economic considerations which still justify a civil action in criminal matters.

The impact of the victim on the adversarial nature of the proceedings is reflected, *inter alia*, in the victim's right to cross-examine witnesses. Thus, the victim may be the first to question witnesses called by him or her and may also, with the permission of the court, question witnesses for the defence and the prosecution in order to safeguard his or her interests. From an adversarial point of view, the right of cross-examination granted to the injured party seems excessive, unnecessarily prolonging the proceedings and giving the injured party a role which has the potential to undermine the procedural tactics of both the prosecution and the defence. Since adversarial proceedings are based on a dispute between two professional lawyers, it seems unnecessary to provide the victim with so many different possibilities of control just in case the prosecutor forgets to present something relevant or to call someone to testify. Moreover, it is worth reiterating here that the Supreme Court has seen the role of victims in the control of the

work of the prosecutor primarily in the context of the principle of legality and not in the context of general proceedings.

Finally, the adversarial nature of the proceedings is further affected by the fact that, under the current law, a number of procedural rights are also guaranteed to a victim who is a legal person and whose only justification for participating in the proceedings should be to seek a settlement of his civil claim in criminal proceedings. The right of a victim who is a legal person to compensation for non-material damage is not limited by the Constitution, and fundamental rights are granted to legal persons to the extent that this is consistent with their objectives. In so far as, according to the author, the sole purpose of the existence of a legal person is to make a profit, the interest and justification of a legal person in participating in criminal proceedings cannot extend beyond the settlement of a civil matter and be motivated by a desire to obtain the conviction of the accused out of a mere desire for punishment, which is peculiar to natural persons. However, from the point of view of adversarial capacity, arguing with such an opponent means unnecessary extra effort for the accused, longer proceedings, and higher legal costs.

It can therefore be concluded that a number of the rights granted to the victim in general proceedings does not only infringe the general concept of the adversarial model of procedure, but also appears to be unjustified in the light of the victim's fundamental rights and the objectives of participation in the proceedings.

KASUTATUD ALLIKAD

Kasutatud kirjandus

1. Amodio, E. The Accusatorial System Lost and Regained: Reforming Criminal Procedure in Italy. – *The American Journal of Comparative Law*. 52(2)/2004.
2. Auersperger Matic, A. The Origins of Adversary Criminal Procedure. – *Zbornik Znanstvenih Razprav*, 61/2001.
3. Barbot, J., Dodier, N., Raillard, S.-L. Rethinking the Role of Victims in Criminal Prosecution: The Normative Repertoire of Lawyers in France and the United States. – *Revue française de science politique*, 64(3)/2014.
4. Bard, P., Borbiro, A. Victims' Rights Developments in the EU. – *Hungarian Yearbook of International Law and European Law*, 2015.
5. Brett, V. Kaitseaktist esimese astme kohtuniku pilgu läbi. – *Juridica* 8/2018.
6. Case, S., Johnson, P., Manlow, D., Smith, R., Williams, K. *Criminology*. Oxford: Oxford University Press 2017.
7. Damaška, M. Structures of authority and comparative criminal procedure. – *Yale Law Journal*, 84(3)/1975.
8. Damaška, M. *The Faces of justice and State Authority. A Comparative Approach to the Legal Process*. New Haven : Yale University Press, 1986.
9. Decaigny, T. Inquisitorial and Adversarial Expert Examinations in the Case Law of the European Court of Human Rights. – *New Journal of European Criminal Law* 5(2)/2014.
10. Doak, J. Enriching trial justice for crime victims in common law systems: Lessons from transitional environments. – *International Review of Victimology*, vol. 21(2)/2015.
11. Doak, J. Victims' rights in criminal trials: prospects for participation. *Journal of Law and Society*, 32(2)/2005.
12. Doak, J., Henhram, R., & Mitchell, B. Victims and the sentencing process: developing participatory rights. – *Legal Studies* , 29(4)/2009.
13. Edwards, I. An Ambiguous Participant: The Crime Victim and Criminal Justice Decision Making. – *The British Journal of Criminology*, 44(6)/2004
14. Epp, J. *Building on The Decade of Disclosure In Criminal Procedure*. Routledge 2013.
15. Freiberg, A. Post-adversarial and post-inquisitorial justice: Transcending traditional penological paradigms. – *European Journal of Criminology* 8(1)/2011.
16. Grande, E. Legal Transplants and the Inoculation Effect. – *The American Journal of Comparative Law*, 64(3)/2016.

17. Grey, A. The Right to Confrontation in Common Law Systems: A Critical Comparison. – *New Criminal Law Review: An International and Interdisciplinary Journal* 18(1)/2015.
18. Handbook on European law relating to access to justice. European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe. Luxembourg: Publications Office of the European Union 2016. <https://fra.europa.eu/en/publication/2016/handbook-european-law-relating-access-justice> (24.04.2022).
19. Heger, M. Võistlevad ja inkvisitsioonilised elemendid Euroopa Liidu liikmesriikide kriminaalmenetluse seadustikes – väljakutse kriminaalmenetlusõiguse euroopastumise jaoks. – *Juridica* 1/2013.
20. Herman, J., L. Justice From the Victim's Perspective. – *Violence Against Women*, 11/2005.
21. Herman, J., L. The Mental Health of Crime Victims: Impact of Legal Intervention. – *Journal of Traumatic Stress*, 16(2)/ 2003.
22. Jackson, J., D. Justice for All: Putting Victims at the Heart of Criminal Justice? – *Journal of Law and Society* 30(2)/2003.
23. Joutsen, M. Listening to the victim: the victim's role in European criminal justice systems – *Wayne Law Review*, 34(1)/1987.
24. Kangur, A. Kohtuvälised avaldused tõendina kriminaalkohtumenetluses. – *Juridica* 2011/8.
25. Kergandberg, E. Estonian Code of Criminal Procedure as Legal Political Decision – *Juridica International* V/2000.
26. Kergandberg, E. Kohtuvälised avaldused tõendina kriminaalkohtumenetluses. – *Juridica* 2011/8, lk 589.
27. Kergandberg, E. Kriminaalmenetlus kui kullakaevandus. – *Juridica* 2/2016.
28. Kergandberg, E. Pikamäe, P. Eesti uue kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu lähtekohad. – *Juridica* 5/2000.
29. Kergandberg, E. The Bill concerning the Estonian Criminal Procedure Code and the Construction of Evidence as an Institution – *Juridica International* I/1996.
30. Kergandberg, E., Pikamäe, P. Kriminaalmenetluse seadustik: kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012.
31. Kirchengast, T. Victim lawyers, victim advocates, and the adversarial criminal trial. – *New Criminal Law Review*, 16(4)/2013.
32. Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Sanktsiooniõigus. Tallinn: Juura 2017.
33. Klimek, L. Mutual Recognition of Judicial Decisions in European Criminal Law. Springer 2016.

34. Kohtute menetlusstatistika. 2021. aasta menetlusstatistika. Esimese ja teise astme kohtute menetlusstatistika koondandmed. 2021.a jooksul saabunud asjade arv ja lahendatud asjade arv ning keskmine menetlusaeg ja asjade lahendamise jõudlus. <https://www.kohus.ee/dokumendid-ja-vormid/kohtute-menetlusstatistika> (17.04.2022).
35. Krajewski, M. *Relative Authority of Judicial and Extra-Judicial Review: EU Courts, Boards of Appeal, Ombudsman*. Bloomsbury 2021.
36. Kuriteohvrite kaitse Eestis. Justiitsministeerium. <https://www.just.ee/kuritegevus-ja-selle-ennetus/ohvrite-toetamine/kuriteohvrite-kaitse-eestis> (25.04.2022).
37. Landsman, S. *A Brief Survey on the Development of the Adversary System*. – *Ohio State Law Journal*. Vol. 44(3)/1983.
38. Ligeti, K. *European Community Criminal Law*. – *Acta Juridica Hungarica*. 39(1-2)/1998.
39. Lõhmus, U. Peajoonest kõrvalekalduvaid mõtteid kriminaalmenetluse eesmärgi ja legitiimsuse kohta. – *Juridica* 3/2013.
40. Lõhmus, U. *Põhiõigustest kriminaalmenetluses*. Tallinn: Juura 2012.
41. Lõhmus, U. Süüdistatava põhiõigus küsitleda tunnistajaid. – *Juridica* 5/2013.
42. Lõhmus, U. Tõendi lubatavus ja välistamine kriminaalmenetluses. – *Juridica* 9/2014.
43. Lõhmus, U. Vahistamise aluseks olevate tõendite kättesaadavaks tegemine kahtlustatavale Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 4. mai 2016. a määrus kohtuasjas 3-1-1-110-15. – *Juridica* 6/2016.
44. M. Luts. Lünga vastu tõlgendamise või analoogiaga? (Diskussioonist juriidilises meetodiõpetuses). *Juridica* VII/1996.
45. Mole, N., Harby, C., *The Right to a fair Trial, A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights, Human rights handbooks, No. 3*. – <https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/human-rights-handbooks> (17.03.2022).
46. Mrčela, M. *Adversarial principle, the equality of arms and confrontational right – European Court of Human Rights recent jurisprudence*. – *EU and Comparative Law Issues and Challenges Series (ECLIC)*, 1.
47. *Muudatusettepanekute loetelu kriminaalmenetluse seadustiku eelnõule 594 SE II*.
48. Mäe, K. *Prokuratuuri aastaraamat 2018. Menetlusökoonomia põhimõtted*. <https://www.prokuratuur.ee/et/menetlusokoonomia-pohimotted> (09.04.2022).
49. Orth, U. *Punishment Goals of Crime Victims*. – *Law and Human Behavior*. 27(2)/2003.
50. Orth, U. *Secondary Victimization of Crime Victims by Criminal Proceedings*. – *Social Justice Research*, 15(4)/2002.

51. P. Pikamäe. Itaalia kriminaalmenetluse mudel – võimalik lähtepunkt Eesti kriminaalmenetluse reformiks. – *Juridica* 2/1999.
52. Pere, A. Kannatanute õigused kriminaalmenetluses. Magistritöö. Juhendaja Andeas Kangur. Tartu: Tartu Ülikool 2012. <http://hdl.handle.net/10062/26288> (12.03.2022).
53. Pizzi, W., Perron, W. Crime victims in German courtrooms. A comparative perspective on American problems. – *Stanford Journal of International Law*, 32/1996.
54. Ploom, T., Kärner, M. Kannatanu huvide realiseerimine kriminaalmenetluses. – *Juridica* 7/2015.
55. Pradel, J. Mõned tähelepanekud Eesti kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu kohta. – *Juridica* 9/2000.
56. Roberts, J. V. Listening to the Crime Victim: Evaluating Victim Input at Sentencing and Parole. *Crime and Justice: Review of Research*, 38/2009.
57. Robinson, P. H. The Virtues of Restorative Processes, the Vices of Restorative Justice. – *Utah Law Review* 2003.
58. Ryan, A. Comparative procedural traditions: Poland's journey from socialist to adversarial system. – *International Journal of Evidence & Proof*, 20(4)/2016.
59. Sarv, J. Tsiviilhagi menetlemine kriminaalmenetluses – aeg tsiviliseeruda. Kohtute aastaraamat 2009, https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/elfinder/dokumentid/kohtute_aastaraamat_2009.pdf (12.03.2022).
60. Sepp, H. Kriminaalmenetluse arengud. 23.10.2013 kriminaalpoliitika konverentsi ettekanne. <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/kriminaalpoliitika-osakond/kriminaalpoliitika-konverents-2013> (15.03.2022).
61. Sepp, H. Varasemad teistsugused ütlused tõendina võistlevas menetluses. Kriminaalmenetluse seadustiku, common law ja Strasbourgi kohtu praktika võrdlus. – *Juridica* 8/2011.
62. Siivelt, K. Erasüüdistus. Kas vajalik täiendus Eesti kriminaalmenetlusõigusele? – *Juridica* III/2014.
63. Sillaots, M. Kaitsja võimalikust rollist ja seisundist Eesti tulevases kriminaalmenetluses. – *Juridica* 2/2000.
64. Sillaots, M. Võistlev kohtumenetlus või võistlevate elementidega looritatud kohtumenetlus kriminaalmenetluse seadustiku eelnõus. – *Juridica* 9/2000.
65. Soo, A. Espenberg, K. Protection of Victims in Estonia: A Survey Determining the Status Quo After Implementation of the Directive 2012/29/EU. – *Journal of Victimology and Victim Justice* 2(1)/2019.

66. Soo, A. Milliseks kujuneb Euroopa Kohtu roll kaitseõiguste tagamisel kriminaalmenetluses? – *Juridica* 9/2016.
67. Soo, A. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses Teekond direktiivideni ning direktiivid 2010/64/EL ja 2012/13/EL. – *Juridica* 5/2018.
68. Sootak, J., Kont, K., Miil, M. Eesti kriminaalõigusreform: välismaine kogemus ja edasised arenguteed. – *Juridica* 9/1995.
69. T. Tampuu. Tsiiviilhagi kriminaalmenetluses. – *Juridica* 4/1996.
70. Tehver, J. Relvade võrdsus eriteadmiste kasutamisel kriminaalmenetluses. – *Juridica* 7-8/2021.
71. Walther, S. Victims' Rights in the German Court System. – *Federal Sentencing Reporter* 19(02)/2006.
72. Wasek-Wiaderek, M. The Principle of "equality of arms" in Criminal Procedure Under Article 6 of the European Convention on Human Rights and Its Functions in Criminal Justice of Selected European Countries: A Comparative View. Leuven: Leuven University Press 2000.
73. Weigend, T. Truth in Criminal Law and Procedure: The Erosion of a Fundamental Value. – *Juridica International* 28/2019.
74. Wilson, M., Nagorcka, F., Stanton, M. Stranded between Partisanship and the Truth? A Comparative Analysis of Legal Ethics in the Adversarial and Inquisitorial Systems of Justice. – *Melbourne University Law Review* 29(2)/2005.

Kasutatud muud materjalid:

75. 15. detsembri 2021. aasta ettepanek Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv keskkonna kaitsmise kohta kriminaalõiguse kaudu ja direktiivi 2008/99/EÜ asendamise kohta. – COM/2021/851 (23.04.2022 seisuga).
76. Kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu (SE 594 I) seletuskiri.
77. Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (599 SE) seletuskiri.
78. Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu, millega laiendatakse kannatanute õigusi kriminaalmenetluses (80 SE), seletuskiri.

79. Ohvrite õigusi käsitlev EL-i strateegia (2020–2025). Brüssel 24.06.2020. – <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0258&from=EN> (24.03.2022).
80. Seletuskiri karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse juurde (658 SE).

Kasutatud õigusaktid

A) Eesti õigusaktid

81. Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 15.05.2015, 2
82. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II 2010, 14, 54.
83. Karistusseadustik. – RT I, 21.05.2021, 9.
84. Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. – RT I, 19.03.2019, 3.
85. Kriminaalmenetluse koodeks. – RT I 1995, 6, 69.
86. Kriminaalmenetluse koodeksi, kriminaalkoodeksi, haldusõiguserikkumiste seadustiku, politseiseaduse, apellatsiooni ja kassatsiooni kriminaalkohtumenetluse seadustiku, täitemenetluse seadustiku, jälitustegevuse seaduse ja tolliseaduse muutmise ja täiendamise seadus. – RT I 1998, 51, 756.
87. Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 22.12.2021, 45.
88. Naistevastase vägivalla ja perevägivalla ennetamise ja tõkestamise Euroopa Nõukogu konventsioon. – RT II, 26.09.2017, 2.
89. Riigi õigusabi seadus. – RT I, 22.12.2020, 46.
90. Tsviilkohtumenetluse seadustik. – RT I, 22.12.2021, 23.
91. Vägivallakuritegude ohvritele hüvitise maksmise Euroopa konventsioon. – RT II 2005, 32, 109.

B) Muud õigusaktid

92. 12. juuni 2013. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EL) nr 606/2013 tsviilasjades määratud kaitsemeetmete vastastikuse tunnustamise kohta. – ELT L 181, lk 4-12.
93. 13. detsembri 2007. aasta Lissaboni leping, millega muudetakse Euroopa Liidu lepingut ja Euroopa Ühenduse asutamislepingut. – ELT C 306, lk 1-271.

94. 13. detsembri 2011. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2011/99/EL Euroopa lähenemiskeelu kohta. – ELT L 338, lk 2-18.
95. 13. detsembri 2011. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2011/93/EL, mis käsitleb laste seksuaalse kuritarvitamise ja ärakasutamise ning lasteporno vastast võitlust ja mis asendab nõukogu raamotsuse 2004/68/JSK. – ELT L 335, lk 1-14.
96. 15. märtsi 2017. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2017/541 terrorismivastase võitluse kohta, millega asendatakse nõukogu raamotsus 2002/475/JSK ning muudetakse nõukogu otsust 2005/671/JSK. – ELT L 88, lk 6-21.
97. 20. oktoobri 2010. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2010/64/EL õiguse kohta suulisele ja kirjalikule tõlkele kriminaalmenetluses. – ELT L 280, lk 1-7.
98. 22. mai 2012. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2012/13/EL, milles käsitletakse õigust saada kriminaalmenetluses teavet. – ELT L 142, lk 1-10.
99. 22. oktoobri 2013. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2013/48/EL, mis käsitleb õigust kaitsjale kriminaalmenetluses ja Euroopa vahistamismäärusega seotud menetluses ning õigust lasta teavitada vabaduse võtmisest kolmandat isikut ja suhelda vabaduse võtmise ajal kolmandate isikute ja konsulaarasutustega. – ELT L 294, lk 1-12.
100. 25. oktoobri 2012. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2012/29/EL, millega kehtestatakse kuriteoohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuded ning asendatakse nõukogu raamotsus 2001/220/JSK. – ELT L 315, lk 57-73.
101. 28. juuni 1985. aasta Euroopa Nõukogu ministrite komitee soovitus R (85) 11 “Ohvri positsioonist kriminaalõiguse ja -menetluse raamistikus” (Recommendation No. R (85) 11 on the position of the victim in the framework of criminal law and procedure, adopted by the Committee of Ministers on 28 June 1985). <https://rm.coe.int/16804dccaec> (23.04.2022).
102. 29. aprilli 2004. aasta Euroopa Liidu Nõukogu direktiiv 2004/80/EÜ, mis käsitleb kuriteoohvritele hüvitise maksmist. – ELT L 101, lk 1-11.
103. 5. aprilli 2011. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2011/36/EL, milles käsitletakse inimkaubanduse tõkestamist ja sellevastast võitlust ning inimkaubanduse ohvrite kaitset ja millega asendatakse nõukogu raamotsus 2002/629/JSK. – ELT L 101, lk 1-11.
104. Euroopa Liidu põhiõiguste harta. – ELT C 326, 26.10.2012.
105. Euroopa Liidu toimimise leping (konsolideeritud versioon). – ELT C 326, 26.10.2012.

Kasutatud kohtupraktika

A) Eesti kohtupraktika

106. RKKKm 01.02.2012, 3-1-1-105-11.
107. RKKKm 02.10.2007, 3-1-1-49-07.
108. RKKKm 03.04.2006, 3-1-1-1-06.
109. RKKKm 04.05.2016, 3-1-1-110-15.
110. RKKKm 04.06.2012, 3-1-1-50-12.
111. RKKKm 06.10.2015, 3-1-1-70-15.
112. RKKKm 07.03.2007, 3-1-1-127-06.
113. RKKKm 11.04.2011, 3-1-1-97-10.
114. RKKKm 11.12.2006, 3-1-1-103-06.
115. RKKKm 16.11.2015, 3-1-1-96-15.
116. RKKKm 20.12.2019, 1-12-5921.
117. RKKKm 22.06.2009 3-1-1-47-09.
118. RKKKm 23.11.2012, 3-1-1-105-12.
119. RKKKm 23.12.2005, 3-1-1-139-05.
120. RKKKm 26.06.2020, 1-19-9575/46.
121. RKKKm, 23.12.2005, 3-1-1-139-05.
122. RKKKo 01.04.2008, 3-1-1-101-07.
123. RKKKo 04.12.2014, 3-1-1-55-14.
124. RKKKo 05.12.2008, 3-1-1-63-08.
125. RKKKo 06.03.2008, 3-1-1-2-08.
126. RKKKo 06.06.2014, 3-1-1-28-14.
127. RKKKo 07.05.2003, 3-1-1-47-03.
128. RKKKo 08.03.2017, 3-1-1-84-16.
129. RKKKo 08.05.2009, 3-1-1-37-09.
130. RKKKo 10.11.2009, 3-1-1-87-09.
131. RKKKo 11.06.2018, 1-17-1629/44.
132. RKKKo 11.12.2015, 3-1-1-98-15.
133. RKKKo 12.02.2008; 3-1-1-91-07.
134. RKKKo 12.12.2008, 3-1-1-46-08.
135. RKKKo 13.03.2020, 1-17-11682/102.
136. RKKKo 14.04.2010, 3-1-1-119-09.
137. RKKKo 15.11.2011, 3-1-1-90-11.
138. RKKKo 15.12.2021, 1-19-10054/101.

139. RKKKo 16.05.2008, 3-1-1-86-07.
140. RKKKo 18.02.2013, 3-1-1-89-12.
141. RKKKo 19.03.2007, 3-1-1-113-06.
142. RKKKo 19.10.2012, 3-1-1-83-12.
143. RKKKo 20.12.2019, 1-12-5921/425.
144. RKKKo 21.01.2013, 3-1-1-129-12.
145. RKKKo 21.03.2007, 3-1-1-1-07.
146. RKKKo 21.06.2021, 1-18-5732/226.
147. RKKKo 21.12.2016, 3-1-1-104-16.
148. RKKKo 22.12.2006, 3-1-1-96-06.
149. RKKKo 22.12.2017, 1-15-9213/80.
150. RKKKo 23.09.2021, 1-20-2438/33.
151. RKKKo 25.09.2002, 3-1-1-95-02.
152. RKKKo 26.05.2010, 3-1-1-22-10.
153. RKKKo 26.09.2006, 3-1-1-67-06.
154. RKKKo 27.12.2019, 1-18-3901/97 ja eriarvamus.
155. RKKKo 28.01.2008, 3-1-1-47-07.
156. RKKKo 28.01.2008, 3-1-1-60-07.
157. RKKKo 28.01.2010, 3-1-1-79-09.
158. RKKKo 28.02.2007, 3-1-1-105-06.
159. RKKKo 28.11.2019, 1-17-5210/59.
160. RKKKo 29.12.2006, 3-1-1-97-06.
161. RKKKo 31.01.2014, 3-1-1-7-14.
162. RKPJKo 14.04.2003, 3-4-1-4-03.
163. RKPJKo 20.03.2014, 3-4-1-42-13.
164. RKTko 04.07.2016, 3-2-1-7-16.
165. RKTko 22.11.2011, 3-2-1-113-11.
166. RKÜKo 03.01.2008, 3-3-1-101-06.
167. RKÜKo 19.02.2008, 3-1-1-88-07.
168. RKÜKo 22.03.2011, 3-3-1-85-09.
169. RKÜKo 30.08.2011, 3-3-1-15-10.
170. RKÜKo 31.08.2011, 3-3-1-35-10.
171. TlnRnKo 05.06.2014, 1-13-11203.
172. TlnRnKo 09.11.2017, 1-16-4875.
173. TlnRnKo 11.01.2021, 1-20-6197.

174. TlnRnKo 14.06.2016, 2-15-2372.
175. TrtRnKo 17.09.2015, 1-15-899.
176. TrtRnKo 20.03.2018, 1-16-7539.
177. TrtRnKo 21.06.2021, 1-20-5049.
178. TrtRnKo 31.05.2017, 1-16-513.
179. TrtRnKo 11.01.2021, 1-20-2827.
180. HMKo 09.04.2018, 1-16-6137.

B) Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika

181. EIKo 02.07.2002, 34209/96, S.N. vs. Rootsi.
182. EIKo 03.12.2002, 48221/99, Berger vs. Prantsusmaa.
183. EIKo 04.09.2002, 33900/96, P.S vs. Saksamaa.
184. EIKo 04.10.2016, 29187/10, Šmajgl vs. Sloveenia.
185. EIKo 06.03.2012, 59577/08, Leas vs. Eesti.
186. EIKo 08.12.2009, 28552/05, Janatuinen vs. Soome.
187. EIKo 09.08.2003, 59506/00, Papageorgiou vs. Kreeka.
188. EIKo 09.10.2008, 62936/00, Moiseyev vs. Venemaa.
189. EIKo 12.02.2004, 47287/99, Perez vs. Prantsusmaa.
190. EIKo 12.03.2003, 46221/99, Öcalan vs. Türgi.
191. EIKo 12.11.2013, 5786/08, Söderman vs. Rootsi.
192. EIKo 14.01.2014, 8656/10, Kasap jt vs. Türgi.
193. EIKo 14.12.1981, 8403/78, Jaspers vs. Belgia.
194. EIKo 14.12.1984, 7151/75; 7152/75, Sporrong ja Lonroth vs. Rootsi.
195. EIKo 15.11.2011, 22457/08, M.P. jt vs. Bulgaaria.
196. EIKo 16.02.2000, 28901/95, Rowe ja Davis vs. Ühendkuningriik.
197. EIKo 16.02.2000, 29777/96, Fitt vs. Ühendkuningriik.
198. EIKo 16.11.2006, 22644/02, Zaytsev vs. Venemaa.
199. EIKo 16.12.1992, 13071/87, Edwards vs. Ühendkuningriik.
200. EIKo 18.03.1997, 22209/93, Foucher vs. Prantsusmaa.
201. EIKo 18.03.2014, 40107/04, Beraru vs. Rumeenia.
202. EIKo 20.03.2009, 12686/03, Gorou vs. Kreeka (nr 2).
203. EIKo 21.06.2021, 22597/16, R.B vs. Eesti.
204. EIKo 22.06.2000, 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 ja 33210/96, Coëme jt vs. Belgia.

205. EIKo 23.01.2014, 24125/06, W. vs. Sloveenia.
206. EIKo 23.06.1993, 12952/87, Ruiz-Mateos vs. Hispaania..
207. EIKo 24.02.1994, seeria A nr 284, Bendenoun vs. Prantsusmaa.
208. EIKo 24.04.2007, 38184/03, Matyjek vs. Poola.
209. EIKo 24.09.2021, 1413/05, Damir Sibgatullin vs. Venemaa.
210. EIKo 26.03.1996, 20524/92, Doorson vs. Holland.
211. EIKo 27.02.1980, 6903/75, Deweer vs. Belgia.
212. EIKo 27.02.2001, 33354/96, Luca vs. Itaalia.
213. EIKo 27.06.1968, 1936/63, Neumeister vs. Austria.
214. EIKo 27.09.2011, 29032/04, M. ja C. vs. Rumeenia.
215. EIKo 28.03.2000, 22535/93, Mahmut Kaya vs. Türgi.
216. EIKo 28.05.2020, 39257/17, Z. vs. Bulgaaria.
217. EIKo 28.08.1991, 11170/84, Brandstetter vs. Austria.
218. EIKo 30.10.1991, 12005/86, Borgers vs. Belgia.
219. EIKo 30.11.2004, 48939/99, Öneriyıldız vs. Türgi.
220. EIKo 31.03.2009, 21022/04, Natunen vs. Soome.
221. EIKo 07.12.2010, 10734/05, Mackay ja BBC Scotland vs. Ühendkuningriik.
222. EIKo 13.04.2017, 26562/07 jt ,Tagayeva jt vs. Venemaa, p 627.

C) Euroopa Kohtu praktika

223. EKo C-282/20, XZ, ECLI:EU:C:2021:874.
224. EKo C-300/11, ZZ versus Secretary of State for the Home Department,, ECLI:EU:C:2013:363.
225. EKo C-472/11, Banif Plus Bank Zrt versus Csaba Csipai, Viktória Csipai, ECLI:EU:C:2013:88, p 30.
226. EKo C-646/17, Moro, EU:C:2019:489.
227. EKo C-89/08 P, Euroopa komisjon vs. Iirimaa jt, ECLI:EU:C:2009:742.